

Kulturminnesvårdsprogram
för Mönsterås kommun

GUNNAR SVENSSON

Innehåll

Förord	2	16.3 Mönsterås - Kråkerum, Mönsterås socken.....	32
1 Bakgrund	3	16.4 Alebo - Gelebo, Mönsterås socken.....	41
2 Arbetsmetod	3	16.5 Del av Långemåla - Värlebo- området i Högsby kommun, Fliseryds socken.....	43
3 Mönsterås kommun - Natur och historia	3	16.6 Del av Em - Våneviksområdet i Oskarshamns kommun, Mönsterås socken.....	45
3.1 Natur.....	4	16.7 Källarholmen - Estenäs, Mönsterås socken.....	47
3.2 Mönsterås i förhistorisk tid.....	4	16.8 Ödänglaområdet, Mönsterås socken.....	48
3.2.1 Stenåldern (ca 9000 - 1800 f Kr).....	5	16.9 Björnöområdet, Mönsterås socken.....	50
3.2.2 Bronsåldern (ca 1800 - 500 f Kr).....	5	16.10 Koverhult, Mönsterås socken.....	50
3.2.3 Järnåldern (ca 500 f Kr - 1050 e Kr).....	7	16.11 Torp - Bistingsmålaområdet, Mönsterås socken.....	53
4 Medeltid (1050 - 1500-talets mitt)	9	16.12 Habbestorp, Mönsterås socken.....	53
5 Kommunens socknar under medeltid och stormaktstid	10	16.13 Nygård, Mönsterås socken.....	53
5.1 De många krigens århundrade.....	11	16.14 Svartö, Mönsterås socken.....	53
6 Soldater och båtsmän	11	16.15 Grimhult - Krokstorp - Gränebo, Mönsterås och Fliseryds socknar.....	56
7 Vägar och gästgiveri	12	16.16 Emån, Mönsterås och Fliseryds socknar.....	56
8 Ortnamn i Mönsterås kommun	12	16.17 Kumlemar - Grönskog, Fliseryds socken.....	56
9 Byar och jordreformer (skiften)	13	16.18 Bankeberg - Fliseryds gård - Ekhult - Örnäs, Fliseryds socken.....	57
10 Areella näringar - allmänt	14	16.19 Hökhult - Boda, Fliseryds socken.....	63
11 Liten landskapshistorik	14	16.20 Kvillen, Fliseryds socken.....	63
12 Järnvägar	18	16.21 Fliseryds tätort med Finsjö, Fliseryds socken.....	68
13 Äldre industrier	18	16.22 Tålebo - Nyebo, Ålems socken.....	70
14 Varv och sjöfart	21	16.23 Njutemåla, Ålems socken.....	70
15 Bebyggelse - naturreservat - kyrkor	21	16.24 Åslemåla, Ålems socken.....	73
15.1 Vällö-Lövö.....	22	16.25 Alsterån, Ålems socken.....	73
15.2 Kommunens kyrkor.....	23	16.26 Blomstermåla tätort, Ålems socken.....	76
15.3 Bytyper.....	25	16.27 Timmernabbens tätort, Ålems socken.....	80
15.4 Kommunens kulturmiljöprofil.....	25	16.28 Ålems Stationssamhälle, Ålems socken.....	84
16 Kulturhistoriska miljöer i Mönsterås kommun	26	16.29 Ålems Kyrkby, Ålems socken.....	86
16.1 Pataholm - Strömsrum - Ålem, Ålems socken.....	26	16.30 Sandbäckshult, Ålems socken.....	89
16.2 Kronobäck - Långnäs - Råsnäs, Mönsterås och Ålems socknar.....	32	Bra att läsa	91
		Förkortningar	91
		Ordförklaringar	91

Förord

Människans utnyttjande av mark och vatten har under tidernas lopp satt mer eller mindre tydliga spår i det landskap vi har omkring oss. Dessa spår kan berätta mycket om hur våra förfäder levde och om bakgrunden till vår tids kultur och levnadsformer. Att kunna läsa bygdens historia i vår vardagsmiljö är inte enbart spännande, det ger också kunskaper som är mycket värdefulla i dagens planeringsarbete. En av avsikterna med denna redovisning, av ett urval av kommunens värdefulla kulturmiljöer, är att förmedla sådana kunskaper.

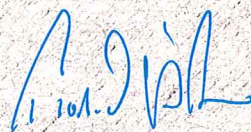
Hänsynen till bygdens historia är viktigt när kommunen, företag och enskilda personer ska fatta beslut som får bestående inverkan på framtiden. Detta tillhör också ett av de miljö kvalitetsmål som både Riksdagen och Kalmar län fastställt; "Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap med särskilda värden värnas och utvecklas".

Programmet är en rik informationskälla, ett uppslagsverk, som kommer att vara användbart i många olika sammanhang. Vår förhoppning är att kulturmiljösvårdsprogrammet även ska komma till stor användning i skolor och studiecirklar.

Känslan av förankring i historien leder till ett ökat intresse för hembygden och därmed också till ett naturligt engagemang i dagens samhällsfrågor.

Detta program har utarbetats under 1999 - 2002 av Gunnar Svensson, Timmernabben, på uppdrag av kommunstyrelsen i Mönsterås kommun. Vi vill här framföra ett varmt tack till Gunnar för hans stora engagemang och för att vi alla nu får del av hans enorma kunskaper om vår gemensamma historia.

Efter en omfattande remissrunda har programmet fastställts av Mönsterås Kommunfullmäktige den 23 juni 2003.

Roland Åkesson

1 Bakgrund

Riksantikvarieämbetet och dåvarande Statens Planverk (numera Boverket) uppmanade i slutet av 1970-talet såväl länsstyrelserna som landets kommuner att göra särskilda program för kulturmiljösvård.

Kommunerna skall i sin verksamhet och i sina beslut inom olika sektorer verka för att bevara, vårda och göra kulturarvet levande i såväl bebyggelsemiljöer som i landskapet. Ett program för kulturmiljösvården skall redogöra för kulturmiljösvårdens mål och i möjligaste mån väga dess intressen mot andra samhällsintressen. Med tanke på de begränsade resurser som den kommunala kulturvården har är det viktigt att dessa resurser används på bästa möjliga sätt. Därför måste kulturmiljösvårdens värdefulla områden i kommunen redovisas i programmet.

De viktigaste målsättningarna med kulturmiljösvårdsprogrammet är att öka kunskapen om Mönsterås kommuns historia och kulturmiljöer samt att därigenom skapa förståelse för miljöernas värden. Programmet skall också utgöra vägledning och underlag vid:

- handläggning av bygglovsärenden och detaljplaneärenden,
- handläggning av vissa ärenden enligt miljösvårdsprogrammet,
- upprättande av översiktsplan samt
- upprättande av åtgärdsprogram för vård och skydd av kulturmiljöer.

Programmet skall också vara användbart som informationsmaterial i olika sammanhang och även kunna användas i skolor och studiecirklar.

2 Arbetsmetod

Programmets första del innehåller en beskrivning av kommunens natur och en historik från förhistorisk tid till våra dagar. Därefter följer en beskrivning av de miljöer med kulturmiljösvårdens värde som man bör slå vakt om. Beskrivningen innehåller även kartor och foton.

I programmet ingår även en åtgärdsdel. Då denna bör hållas aktuell och därför måste revideras vid behov, redovisas den som en separat del.

För att skaffa tillräcklig kunskap för att kunna avgränsa de kulturmiljösvårdens värdefulla miljöerna har ett visst samråd med kommunens tre hembygdsföreningar skett. Föreningarna har därvid bidragit med synnerligen värdefull kunskap. Vissa studier av äldre kartor och kulturmiljöinventeringar har också gjorts. Samtliga i kommunen ingående socknar har likartade, relativt omfattande hembygdsböcker/socknenbeskrivningar, utgivna under tiden efter andra världskriget, den senaste - Fliseryds Socken - i mitten av 1970-talet. Dessa har också legat till grund för arbetet.

3 Mönsterås kommun - natur och historia

3.1 Natur

Mönsterås kommun omfattar sydöstra delen av det stora moränområdet som i grannkommunen i söder, Kalmar, övergår i en alltmer utpräglad slättbygd. En särpräglad del av Mönsterås kommuns natur är den moränkärgård som breder ut sig utanför kommunens tre mil långa kust. Kommunen genomflyts i sin norra respektive södra del av de båda stora vattendragen Emån och Alsterån, vilket sätter sin prägel på naturen inom dessa områden.

Kommunen är, med undantag för delen norr om Emån, extremt sjöfattig. Berg i dagen förekommer endast på ett fåtal ställen. Det är endast Kevershäll, cirka 4 km NV om Mönsterås tätort som med sina blygsamma 60 m ö h kan göra anspråk på att kallas berg.

Kommunens natur visar en skiftning i tämligen väl avgränsade zoner, från slättbygd utmed kusten via en småbruten övergångszon med blandskog och småjordbruk till skogsbygd längst i väster. I Emådalens övre del finns vissa avsnitt med slättbygdsprägel. ▶

Kommunen, i synnerhet kustzonen, är extremt nederbördsfattig; totalt faller cirka 475 mm om året.

De geologiska avlagringarna i form av åsar är inte särskilt mäktiga, utan som regel relativt flacka och låga. Detta gäller bland annat Mönsteråsåsen och Timmernabbenåsen, vilka mot öster avslutas i långt utdragna uddar i Kalmarsund; Nynäs-Oknö respektive Gaddenäs söder om Timmernabben. Mäktigast är den del av Högsbyåsen som med samma huvudriktning som övriga åsar - nordväst-sydost - löper genom kommunens södra del, i stort sett parallell med Alsterån. Timmernabbenåsen kan ses som en utlöpare av den mäktiga Högsbyåsen. Högsbyåsens avslutning mot sydost är den långa udden, eller halvön, Saltors udde som sträcker sig tre kilometer ut i Kalmarsund. Vid allmänna vägen väster om Strömsrum planar åsen ut till en nära kilometerbred plåtå.

Några kilometer norr om Mönsterås tätort - vid Älmhult - finns en markerad ås, troligen ett resultat av Littorinahavets* vågor. Sydost om denna åsformation, ner mot Mönsteråsviken, finns vidsträckta svallgrusavlagringar. I samma trakter finns rikligt med flyttblock; stenar som inlandsisen släpat med sig. Ett sådant block är "Stavsö sten", ett råmärke mellan byarna Björnö, Boslät, Hammarglo, Torp och Ödängla.

Berggrunden är inom kommunens östra del kambrisk* sandsten, medan de inre delarnas berggrund är granit. De lösa jordlagren utgörs mest av morän med inslag av isälvsediment. Lera förekommer lokalt på några få platser.

En stor del av kommunens geologiskt intressanta moränskärgård, de bebodda öarna Lövö och Vällö med omgivande holmar och skär, är naturreservat.

3.2 Mönsterås i förhistorisk tid

Man anser att inlandsisen drog bort från Kalmarsundskusten för 12000 till 14000 år sedan. I den bortdragande isens spår kom en arktisk, tundraliknande vegetation och djurvärld, till exempel lavar och renar. Människan kom ytterligare i runda tal 6000 år efter renarna till dessa trakter. För dessa första människor var jakt och fiske och utnyttjandet av växterna och deras frukter det naturliga och enda sättet att livnära sig. De första människorna i sydsverige var inte bofasta utan strövade omkring, gärna utmed den tidens kuster, där det fanns mest föda. Den tidens strand låg i Mönsteråstrakten närmare 15 m över dagens havsytta. Kustlinjen inom kommunen kan då, mycket grovt angivet, sägas ha gått ett stycke väster om nuvarande E 22:ans sträckning. Några arkeologiska fynd från denna tid, som man brukar kalla jägarstenåldern, är inte kända från Mönsterås kommun.

Omkring 4000 år f Kr började människorna i vår del av Europa odla jorden. Det anses att kunskapen om detta sätt att livnära sig kom med söderifrån invandrande människor. I och med att man började odla en del av sina livsmedel blev man också tvungen att bosätta sig vid sina odlingar för att kunna sköta och skörda den enkla grödan. Med detta nya levnadssätt följde många nya behov, till exempel redskap att bruka jorden med, förvaringskärl med mera. Materialet blev sten och keramik.

Odlingen skedde oftast i form av svedjebruk. Då dessa primitiva åkrar fick ligga i tråda långa perioder blev spåren i landskapet obetydliga och inget som man direkt kan se i våra dagar. I den mån spår av dessa första odlares boplatser över huvud taget kan upptäckas idag är det fråga om lösfynd av stenyxor, flintspån och dylikt. Gravar kan också ge en indikation på i vilka trakter bosättningarna fanns. För 5000 år sedan stod havet 8-10 meter högre än i våra dagar. De först befolkade områdena i kommunen är Emåns och Alsteråns dalgångar samt Lillåns dalgång upp emot Lilla Forsa. Även insjöstränderna i kommunens inland torde ha haft tidig befolkning. Trakterna kring Emån anses vara en av landets tidigast befolkade områden.

3.2.1 Stenåldern (ca 9000 - 1800 f Kr)

Fornfynden från stenåldern är mer allmänna i Mönsterås- och Fliserydsdelarna än i Ålem. Till viss del kan detta ha sin förklaring i att den mera slättbygdsbetonade ålemsbygden tidigt varit föremål för en intensivare odling.

De äldsta lösfynden är 5000 - 6000 år gamla. I Ålem finns det ett koncentrerat fyndområde vid Alsterån söder om Blomstermåla. Fynden består mest av stenyxor, i första hand så kallade trindyxor, ofta i flinta. Starka koncentrationer av sådana yxfynd kommer från Habbestorp, nordväst om Mönsterås tätort och från Århult vid Blomstermåla. Den starka koncentrationen av stenåldersfynd som visas på karta 1 är dock främst resultatet av några jordbrukares stora intresse för sådana fynd, men utgör samtidigt en indikation på i vilka lägen stenåldersfolket hade sina boplatser.

De äldsta boplatslämningarna i mellersta Kalmar läns kustbygd har påträffats strax ovanför tiometersnivån i Mönsterås norra grannsocken, Döderhult, och är 4000 - 5000 år gamla. Denna nivå är därför av stort intresse även inom Mönsterås kommun.

Enmansgravar är utmärkande för de första jordbrukarna och boskapsskötarna från tiden omkring 3000 år f Kr, det vill säga för cirka 5000 år sedan. En sådan grav har påträffats i Nyebo i Ålem. Graven innehöll bland annat en så kallad båtyxa, en elegant yxtyp som man anser har införts av från kontinenten invandrande människor. I januari 1998 påträffades några gravar i Lilla Forsa, som kan vara från stenåldern. Några gravfält som anses vara från yngre stenåldern, eller möjligen från bronsåldern, har påträffats i Fliserydsdelen av kommunen. Mycket, bland annat det geografiska läget, talar för att denna kommun del varit bebyggd från äldre stenåldern och fortlöpande genom bronsåldern och järnåldern.

3.2.2 Bronsåldern (ca 1800-500 f Kr)

Övergången mellan sten- och bronsåldern var en långdragen process och dessa epoker överlappade länge varandra. Ett tecken på detta är fynd av stenyxor, som i många avseenden är utformade likt "nymodigheterna", bronsyxorna. Båda materialen användes under flera sekler parallellt i yxor och andra vardagsredskap.

Lösfynden från bronsåldern är sparsamma, vilket bland annat kan bero på att materialet, åtminstone i jämförelse med sten, snabbt förstörs i jorden. (Bron är koppar med inblandning av cirka 10 procent tenn.)

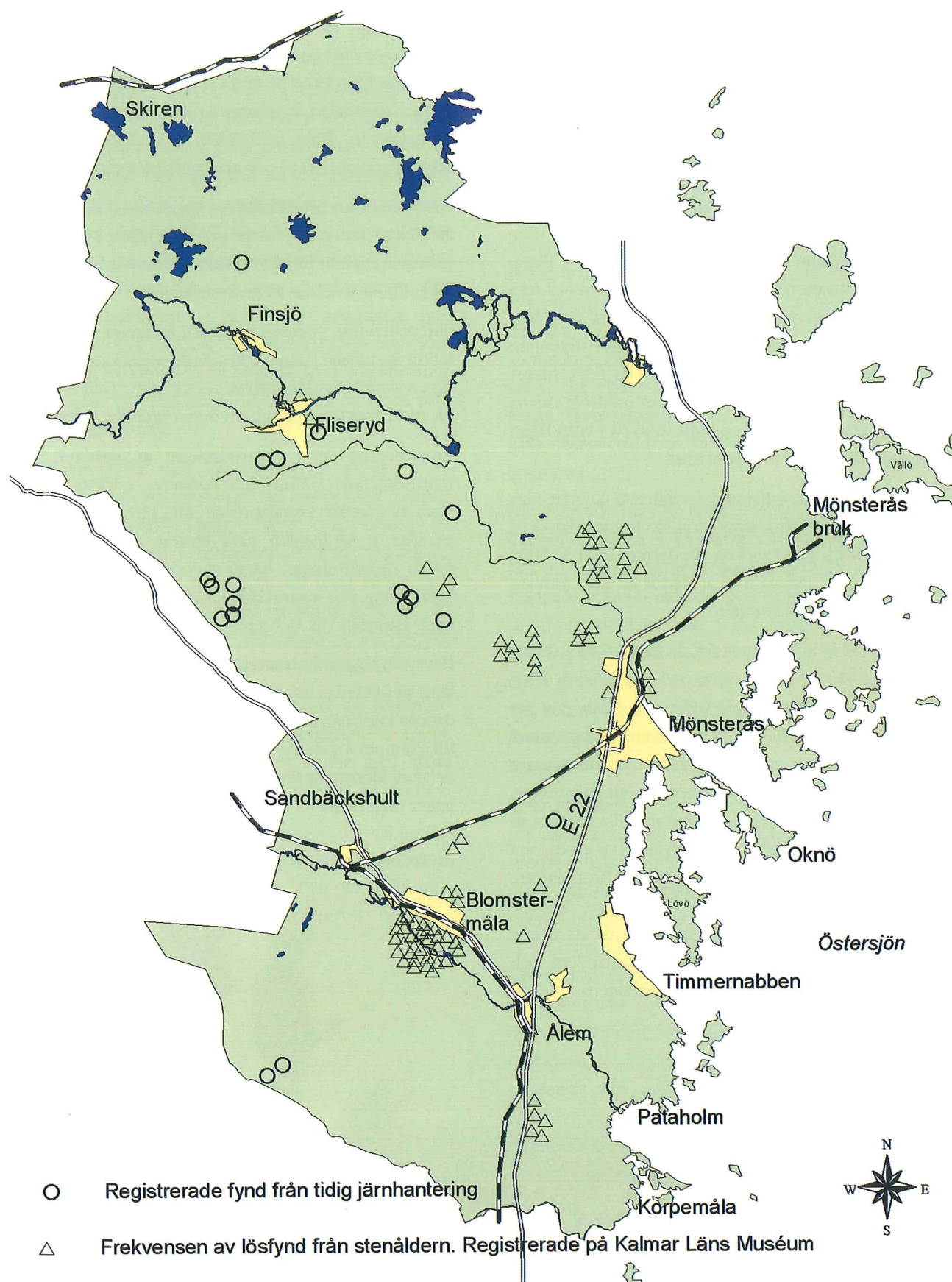
Föremålen från yngre bronsåldern indikerar att traktens kultur successivt lämnat den allmän-nordiska och närmat sig en skandinavisk-nordtysk kultur, vilket i sin tur tyder på att förbindelserna söderut över Östersjön utvecklats.

Bronsålderns fasta fornlämningar är däremot rikt representerade i Mönsterås kommun, i första hand i form av gravfält, enstaka rösen, ofta placerade på höga punkter i slättbygden nära kusten. Därutöver finns runda stensättningar, några skeppssättningar samt en hållristning, den senare i Habbestorp. Skeppssättningarna ingår i gravfält vid Alebo respektive Harrstorp.

Havsytan låg under bronsåldern 5 - 6 meter högre än idag, det vill säga ungefär mitt emellan E 22:an och dagens kustlinje. Det kan vara intressant att notera att till exempel Ålems kyrkby och stora delar av Mönsterås tätort ligger ungefär på och under denna nivå.

Karta 1

3.2.3 Järnåldern (ca 500 f Kr – 1050 e Kr)

Lösfynd från järnåldern saknas nästan helt i Mönsterås kommun. Förklaringen torde vara dels att järnet snabbt förstörs i jorden och dels att järnålderns boplatser och gravfält legat intill i historisk tid odlade områden och därför försvunnit vid brukningen av marken. Havssytan under järnåldern låg endast någon, eller högst ett par, meter över dagens. Spår av den tidigare järnålderns järnhantering saknas också.

Från vikingatiden, som är en del av senare järnåldern, och flera sekler framåt in i medeltiden var framställning av järn av myrsmalm en viktig verksamhet. Detta järn var en betydelsefull exportvara i det alltmer ökade handelsutbytet sjövägen med kontinenten. Transportleder från myrsmalmsområdena i inlandet var kommunens stora, och även vissa mindre, åar och vattendrag, på vilka järnet fraktades ut till hamnlägena i närheten av utflödena i Kalmarsund. Vintertid utnyttjades sannolikt också snö och is för slädtransporter.

Järnåldersmänniskorna var förutom jägare och fiskare också jordbrukare och framförallt boskapsskötare. Behovet av vinterutfodring av boskapen gav under järnåldern upphov till de tidigaste lövängarna, det vill säga lövträdsbestånd där man skördade löv och årsskott till vinterfoder. Från tidens mera stationära levnadsform härstammar våra äldsta bybildningar. Dessa sammanfaller i stort sett med dagens byar.

Lämningarna av järnframställningen från i första hand vikingatid och medeltid består mest av slaggförekomster och enstaka rester av ugnar. Åtskilliga slaggförekomster har registrerats inför senaste revideringen av ekonomiska kartan omkring 1970. Sådana på kartan markerade slaggförekomster anses komma från järnframställning på platsen.

Från slutet av järnåldern – början av vikingatiden – finns ett litet koncentrerat gravfält vid Gaddenäs, söder om Timmernabben, endast 3–4 m över dagens havssyta. Gravfältet omfattar även en helt intakt labyrint, eller trojaborg, samt ytterligare delar av en sådan.

Två gravfält från yngre järnåldern finns också vid Kråkerum och Kronobäck. Från Fliserydsdelen finns från järnåldern bland annat en skeppssättning vid Finsjö, hållkistor, domarringar – bland annat en vid Skrika – och en skans vid vadstället över Emån vid Gnuteskulla. Vid Kvillegårde har man funnit lämningar som förmodligen är rester av en boplatz från äldre järnåldern. Så sent som 1960 gjordes ett fynd av en silverskatt vid Käppevik invid Mönsterås Bruk. Fyndet har daterats till omkring år 1000, vilket visar att människor funnits i trakten – vid den dåvarande stranden – vid denna tid. Förutom några smycken innehöll fyndet fragment av arabiska och tyska mynt från perioden omkring 740 – 965.

Domarring vid Herrstorp

Labyrinten vid Gårdenäs

Strandskoningen på Källarholmen

Källarruinen på Källarholmen

4 Medeltid (1050 - 1500-talets mitt)

Denna omkring 500 år långa epok var en synnerligen händelserik period för hela Norden och präglade starkt den nordiska kulturen samt skapade ett kulturmönster som i väsentliga delar gäller även i våra dagar. Av stor betydelse blev kristendomens successiva införande ett par hundra år efter Ansgars missionsresor till Sverige. Sveriges övergång till Luthers kristna lära genom reformationen 1546 anses utgöra medeltidens slut.

Det kulturella utbytet med det övriga kristna Europa - först genom missionärer och senare genom munkar - blev mycket omfattande. Tidigare etablerade förbindelser med kontinenten och vissa delar av Asien var i första hand handelsförbindelser. Varken vikingarnas långa färder över haven, som även i stor utsträckning kan betraktas som handelsresor, eller köpmännens renodlade handelsresor hade medfört någon genomgripande kulturell påverkan på vårt land. En silverskatt, funnen i Torp - Boslätområdet 1905, innehåller silver från Karelen, vilket indikerar handelsförbindelser österut över Östersjön. Silvret har daterats till 1100-talet.

Med kristendomen och dess hitresta företrädare från andra kulturer blev det annorlunda. De medförde idéer och metoder från månghundraåriga kultursamhällen i Mellan- och Sydeuropa. Bland annat hade de kunskaper i byggnadsteknik som tidigare i mycket liten utsträckning tillämpats i Sverige, annat än möjligen i fråga om försvarsanläggningar. I första hand var det tekniken att bygga i sten och tegel. Som en följd av detta kom snart våra första kristnas enkla träkyrkor och kapell att ersättas av byggnader i stenmaterial, en byggnadsteknik som även kom att tillämpas på andra byggnader i städerna och i viss mån också ute på landsbygden. Därmed kom vår byggnadskultur att anslutas till övriga Europas, även om trä även i fortsättningen förblev det dominerande byggnadsmaterialet i svensk allmogebbyggelse.

I Mönsterås kommun finns endast något enstaka exempel på sådana stenbyggnader från medeltiden: Kronobäckes klosterkyrkoruin. Möjligen kan vissa delar av Björnöhus på Björnö härröra från medeltiden.

Vid undersökning av Källarholmen i Hammarglo, utförd i mitten av 1990-talet, har man genom dendrokronologisk*

analys av stockar konstaterat att dessa är avverkade vintern/våren 1348-1349. Resterna av en källare är från 1300-talets början.

Medeltiden medförde inte enbart ett kulturellt och kommersiellt uppsving. I mitten av 1300-talet nådde den största katastrof som någonsin drabbat landet, "Digerdöden", vårt land, en farsot som inte endast hemsökte Norden, utan även övriga Europa. Det finns uppgifter om att en tredjedel av Sveriges befolkning, som då uppgick till cirka 500 000 utplånades. Än idag lever gamla berättelser om ödelagda trakter. Berättelser om att man i den eller den trakten såg rök stiga upp från någon avlägsen skogsby och fann att någon enstaka människa eller familj - på grund av sitt från andra människor isolerade leverne - undgått att smittas och överlevt, figurerar i många trakter och är kanske inte enbart en vandringsägen utan bakgrund. Att farsoten ödelade många byar och att skogen i många trakter återerövrade generationers odlarmöda råder det ingen tvekan om.

Ödeläggelsen av landsbygden efter digerdöden blev givetvis ödesdiger för jordbruket genom att en stor del av bondebefolkningen och därmed också deras jordbruksproduktion försvann. De stora jordägarna, till exempel adeln och kyrkan, drabbades sekundärt, bland annat genom brist på den arbetskraft de tidigare haft tillgång till ur bondeklassen. En av följderna blev sjunkande inkomster för jordägarna. Till detta kom en faktisk försämring av klimatet som inträffade omkring sekelskiftet 13 - 1400. Bönderna insåg att bristen på arbetskraft för storjordbruken, det vill säga bristen på bönder, gav dem en chans att starkare hävda sina intressen. I den andan genomförde de också åtskilliga väpnade uppror under 1400-talet.

Administrativt var dåvarande Sverige ett löst sammanhållet "rike". Varje landskap hade egna förvaltningar av valda förtroendemän, till exempel härads- och landsting. Efter hand organiserades dock dessa lokala förvaltningar från centralt håll, i praktiken kungen. Då organiserades också krigsväsendet. Frälset, det vill säga de egendomar som bland annat var befriade från skatt till konungen, fick under 1400-talet rätt att befästa sina gårdar.

5 Kommunens socknar

under medeltid och stormaktstid

Mönsterås kommun ligger i en del av landet som under medeltiden hade en stor mängd frälsegods, vars ägare representerade många av sin tids stormansätter, till exempel Bielke och Grip. Kråkerum var i flera hundra år centrum för frälsemännens imperium, under åtminstone 300 år med Bielkeätten som ägare. I detta imperium ingick en mängd av traktens större jordegendomar, till exempel Bo, Björnö, Berg, Em, Elmhult och Harrstorp i Mönsterås socken och Strömsrum i Ålem. Em och Strömsrum är exempel på befästa gods. Ruinen av det stora huset på Björnö anses till största delen vara från 1600-talet och har troligen ingått i Bielkeättens imperium. Kanske Björnö var en ny generation bosättning som avlöste det längre från havet, men nära belägna Källarholmen.

Storgodsens dominans påverkade givetvis i mycket hög grad vardagen för traktens befolkning. Stormansätternas släktskap och förgreningar inom de flesta av traktens herresäten och underlydande egendomar förstärkte ytterligare denna dominans.

De flesta av kommunens gods kom genom Karl XI:s reduktion att dras in till kronan och förblev under flera decennier kronoegendomar. Som sådana blev de inte sällan officers- eller länsmansboställen. Kronobäck blev till exempel boställe för chefen för Kalmar regemente, en funktion som gården hade ända fram till 1864. Den från slaget vid Helsingborg 1710 berömde fältherren Magnus Stenbock hör till de regementschefer som har bebott Kronobäck.

Grönskog i Fliseryds socken är ett av de historiskt mest intressanta herresätena i trakten och spelade under medeltiden en stor roll i bygden med en stor mängd underlydande gårdar. Bland annat har heliga Birgittas bror, den medeltida stormannen Israel Birgersson, varit herre på Grönskog. Därefter har egendomen varit i bland annat Stureättens och Gustav Vasas ägo.

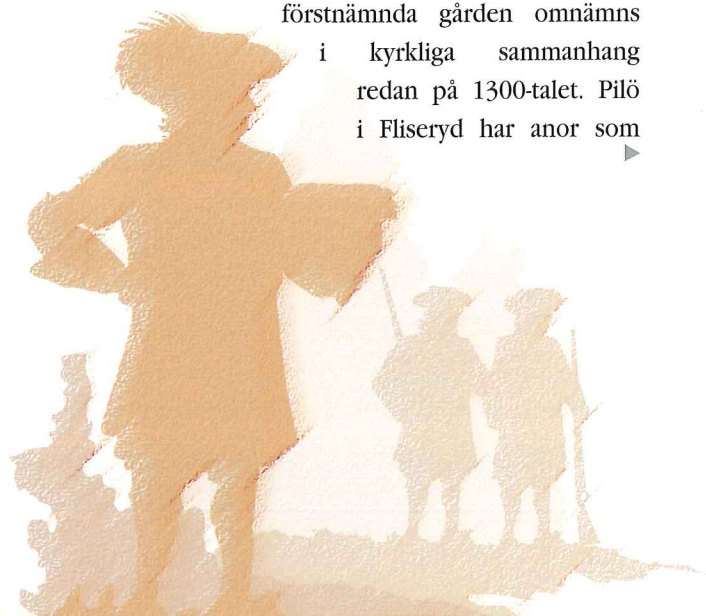
I början av 1990-talet brann tyvärr den på 1740-talet uppförda mangårdsbyggnaden och är numera ersatt av en ny, efter i allt väsentligt samma ritningar som den brunna. Miljön och kulturlämningarna i Grönskogs omnejd är av högt kulturhistoriskt intresse.

Inom kommunens södra del, Ålem, hörde många av de större jordegendomarna till främst Sture-, Bielke- och Skytteätterna under senmedeltiden och stormaktstiden under deras huvudegndomar Kråkerum och Strömsrum. Strömsrums mest namnkunnige ägare är riksrådet Johan Skytte, landets berömde skolman och folkbildare. Strömsrum är numera Kalmar läns största egendom. "Herrgårdslandskapet" vid Strömsrum, som bland annat omfattar flera kilometer av Alsterån, är av utomordentligt stort intresse som natur- och kulturmiljö. Även Råsnäs, som fram till slutet av 1700-talet hörde till Strömsrum, omges av ett värdefullt "herrgårdslandskap", om än i mindre skala.

Strömsrums alltsedan 1200-talet dominerande välde i södra kommundelen lämnade inte utrymme för fler herremanssäten, varför Strömsrum och Råsnäs är de enda sådana egendomarna i Ålem.

Inom kommunens övriga delar finns många egendomar som idag kanske inte betraktas som storgods, men som en gång varit hemvist för sin tids herremän och kan göra anspråk på att kallas herrgårdar. Åserum, Elmhult, Alebo, Gelebo och Gutturp i Mönsterås socken är sådana exempel. Fliserydsdelen har många stora sådana egendomar, till exempel Fliseryds gård, Bankeberg, Ekhult, Högsrum, Gökhult, Kvillegärde, Läggevi, Ramshult, Kärnebo och S Skärshult.

Kommunens kyrkliga boställen har ofta gamla anor och intressant historia. Lilla Forsa och Långserum är Mönsterås sockens boställen. Den förnämnda gården omnämns i kyrkliga sammanhang redan på 1300-talet. Pilö i Fliseryd har anor som

kyrkoherdeboställe sedan 1500-talet och tjänade som prästbostad ända till i slutet av första världskriget. Ålemsdelen har två kyrkliga boställen med ursprung i medeltid och 1600-talet; Hedersrum och Ålem. Hedersrum ingick ursprungligen i den tidigare byn Skammersrum.

5.1 De många krigens århundrade

Trakten hemsöktes redan på 1400- och 1500-talen ofta av krig. Bland annat brändes Pata by och handelsplats under de så kallade Sturefejden år 1507. Under det nordiska sjuårskriget 1563 - 1570 härjades och brändes åter Pata och Strömsrum.

Stormaktstiden räknas från Gustav II Adolfs tronbestigning 1611 till Karl XII:s död 1718. Perioden präglades starkt av dåvarande stormakten Sveriges engagemang i olika krig, såväl vid landets egna gränser som ute i övriga Europa. Bland annat förekom flera olika krig mot Danmark. Mönsteråstrakten hade i detta avseende ett utsatt läge. Landgränsen i söder låg inte mer än 8 mil söderut och Östersjön och Kalmarsund var i praktiken rikets östra gräns, även om landet på andra sidan Östersjön då var svenskt territorium.

Den tidens krig fördes i stor utsträckning till sjöss. Havet var den enda reella möjligheten för en fiende att transportera krigsfolk längre sträckor. Inkräktarna kom därför sjövägen och kommunernas kustområden skövlades och brändes vid flera tillfällen, bland annat under det så kallade Kalmarkriget 1611 - 1613 och senare under 1600-talet. Vid sådana tillfällen brändes bland annat Kråkerum, Ålem, Lövä, Strömsrum och Pata. På dessa platser saknas därför i praktiken all bebyggelse från tiden före dessa krig.

Vissa platser har namn som minner om denna långa krigsepok. På Lövä finns bland annat Vaktlinden, udden Kasen och det lilla skäret Vaktegrundet; namn som talar sitt tydliga språk om behovet av vaksamhet och beredskap i skärgården. I Ålem finns Jutehagen som minne av danskarnas = jutarnas närvaro i trakten.

Befästningsvallar som anses härröra från Kalmarkriget finns bland annat vid Skäppentorp vid Blomstermåla.

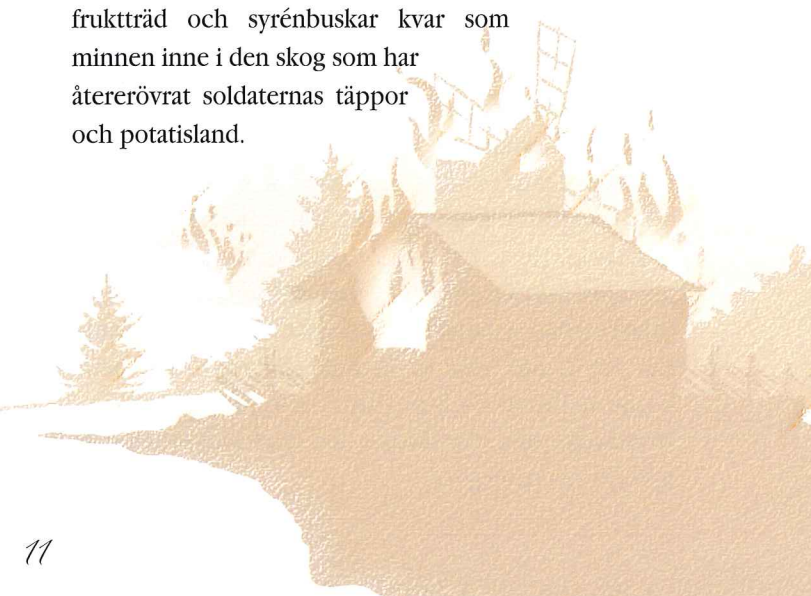
Genom mönsteråsbygden drog under dessa krigens århundraden ofta konungens krigsmän på väg till eller från krigsskådeplatserna vid våra kuster eller gränser mot Danmark. Många av traktens äldsta vägar och för

länge sedan nedlagda vägavsnitt tjänade som viktiga trupptransportleder och enligt folktraditionen finns bland annat vattenställen för arméns hästar där vägarna passerade sjöar och vattendrag. Några synliga lämningar i terrängen efter dessa "oaser" finns i stort sett inte. Gamla vägbankar som kan ha ingått i det vägsystem, där till exempel Gustav II Adolfs eller Karl XII:s krigare en gång drog fram finns här och var i markerna.

6 Soldater och båtsmän

Det system för rikets försvar som har lämnat minnen i bygden till senare generationer är det under Karl XI:s tid införda indelningsverket. Inom alla delar av Mönsterås kommun finns rester av båtsmans-, soldat- och husartorp. Kustbygdens indelta manskap tilldelades nästan undantagslöst flottan. Så till exempel var allt manskap i Ålem, utom en, som var husar och hörde hemma längst i sydväst i socknen, båtsmän; ungefär 20 till antalet. Mönsterås socken hade ungefär lika många båtsmän som Ålem. Fliserydsdelen, som i sin helhet ligger avskild från kusten, uppvisar därför en annan fördelning. Här dominerade soldater och husarer; 8 soldater och 4 husarer. Därutöver hade Fliseryd två kronobåtsmän och en marinsoldat med hemvist i Kärrhult, Tjuståsa och Grimhult.

Indelningsverket avskaffades 1901, men många av dess torp var bebodda flera decennier därefter. Många finns kvar på dess ursprungliga plats, inte sällan med funktion som fritidshus. Andra har monterats ner och flyttats eller helt enkelt fått förfalla eller rivits. Ofta finns grunden och murstocksresterna och några gamla förvildade fruktträd och syrébuskar kvar som minnen inne i den skog som har återerövat soldaternas täppor och potatisland.

7 Vägar och gästgiveri

De mest betydelsefulla vägarna genom kommunen har, alltsedan landtransporterna successivt tagit över även långväga resor, varit Stockholmsvägen och Strandavägen, vilka sammanstrålade i Ålem. Redan på 1200-talet talade Östgöta landskapslag, vilken reglerade vägfrågorna även i våra trakter, om kungsväg, karlsväg och tingsväg samt om de mera lokala benämningarna kyrkväg och kvarnväg. Stockholmsvägen motsvaras i huvudsak av nuvarande Riksväg 34, medan Strandavägens kustnära sträckning, vad de stora trafikflödena beträffar, har ersatts av nuvarande Europaväg 22 i en helt ny sträckning.

Äldst av vägarna är med stor sannolikhet kungsvägen Stockholmsvägen, som har förhistoriskt ursprung. Vägen följer i huvudsak Alsterån och Högsbyåsen upp mot Högsby - Vimmerby. Strandavägen anses vara av medeltida ursprung. Kustbygdens behov av förbindelse mellan kustorterna hade tidigare väl tillgodosetts av Kalmarsund.

Utöver dessa större leder har det givetvis funnits ett nät av öst-/västgående transportleder redan under medeltiden för transport av gods, till exempel järnmalm och skogsprodukter, som skeppades ut från kommunens hamnar och lastageplatser.

Vägarnas korsning med kommunens stora åar har medfört att man redan tidigt byggt flera imponerande broar. Flera av dessa har rivits och ersatts med nya i ungefär samma läge. I Kalmar län kom andra hälften av 1700-talet att bli en väg- och brobyggandets epok. Dåvarande landshövdingen drev väg- och brobyggandet hårt; enligt framför allt bönderna orimligt hårt. Bland annat krävde han att alla broar skulle vara av sten och att man skulle plantera träd utmed vägarna. Flertalet av våra stenvalvsbroar har dock kommit till under 1800-talet. Kommunens mest imponerande stenbro, Fliserydsbron, byggdes så sent som 1882. Flera av "landshövdingens" broar och alléer, som kom till på 1700-talet, finns fortfarande kvar, åtminstone som fragment. Landshövdingens vägpåbud blev så småningom så betungande för länets bönder att Gustav III år 1781 upphävde dem och landshövdingen "befriades" i praktiken från sitt ämbete genom att han tvingades att ta tjänstledighet. Av särskilt intresse för Mönsterås kommun kan det kanske vara att landshövdingen i fråga hette Rappe och först bodde på Råsnäs och i fortsättningen på Strömsrum, som den förste i den släkt som fortfarande residerar på detta gods.

En viktig roll för vägarnas funktion som färdleder för mer långväga resenärer spelade gästgivaregårdarna. Sådana har funnits inom kommunens olika församlingar; i Mönsterås, Fliseryd och i nuvarande Ålems stations-samhälle.

Den relativt stora mängden milstenar och milstolpar, som fortfarande finns kvar utgör påtagliga minnen om en gången tids resande.

8 Ortnamn i Mönsterås kommun

Namn på byar och platser är många gånger svåra att härleda, men vissa av de som finns i kommunen hör till de i sydsverige allmänt förekommande. Den stora mängden namn med "-måla" är specifik för sydöstra Sverige. Måla är ett uppmätt (uppmålat eller utmålat) markområde. (Jämför uttrycket "gott mål" det vill säga väl tilltaget mått, samt "utmål", ett utskifte). Måla-namnen torde ha uppkommit i samband med de olika skiften som marken har varit föremål för i historisk tid. Måla-namnen har i Sverige en mycket stark koncentration i sydöstra Småland och Blekinge. Det är därför inte förvånande att det i Ålemsdelen finns åtminstone 25 stycken -måla, ett tiotal i Mönsteråsdelen och endast något enstaka eller några få i Fliserydsdelen.

Till de "klassiska" sydsvenska, och framför allt småländska, ortnamnen hör kombinationer med -hult, vilket betyder skogsdunge. Ett annat typiskt småländskt ortnamn är -ryd, vilket betyder röjning.

Hult och ryd är båda mycket vanliga även i våra västra och södra grannlandskap. I dessa förekommer de ofta i varianterna -alt för -hult och -red, -rud eller -röd för det småländska -ryd.

Andra i kommunen vanligt förekommande ortnamn är kombinationer med -rum, vilket betyder öppen plats, och -ö, vilket berättar att platsen en gång varit just en ö i ett vatten eller i en stor sankmark eller mosse.

De i landet i övrigt allmänna ortnamnen, till exempel -bo, -by, -berg(a), -lund, -näs och -torp är givetvis vanliga även i Mönsterås kommun. Däremot förekommer i denna sjöfattiga kommun mycket få ortnamn med sjökombinationer; av naturliga skäl dock något oftare i Fliserydsdelen än i Ålem- och Mönsteråsdelarna.

9 Byar och jordreformer (skiften)

I den tidiga bondekulturen spelade byn en central roll. I slättbygden låg boningshus, fähus och andra ekonomibyggnader hårt hopträngda i åkerlandskapet. De stora sammanhängande gårdarna var uppdelade i ett stort antal små tegar. Årets olika arbeten på tegarna var man i stor utsträckning tvingad att samordna.

Det var oftast endast åkermarken som var uppdelad på olika ägare och brukare. Skogen och andra utmarker, t ex myrar och strandängar, var som regel samfällade för byn. Dessa marker utnyttjades så gott som uteslutande för bete av alla byns kreatur och i viss mån för slätter. Skogen utnyttjades extensivt till byggnadsvirke, ved och hägnadsmaterial.

Brukandet av åkermarken med varje bondes små tegar utspridda på ett stort antal ställen var givetvis irrationellt i alla avseenden och behovet av en jordreform blev under stormaktstiden allt större. I mitten av 1700-talet gjordes det första ambitiösa försöket att samla varje bondes åkermark på ett fåtal ställen. Ambitionen fanns också att även dela upp skog och utmarker. Denna skiftesform - storskiftet - kom dock av olika anledningar inte att genomföras i den omfattning som statsmakterna hade tänkt sig. En av orsakerna var att det inte fanns en tillräckligt tvingande lagstiftning. En sådan kom inte förrän enskiftet infördes i början av 1800-talet. Bland annat föreskrevs vid storskifte ingen skyldighet för byborna att flytta sina byggnader till sitt nya markinnehav.

En ännu mer ändamålsenlig skiftesform kom 1827, då laga skifte infördes. Enskiftet hade i första hand varit anpassat till de stora jordbruksdistrikten och gällde endast södra Sverige.

Laga skiftet kom att genomföras inom i stort sett hela landet, även om det i vissa landsdelar dröjde länge. En stor del av till exempel Dalarna laga skiftades så sent som på 1950-talet. Även i Kalmar län var man sent ute med laga skiftet på vissa håll. Några förrättningar genomfördes på 1960-talet.

För Mönsterås kommuns vidkommande kan man säga att laga skiftet i de flesta byarna genomfördes under perioden 1830 - 1880, i vissa fall dock så sent som omkring 1920. Generellt sett var det byarna i Ålemstrakten som laga skiftades under första hälften av perioden och Fliserydstraktens skogsbygder under slutet av perioden.

Laga skiftesreformen var mycket genomgripande för landsbygden, inte minst socialt. Då sprängdes de hårt sammanträngda byarna och bostäder och ekonomibyggnader flyttades ut till respektive ägares nya ägor, ibland uppåt en kilometer från den gamla byn. Därvid gick mycket av den socialt värdefulla bygemenskapen till spillo. I samband med skiftet och utflyttningarna fick byn som regel också ett helt nytt vägsystem.

Laga skiftets uppdelning av ägor och gårdarnas lokalisering gäller i stort sett oförändrat i våra dagar. Dessa byar med gårdarna glest utplacerade på stora avstånd från varandra - och därmed långt till närmaste granne - står i stark kontrast till de hopgyttade bondbyarna vid sekelskiftet 17-1800. Många exempel finns i Mönsterås kommun, till exempel Tålebo, där en by på 25-talet gårdar spriddes ut över flera kvadratkilometer, samt Grimhult och Koverhult. I Grimhult påskyndades utflyttningen av att den gamla, mycket täta byn brann ungefär samtidigt som laga skifte avslutades. Det finns dock flera exempel på byar som till stor del ligger kvar i sina ursprungliga lägen.

De stora, slättbygdsbetonade jordbruksområdena i Emåns dalgång var i stort sett i herresätenas ägo sedan medeltiden och inte uppsplittrade på ett större antal enskilda bönder. Därför fanns inget behov av jordreformer och dessa marker har följaktligen som regel inte varit involverade i någon form av skifte. Brukningscentras, vägars med mera läge kan därför inom dessa egendomar vara intakta sedan ett halvt årtusende. I de skiftade byarna är bebyggelsen, ägovägarna och även till exempel stenmurar, som kan verka mycket ålderdomliga, oftast inte mer än 120 - 160 år gamla.

10 Areella näringar - allmänt

Kommunens olika delar har varierande förutsättningar för jordbruk. Alsteråns omgivning mellan Ålem och åns utlopp norr om Pataholm, området kring Lillåns nedre del och utlopp i Mönsteråsviken, vissa områden norr därom samt Emåns dalgång i Fliserydstrakten har de bästa förutsättningarna. Inom dessa områden finns också de största brukningsenheter, till exempel Bankeberg, Östra och Västra Kråkerum och Strömsrum. Bygderna mellan dalgångarna samt kommunens inre delar hyser med vissa undantag relativt småskaliga jordbruk. Ju längre från kusten man kommer mellan ådalarna, ju större plats tar skogsbruket. Av kommunens totala areal på knappt 30 000 ha är 23 procent åkermark och 65 procent skogsmark. Enligt lantbruksstatistiken finns 1570 ha betesmark, vilket motsvarar 5 procent av kommunens totala areal.

Skogsbruket har alltsedan början och mitten av 1800-talet haft stor betydelse inom kommunen. Då industrialiseringsprocessen vid denna tid tog fart ute i Europa skapade detta ett väldigt behov av byggnadsvirke. De småländska skogarna låg relativt nära till hands och kalmarsundskustens alla hamnar och så kallade lastageplatser* blomstrade som utskleppningsplatser för det skogrika upplandet, främst för Fliseryds, Mönsterås och Ålems egna skogsprodukter, men också för skogssocknarna längre in i landet, till exempel Högsby, Mörlunda, Bäckebo och Kråksmåla.

Skogsprodukter har under 1900-talet fått ökad användning, bland annat i storindustrin, och skogen är, som alla vet, en av landets viktigaste basråvaror.

Den relativt snabba tillväxten i traktens gynnsamma klimat ger hög produktivitet, jämfört med de flesta områden i Sverige. Detta innebär att kommunens skogsbruk är av hög rang.

Fisket har av tradition sedan historisk tid i stor utsträckning utövats av traktens skärgårds- och kustbönder, bland annat beroende på att det strandnära fisket alltid har tillhört jordbruksfastigheterna. Det mesta fisket har därför i huvudsak varit ett omfattande husbehovsfiske. Det största undantaget i detta avseende är Vällö, där ål- och laxfisket har bedrivits i större skala och som yrkesfiske. Detta förhållande kan bland annat förklaras av öns goda fiskevatten, men dåliga jordbruksförutsättningar. Vällöbornas prioriteringar mellan dessa näringsgrenar har därför varit naturliga.

Antalet yrkesfiskare i kommunen är litet, även om det på senare år har tillkommit fiskare med större båtar, vilka ägnar sig åt havsfiske i södra Östersjön med Timmernabben, Mönsterås, Svartö eller Vällö som baser för sin verksamhet. Trenden för detta fiske förefaller emellertid för närvarande - hösten 2002 - vara nedåtgående, bland annat på grund av restriktioner för torsk- och laxfisket.

11 Liten landskapshistorik

Det landskap som vi lever i är i praktiken helt och hållet en kulturprodukt. Det är endast obetydliga arealer av impediment och skärgårdsavsnitt som inte direkt utsatts för kulturpåverkan. Även våra skogar är resultatet av sekelgammalt skogsbruk och till stor del skogliga monokulturer, vitt skilda från den skog som så här långt söderut i landet skulle ha utvecklats på helt naturlig väg. Att vissa små fragment inte direkt utsatts för jord- och skogsbruk eller annan jämförbar kulturpåverkan innebär dock inte att sådana områden förblivit opåverkade av månghundraårigt utnyttjande av det omgivande landskapet. Floran och faunan inom sådana mindre områden bestäms i hög grad av influenser från omgivande marker.

Det agrara landskapet före industrins framväxt var stabilt, dock inte oföränderligt. Den senaste hundraårsperioden har förändringstakten ökat och accelererat. Maskinerna i jordbruket har därvid spelat en avgörande roll. Trots dessa revolutionerande förändringar kan man i jordbruksbygderna ofta se spår av äldre brukningsformer, till exempel konturer av gamla tegar och tegdiken, stenmurar, invallningar och byggnadsrester. Ibland kan markfloran ge indikationer om tidigare markanvändning.

I det äldre jordbrukslandskapet hade ängar och hagar en viktig funktion som i det moderna jordbruket i stort sett har försvunnit. De flesta betesmarker både gödslas och sås in med foderväxter idag. De enda naturliga gräsmarker som finns kvar är strandängarna, som det i kustkommunen Mönsterås finns ovanligt gott om. De utgör en tredjedel av all naturlig betesmark. Inom kommunen finns, jämfört med landets kommuner i södra Sverige, även relativt många väl bevarade ängs- och hagmarker.

Det fanns olika former av ängar. Kalmarsundskustens vidsträckta strandängar tjänade nästan uteslutande som betesmarker. Vinterfodret producerades på hårdvalls- eller sidvallsängar. Hårdvallsängen tillskapades genom svedjning och röjning på fastmark och sidvallsängen var en naturlig äng som växte sig frodig genom att den låg på mark med högt grundvatten, som regelmässigt stod högt under våren och sjönk undan under sommaren. Den tidens slätter skedde sent på sommaren, i våra trakter oftast i slutet av juli. Den sena slätten hade bland annat den konsekvensen att blomfloran hann sätta frö och självså nästa sommars blomsteräng.

Närmast kusten i Mönsterås kommun, där torra sand- och grusmarker dominerar, förekom praktiskt taget inga sidvallsängar. I de mera vattenrika områdena i väster och nordväst bör sidvallsängarna ha haft stor betydelse för produktionen av vinterfoder.

Hagen kan till viss del sägas vara en mellanform mellan äng och skog. Mellan de glesa träden i hagen, oftast björk, och "lövrosätterna" av främst hassel bedrevs ett slags svedjebruk av gräsmarken som också betades. Klenvirket i hagen blev oftast hägnadsvirke, i Mönsteråstrakten kallat "gärdsle".

Hagen har sitt ursprung i 1700-talet. Med tiden blev såväl åkerbruket som boskapsdriften allt intensivare. Behovet av mer åkermark tillgodosågs i stor utsträckning genom svedjebruk. Detta gick ofta ut över betesmarken. I samband med de olika skiftena och därav följande utflyttningar och uppdelning i enskilda markinnehav anlades under 1800-talet mycket ny hagmark för att kompensera betet på de samfälliga utmarkerna.

Ännu långt in på 1900-talet var det regel att kreaturen, i första hand ungdjuren, men även mjölkkoorna, "gick på skogen", det vill säga betade i skogen. I takt med att skogens värde steg och ett målinriktat skogsbruk växte fram insåg man att betesgången i skogen inte gick att förena med ett sådant skogsbruk. En allt intensivare mjölkproduktion ställde också större krav på mjölkkoornas utfodring. Därför överfördes stora arealer extensivt utnyttjad äng till vallar och anlagda betesmarker som gödslades och såddes in.

De naturliga ängs- och hagmarker som finns bevarade, inte minst i Mönsterås kommun, representerar en naturtyp och en bondekultur av mycket högt kulturhistoriskt värde. Hotet mot dessa marker från det moderna

jordbruket är överhängande. De ängs- och hagmarker som av detta skäl skall bevaras som representativa måste i så gott som obruten följd ha utnyttjats för slätter eller bete. Marken skall inte ha varit gödslad och självfallet heller inte vara igenvuxen eller stadd i igenväxt.

Många befesmarker som kan förefalla vara traditionella hagmarker är ofta gammal åkermark med odlingsrösen och träddungar på de förutvarande "åkerholmarna".

Mönsterås kommuns ängs- och hagmarker inventerades i slutet av 1980-talet, varvid även en klassificering enligt en tregradig skala gjordes. Inventeringens rekommendationer och skötselråd är fortfarande aktuella. Områdesavgränsningarna kan dock i vissa fall behöva justeras, vilket lämpligen kan göras då eventuella åtgärder aktualiseras.

Gränsen mellan det kulturpåverkade naturlandskapet och rena kulturmarker är diffus. Marker som plöjts, grävts, gödslats och på annat sätt bearbetats för odling faller klart inom begreppet kulturmarker medan mångåriga slättevallar kan sägas ligga i gränsen mellan "naturlig äng" och egentlig odlingsmark. Märkerna i dessa gränzoner hyser ofta rester av den gamla ängsfloran som trängdes undan då ängarna plöjdes upp. Här blandas de med många av torrängens växter.

I ett orört naturlandskap förändras vegetationen långsamt. Växtsamhällena är här så fast etablerade att nya arter knappast tränger sig in om inte yttre betingelser, som till exempel klimat och markfuktighet förändras. Där människan har gripit in, till exempel genom uppodling, dikning, större vägbyggen och liknande, förändras dock vegetationen successivt i relativt snabb takt. Omvänt kan bestånd av kulturmarkernas växter leva kvar i decennier och sekler på sådana markområden som "naturen tagit tillbaka" då små åkerlappar i skogsbygden lämnats eller planterats med skog eller där torp och backstugor försvunnit. Denna så kallade ruderalflora skvallrar länge om att människor levt och verkat på platsen. ▶

Det primitiva jordbruket på stenåldern och äldre bronsåldern var extensivt. Det handlade mest om svedjebbruk som ofta flyttade omkring i omgivningarna. Främsta syftet med svedjandet var kanske inte i första hand att skapa åkerjord, utan betesmarker. Oavsett hur det förhåller sig med denna fråga, så var elden på den tiden det mest effektiva redskapet för att röja skog. Åkrar av någon nämnvärd storlek kunde knappast åstadkommas med enkla hackor och kluvna grenar. Det första någorlunda effektiva jordbruksredskapet torde ha varit det första ko- eller oxdragna träårdret.

Det första egentliga odlingslandskapet började sannolikt inte formas förrän byar började etableras. Bysamhället kan sägas vara fullt utvecklat 4-500 år e.Kr.

Uppkomsten av byalag kan ha haft flera orsaker. En kan ha varit behovet av den trygghet som byn medförde under den oroliga folkvandringstiden. Mycket vardagligt arbete, som röjning för ångar och åkrar, vallning av kreatur, arbete med hägnader och dylikt var svårt för den enskilde bonden att klara på egen hand, varför byalagets kollektiv behövdes.

Till en början var ägofördelningen inom byarna ganska planlös, vilket resulterade i ett lapptäcke av små åkerlappar. Detta försvårade i hög grad jordbruksarbetet och samordningen av detta var en av byalagets viktigaste uppgifter. Lapptäcket utgjorde hinder även på andra sätt, till exempel då det gällde att komma fram med diken för att avvattna vattensjuka åkrar och ångar. Byn och den enskilda gården var brukningscentrum. Runt bebyggelsen och kålgårdarna / trädgårdarna, utbreddes sig kulturmarkerna med åkrarna närmast, sedan ångarna och längst ut från byn skogen och andra utmarker. Hur utbredningen var utformad berodde givetvis på topografin.

Jordbrukets förändringar och framsteg gick mycket sakta, åtminstone till 1800-talets mitt. Bland annat bedrevs, åtminstone i sydöstra Sverige, det föga lönsamma ensädesbruket långt in på 1700-talet. På ensädesåkrarna såddes, utan annat avbrott än en träda med många års intervall, stråsåd år efter år. Det var nästan alltid vårsåd, i första hand korn. Korn var gammalsveriges brödsåd, men mycket gick åt till malt till den tidens enorma ölkonsumtion. Kornet behöll sin dominerande ställning ända till efter jordskiftena i mitten av 1800-talet.

Inom vissa områden i Sverige konkurrerade dock havren med kornet. Även havren användes som brödsåd och efter hand även som hästfoder. Det var alltså fortfarande vårsåd som odlades, även i mindre utsträckning vårråg.

I Mönsterås kommuns södra del förekom dock redan vid sekelskiftet 1500-1600-talet ett visst tvåskiftesbruk, det

vill säga med träda vartannat år. I denna brukningsform förekom även höstråg.

Skillnaden mellan tvåskiftesbruk och ensäde var i praktiken inte stor. Ensädesåkrarna gödslades varje år, tvåskiftesåkrarna vartannat, men kreaturgödseln räckte inte till för en fullgod gödsling. Den tidens betesdjur gick på bete i skogen eller andra utmarker, där man inte kunde ta vara på gödseln. Konstgödsel fanns inte, men i kusttrakterna kompletterade man med tång.

Tvåskiftesbruket gav möjlighet att på en del av trädorna, åtminstone ena året, odla andra grödor, till exempel rovor, ärter, vicker eller blandsäd. Potatisen kom inte förrän mot 1700-talets slut och riktig åkergröda blev den inte förrän efter skiftena vid 1800-talets mitt. God hjälp i etableringen fick potatisen av sin användbarhet i husbehovsbränningen.

Under slutet av 1700-talet och framåt under 1800-talet förekom det en omfattande, stundom hämningslös, utdikning av våtmarker som i stort sett utplånade dessa från odlingslandskapet. Som kompensation för den förlorade slåttern på kärr och mader tog man upp en del nya ångar i utmarkerna, men samtidigt odlades andra välbelägna ångsmarker upp. Detta måste dock med nödvändighet ske med måtta, då man ännu inte odlade foderväxter på åkermark, utan var beroende av slättermarker och lövångar för vinterutfodringen.

Skiftena, i första hand laga skiftet, medförde givetvis ett mera rationellt jordbruk. Jordbruket har sedan dess, och framför allt efter första världskriget, i alla avseenden genomgått en helt revolutionerande utveckling, inte endast i fråga om mekanisering. Även grödorna har blivit nya. Av sädesslagen har vetet i stort sett oavbrutet ökat sin andel. Nya grödor har gjort sitt intåg efter andra världskriget; oljeväxterna i form av i första hand raps och foder, samt i mindre utsträckning även sockerbeter, är 1900-talsgrödor, även om de på senare år har minskat arealmässigt. Foderväxtodlingen på åkermark är den enda form av vinterfoderproduktion på egna marker som förekommer.

Mönsterås kommun uppvisar, främst i de inre delarna, åtskilliga byar där odlingsmarkens utveckling kan läsas i landskapet, även om de allra äldsta spåren i stort sett överallt är "bortodlade" eller gömda och glömda i skogen.

Ett markant inslag i landskapet, framförallt i det öppna åker- och betesmarkslandskapet, är de gamla hägnaderna, främst de närmast monumentala stenmurarna. (Dessa hägnader kallas ofta i rikssvenskt ordbruk för "stengårdsgårdar", vilket dock är ganska främmande i "mönsteråsvokabulär".)

Småländsk odlarmöda i långa rader

Odlingsrösen i Nyebo

12 Järnvägar

Järnvägen kom till våra trakter i slutet av 1890-talet. Nuvarande Mönsterås kommuns område kom att genomkorsas av järnvägsspår i flera olika riktningar, vilket bland annat gav upphov till en ganska omfattande bebyggelse med anknytning till järnvägen. Järnvägen kom också under de följande decennierna att dra till sig industrier och verksamheter av skilda slag. För industrierna blev närheten till järnvägsstationen en nästan lika viktig lokaliseringförutsättning som fallhöjden i ett vattendrag tidigare hade varit. Ett typiskt exempel på detta blev kommunens "centrala järnvägsknut", Sandbäckshult, där Kalmar - Berga- och Mönsterås - Fagerhultbanorna korsade varandra. Där fanns redan vid järnvägens tillkomst några vattenkraftsbaserade industrier, men då järnvägarna kom ökade antalet, nu drivna med ånga. I Sandbäckshult har - förutom två generationer stationsbyggnader - funnits hotell, butiker och bostäder för järnvägspersonal med mera.

Före Kalmar - Bergabanan hade Nässjö - Oskarshamn järnväg byggts, men den passerade endast till en obetydlig del inom Fliserydsdelen av nuvarande Mönsterås kommun.

Den numera, sedan 1966, nedlagda Ruda-Oskarshamnsbanan, som stod färdig 1907, genomkorsade centrala delar av Fliseryds socken och blev en ny livsnerv för de talrika industrierna utmed Emån inom Finsjö- och Fliserydsområdet.

Som ett kuriosum kan nämnas att det under de första åren på 1900-talet byggdes en privat järnväg från den stora skogsegendomen Gökhults gård i Fliseryd till Möckhults station på Nässjö - Oskarshamnsbanan. På denna privata järnväg fraktades bland annat torv från Gökhults mosse, samt ved och virke. Banan lades definitivt ned i mitten av 1930-talet. Dess tillkomst får betraktas som ett kuriöst exempel på Gökhults "storhetstid" i början av 1900-talet.

I Mönsterås och Ålem finns stationshusen kvar, åtminstone exteriört i tämligen oförvanskad skick. Även i till exempel Finsjö, Fliseryd, Grönskog och Tålebo finns stationshusen kvar, men med en genomgripande ändring

av exteriörerna. Den lilla - men även den, ombyggda - stugan vid hållplatsen Kopparhäll mellan Fliseryd och Grönskog har till och med namnskylden kvar.

Vissa banvallar och broar på nedlagda bansträckningar finns också, men är starkt hotade av igenväxning och förfall.

13 Äldre industrier

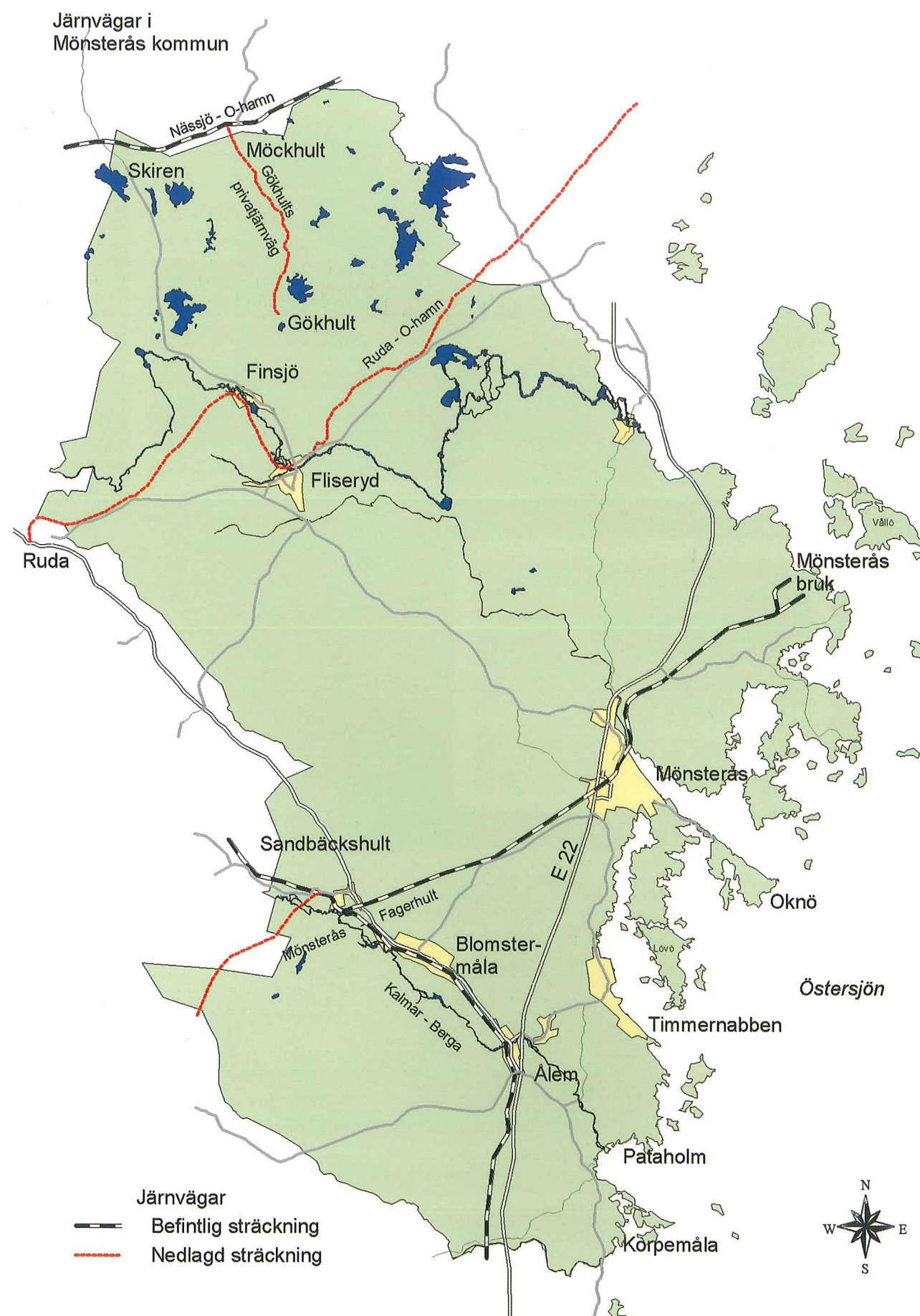
Under i första hand 1800-talets första hälft växte de första industrierna, och till dessa hörande bebyggelse, upp längs Emåns övre lopp, främst i Finsjö - Fliserydsområdet samt längs Alsterån på sträckan Sandbäckshult - Blomstermåla - Ålem. Årnas fallhöjder inom dessa avsnitt blev den direkta orsaken till dessa samhällens uppkomst. Industrialiseringen utmed Kvillen - en förgrening av Emån - nordväst om Fliseryd var mycket imponerande och uppvisade de mest skiftande industriverksamheter. På denna, mindre än en halv mil långa sträcka, fanns bland annat kvarnar, garverier, sågverk, snickerifabriker, pappersbruk, limkokerier, järnmanufakturverk och gjuteri.

Vattenkraften utnyttjades även före industriepoken av bönderna för drift av kvarnar och sågverk. Framförallt kvarnarna var ofta gemensamhetsanläggningar för en eller flera byar. Marken intill, kanske också ute i ett vattendrag, var också ofta en samfällighet och kan så vara än idag. Kvarnarna har därför i relativt stor utsträckning fått ligga kvar på samfälligheterna även efter det att vattenkraften ersatts av till exempel el. Tack vare detta finns det flera sådana kvarnbyggnader bevarade, om än i ombyggt och förvanskad skick.

Av de allra äldsta industribyggnaderna finns knappast mer än några enstaka kvar. Däremot finns en stor mängd grundmurar, dammruiner och dylikt utmed åar och vattendrag, nu ofta belägna långt från våra vägar.

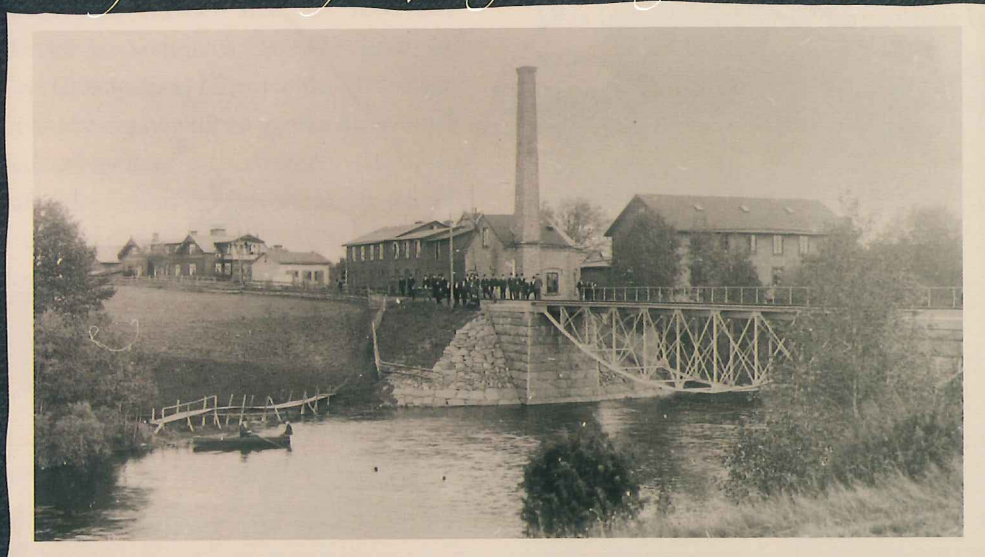
En av de äldsta bevarade "industribyggnaderna" i kommunen är väderkvarnen vid Gabriel Keramik i Timmernabben, som finns kvar sedan den första keramikfabriken byggdes på denna plats år 1865.

Järnvägar i Mönsterås kommun

Ur Terrängkartan © Lantmäterverket Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

Broholmsfabriken med den första järnvägsbron omkring 1900

*Skylten är det enda som visar
var Sandbäckshults station låg.*

Eliseryds station på ånglokens tid

14 Varv och sjöfart

I kommunens kustsocknar har varvsrörelse och sjöfart spelat en mycket dominerande roll som näringar ända fram till tiden mellan de båda världskrigen. I mitten av 1800-talet var varvsrörelsen den i särklass dominerande tillverkningsindustrin även för hela Kalmar läns vidkommande. Då sysselsatte länets varv lika många arbetare som alla länets övriga industrier tillsammans. Bland dessa "övriga" fanns bland annat 25-30 pappersbruk och ett 50-tal garverier. Även värdet av de byggda fartygen var lika högt som de övriga industriernas sammanlagda produktion. Inom kustorterna var givetvis varvens dominans mångfalt större än för länet som helhet.

Skeppsbyggeriet i Mönsterås har mycket gamla anor och går tillbaka till 1500-talets skeppsgårdar i Mönsterås och Drakenäs. En mer etablerad varvsrörelse kan man dock för Mönsterås del inte tala om förrän vid 1700-talets mitt, då det anlades ett varv på Kuggås. Det är sannolikt att namnet Kuggås kommer av den fartygstyp - koggen - som dominerade skeppsbyggandet på detta varv. Varvsrörelsen växte under 1800-talets mitt och nya varv anlades, bland annat på Nynäs och Verkhalm. Vid det senare byggdes ett 25-tal fartyg under den 25-årsperiod rörelsen pågick.

Även i Pataholm har skeppsbyggeriet gamla anor. Redan på 1600-talet byggde kalmarköpmännen så kallade skärjakter i Pataholm. På en karta över Pataholms köping från 1726 finns ett område angivet som stapelplats. Även på Saltors udde, söder om Pataholm, har det funnits ett varv redan på 1700-talet.

Under 1800-talet var varvsrörelsen i Pataholm förlagd till Varvsholmen, alldeles utanför själva köpingsbebyggelsen. Denna rörelse flyttade dock redan i slutet av 1860-talet med skeppsbyggmästaren till Timmernabben.

I Timmernabben etablerades varvsrörelsen i större skala omkring 1840 och fortgick i cirka 80 år, till 1921, då det sista fartyg som byggdes i kommunen gick av stapeln. Hela denna period var det på 1840-talet anlagda varvet verksam, dock med vissa "dödperioder". Under andra hälften av 1800-talet fanns det under en tid ytterligare två varv i samhället.

Under den således 80-åriga varvsepoken byggdes cirka 80 fartyg vid varv i Timmernabben. Under den tiden byggdes också ungefär lika många bostadshus. Man kan säga att samhället växte upp under varvsepoken. Till de goda sysselsättningsmöjligheterna vid varven kom också rederiverksamheten och övrig sjöfart, som var mycket livlig i kommunens kustsamhällen. Så till exempel hade Timmernabben vid tiden för första världskriget fler fartyg registrerade än Kalmar.

Kustsamhällena hade också flera sågverk som skeppade ut sina produkter från hamnarna i Mönsterås, Timmernabben och Pataholm.

De goda försörjningsmöjligheterna som varv, sjöfart och sågverksrörelse erbjöd under denna tid, då torrår med missväxt och fattigdom drabbade det inre av Småland, hade den goda effekten att emigrationen från kusttrakten blev liten.

15 Bebyggelse - naturreservat - kyrkor

Till kommunens äldsta bebyggelse hör givetvis jordbrukets bostäder och ekonomibyggnader. Av den jordbruksbebyggelse som fanns före storskiftet och laga skiftet finns i praktiken inget kvar. Med få undantag har den äldsta av dagens jordbruksbebyggelse kommit till vid och efter laga skiftet, det vill säga för 120 - 160 år sedan. Undantag från den regeln är dock herresätenas och storgårdarnas mangårdsbyggnader och vissa gårdsbyggnader, såsom magasin och källare. Detta beroende på att dessa egendomar mera sällan varit föremål för skifte.

Vid större gårdar finns ofta enhetliga och karaktäristiska välbevarade grupper av lantarbetarbostäder av stort kulturhistoriskt och arkitektoniskt värde. Någon mer omfattande sådan bebyggelse finns i Mönsterås kommun egentligen endast vid Strömsrum. Den har här delvis karaktären av malmbebyggelse utmed vägen söderut mot Pataholm. ▶

Bebyggelsen i kommunens handels- och hantverkarorter, främst Mönsterås, är till stor del tidigt 1800-tal. Den gamla köpingsbebyggelsen kan närmast beskrivas som en typisk småstadsbebyggelse, såväl i arkitektur som planstruktur. Detta gäller i liten skala även det en gång blomstrande sjöfartssamhället Pataholm och vad tillkomsttiden beträffar också bebyggelsen i kyrkornas grannskap.

Sjöfolkets bostäder i kustsamhällena, främst i Timmernabben, men i viss mån även i Pataholm, uppförda omkring sekelskiftet 1800/1900, är ett karaktäristiskt inslag i bebyggelsen. De har en ganska tydlig särprägel med relativt stora kaptens- och skepparvillor och något mer anspråkslösa sjömansstugor. Båda kategorierna har dock det gemensamt att de av tradition är oljemålade, oftast i ljusa pastellfärger.

Även om de allra äldsta industribyggnaderna är borta, så finns det ändå ett antal byggnader från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, vilka ofta utgör kärnan i en industrimiljö med omgivande bostäder från samma tid.

Från kommunens en gång så betydelsefulla varvsrörelse finns praktiskt taget inga spår efter byggnader eller andra anläggningar. En av orsakerna härtill är att skeppsbyggandet till stor del skedde under bar himmel. De byggnader som fanns var små smedjor och dylikt.

Yrkesfisket har av tradition varit blygsamt inom kommunen, varför genuin fiskarbebyggelse saknas, trots att Mönsterås kommun är en utpräglad kustkommun. Däremot finns det ett antal sjöbodas och båthamnar med nätgårdar och kåser för skärgårdsfisket, till exempel på Vällö, Lövä, Ödängla och Björnö. Dessa är av utomordentligt stort kulturhistoriskt och miljömässigt värde.

15.1 Vällö-Lövä

Mönsterås kommuns morännskärgård omfattar de stora öarna Vällö och Lövä, den senare med broförbindelse norrut över byarna Tokö och Gårö. Även Tokö och Gårö är egentligen en ö med broförbindelse med fastlandet över ett smalt, kraftigt igenväxt sund. Lövä ligger i Ålemsdelen av kommunen.

De viktigaste betingelserna för bosättning på öarna var det goda fisket. På Vällö har det funnits människor i flera tusen år. Där om vittnar rösen, gravfält och stensättningar på såväl huvudön som på omgivande holmar.

På grund av sitt läge i Kalmarsund, bland annat nära den medeltida farleden Valdemars-leden, har Vällö gamla traditioner som lotsplats. Ön figurerar i detta sammanhang redan på 1200-talet. Lotsplats fanns på Vällö till långt in på 1900-talet och var belägen på udden Vällöromp.

Den bebyggelse som finns på Vällö i dag, även jordbruksbebyggelsen, har sitt ursprung i fisket och lotsningen.

Förutsättningarna för jordbruk på ön är dåliga, men har alltid varit ett komplement till fisket och lotsningen. De flesta jordbruken har tjänat som lotshemman på vilka lotsarna fick en del av sitt levebröd i naturprodukter.

Ett par distansminuter ut i Kalmarsund ligger Dämmans fyrplats. Den gamla fyren, som numera ersatts av en kasunfyr längre ut, uppfördes 1873. Piren och nedre delen av själva fyren lär ha byggts i granit som hämtats på Blå Jungfrun.

På Vällö fanns från 1903 och in på 1900-talets andra hälft både skola och en liten butik. Vällö har två hamnar; en gammal gemensam fiskehamn, Båtnäs, och en med större djup vid Estenäs, sydväst om byn. Den senare är den naturliga landningsplatsen för trafiken mellan fastlandet - Svartö - och ön. Vid fiskehamnen vid Båtnäs finns alla de element som hör till ett traditionellt skärgårdsfiske i form av till exempel sjöbodas och nätgårdar.

Kulturlandskapet inom och omkring byn är till stor del präglad av 1800-talets odlings- och betesmetoder.

Vällö med omgivningarna ingår i riksintresse för naturvården och huvudön med omgivande holmar är naturreservat med restriktioner och föreskrifter även beträffande bebyggelsen.

Den låga moränen Lövä är en förgrening mot söder av den ås, på vilken Mönsterås tätorts äldsta bebyggelse ligger och som sträcker sig vidare mot sydost som Kuggås - Nynäs och Oknö. Ön når ingenstans upp till 10-metersnivån över havet och är därför geologiskt sett en ganska ung landbildning.

Någon egentlig fast bosättning förekom sannolikt inte förrän under medeltiden. Ön var emellertid redan på 1200-talet så pass stor och värdefull att det fanns de som hävdade äganderätten till den. Detta framgår bland annat av handlingar från år 1292, enligt vilka lagmannen Svantepolk Knutsson byter bort vissa hemman i trakten till Kronobäcks kloster, men behåller Lövä som han också äger. Då Johan Skytte 1622 köpte Strömsrum av Gustaf II Adolf ingick även Lövä i köpet. Vid Karl XI:s reduktion drogs Strömsrum in till kronan. Under nästa sekel såldes gårdarna på Lövä som skattehemman.

Under 1600-talets många krig mot danskarna härjade dessa i skärgården och längs kusten i nuvarande Mönsterås kommun. 1677 brändes byn på Lövä, enligt obekräftad muntlig tradition så när som på ett enda hus, varav åtminstone delar finns kvar. Från ofredens år härrör sig säkert namnen Vaktlinden på öns södra del, Vaktegrundet, ett lågt skär utanför öns östra strand mitt för byn samt Kasen, en udde på östra sidan, vilket vittnar om att här har tänts vårdkasar* för att varna för annalkande fiender.

I närheten av det förmodade 1600-talshuset och den skarpa kröken på byvägen låg huvuddelen av öns bebyggelse fram till laga skiftet 1849, då flera av de elva gårdarna flyttades ut till sina nuvarande lägen.

Jordbruk och fiske, och längre tillbaka till exempel säljakt, har givetvis varit de viktigaste försörjningskällorna på Lövä, liksom i skärgården i övrigt, men därutöver har man ägnat sig åt båtbyggeri och under skeppsbyggandets glansperiod, främst i mitten av 1800-talet, även åt skeppsbyggeri under enkla former.

På Lövä finns, liksom på Vällö, två hamnlägen, ett på östra och ett på västra sidan om byn. Vid det östra, som mest är ett antal "kåser" för småbåtar, finns en samling mycket små sjöbodas av stort kulturhistoriskt värde.

Det västra hamnläget, som ligger närmare byn, är den naturliga landningsplatsen för kommunikationen med fastlandet - Timmernabben - som före bronstillskomst och bilismens tid var den naturliga platsen för löväbornas inköp och dylikt.

Skola har hållits på åtminstone två ställen på Lövä. Den senaste lades ner i början av 1950-talet. Längst i nordväst

har funnits ett båtsmanstorp. På öns södra delar finns gamla betesmarker med hamlade* träd som minner om gångna tiders kreaturshållning.

Huvudön med omgivande holmar är sedan 1973 naturreservat med reservatsbestämmelser och skötselplan, vilka tar hänsyn till de kulturhistoriska intressena och även innehåller föreskrifter angående bebyggelsen.

Inom kommunen finns ett stort antal äldre SKOLHUS och föreningslokaler, de flesta från omkring 1900 och ett par decennier framåt. Den i särklass äldsta skolan, Skytteanska skolan vid Ålems kyrka, startade på platsen redan 1637. Dessa byggnaders särprägel - ofta med stora fönsterytor - skvallrar tydligt om dess ursprungliga funktion.

15.2 Kommunens kyrkor

Mönsterås kommuns tre kyrkor är alla tillkomna under 1800-talets första hälft. Fliseryds är äldst, från 1818 och Mönsterås från mitten av 1840-talet. Fliseryds äldsta kyrka - från medeltiden - fanns fram till 1811 vid Fliseryds gård. Ett kapell från ungefär samma tid fanns fram till stormaktstiden vid Strömsrum, nära den gamla handelsplatsen Pata.

Platsen vid Fliseryds gård kallades tidigare Kyrkeby och den gamla kyrkan var uppförd omkring 1300 och brann 1811. En ny kyrka kom då att uppföras vid den bebyggelse som då hade vuxit upp i anslutning till de industrier som etablerats längre ner vid Emån, främst vid Kvillen, samhället Fliseryd.

Det dröjde några år efter branden innan den nya kyrkan i Fliseryd stod färdig. Den nya kyrkan nödgades man av kostnadsskäl bygga i trä och utan torn, men med en fristående klockstapel. Det dröjde ända till 1880 innan kyrkan fick ett torn - i tegel på granitsockel. Långt tidigare - 1851 - hade kyrkan reveterats utvändigt. Exteriören kom därmed att ge intryck av att hela byggnaden är uppförd i sten eller tegel, vilket är den vanligaste tekniken i trakten. Det är sannolikt inte många som i dag passerar Fliseryds kyrka som anar att skeppet är en träbyggnad.

Av inventarierna märks altartavlan som är en trogen kopia av en Rubens-tavla och som enligt obekräftad muntlig berättelse kan ha räddats från den gamla kyrkan vid Kyrkeby. Därifrån räddades även klockorna, varav

storklockan än i dag finns i Fliserö kyrka.

I övre tornrummet finns en gammal gravsten med inskriptionen: "Här ligger begravden S Gottfrid Hindrickson fordom befallningsman öfver Cronobecks Clo med the underliggande gods samt kiära hustru H Elin Lars dotter." Cronobecks Clo har tolkats som Kronobäcks kloster. Vid kyrkan fanns till i början av 1950-talet en lång räcka kyrkstallar, vilka då revs.

Mönsterås församling har under historisk tid sannolikt hyst fem kyrkor; tre sockenkyrkor, där den nuvarande kyrkan ligger, klosterkyrkan i Kronobäck samt ett kapell i Boo.

Om den allra äldsta sockenkyrkan vet man inget, men den bör ha tillkommit på 1100-talet och var troligen en träbyggnad. Den ersattes sannolikt redan på 1200-talet av en stenkyrka. Om dennas historia före Gustaf Vasas tid vet man knappast något. Under det så kallade Kalmarkriget brände danskarna kyrkan 1612 och plundrade den på allt av värde, bland annat klockorna. Den renoverades så småningom. Vid danskarnas härjningar 1676 - 77 plundrades kyrkan igen och 1682 inträffade en våldsam storm som tryckte in ena gaveln och förstörde altare och altartavla. Ytterligare en storm raserade senare den då nyuppförda klockstapeln.

I mitten av 1700-talet hade församlingen växt så att man behövde en större kyrka, varför man gjorde ett förslag till tillbyggnad. Detta blev dock inte av, utan medeltidskyrkan revs och den nuvarande uppfördes i typisk "Tegnérledestil", i det närmaste färdig till julen 1845.

Till kyrkans värdefullaste inventarier hör en medeltida dopfunt från den tidigare kyrkans tid. Klockorna är gjutna av material som kommer från de klockor som anskaffades efter det att danskarna 1612 bortfört de fyra klockor som då fanns. Dessa ersattes av kostnadsskäl med endast två, vilka skadades så svårt vid klockstapelns fall under stormen 1702 att de måste gutas om. De har sedan dess gjutits om ytterligare någon gång. I kyrkan finns också ett antal vapensköldar tillhörande socknens stormän, bland andra ätterna Liljehorn, Rappe och Borgenhielm.

Ålems första kyrka - på samma plats där den nuvarande ligger - tillkom sannolikt på 1200-talet. Det var en

kraftig gråstensbyggnad med ett högt långhus med pelare och valv. Denna kyrka, som endast rymde 440 personer, tjänade som sockenkyrka fram till år 1830, då församlingen hade över 3000 innevånare. Under de omkring 600 år som den gamla kyrkan var i bruk renoverades och förbättrades den flera gånger, bland annat efter danskarnas härjningar under Kalmarkriget 1612. Den nya kyrkan uppfördes i samma stil som grannsocknarnas i norr och söder, det vill säga i typisk "Tegnérledestil". Den placerades strax öster om den gamla - där den gamla klockstapeln stod. Den gamla kyrkan revs inte förrän den nya stod färdig. Enligt muntlig tradition användes murresterna bland annat till att fylla ut en sänka norr om kyrkan; den yta som i dag är parkeringsplats.

En av kyrkans värdefullaste konstskatter är ett så kallat triumfkrucifix från senare medeltiden, vilket fanns i den gamla kyrkan. Från denna finns även två pelare med kapitäl som utgjort altaromfattning i medeltidskyrkan. I kyrkan finns också några så kallade epitafier, bland andra ätterna Mörners och Ribbings.

Nordväst om kyrkan, väster om allmänna vägen, fanns till omkring 1940 en lång räcka kyrkstallar. I kyrkans omgivning finns bebyggelse som ursprungligen hörde till miljön i en kyrkby; tomtplatser för skola, fattighus, komministerbostad, lanthandlar, klockarbostad, bysmedja med mera. En av Kalmar Läns Museum upprättad kulturhistorisk inventering finns för Ålems kyrkby.

1900-talet

Större delen av kommunens byggnadsbestånd har, åtminstone i samhällena, tillkommit under 1900-talet. I mellankrigstidens bostadsområden är trävillan med brutet tak ett vanligt inslag. På 1930-talet kom de så kallade funkisvillorna, oftast med närmast kvadratisk bottenplan och två fulla våningar samt med ett mycket flackt, så kallat helvalmat tak och reveterade fasader. Hustypen anses ha introducerats på allvar i Sverige vid Stockholmsutställningen 1930. Hustypen fick en renässans i början av 1950-talet.

Högst var utbyggnadstakten decennierna efter andra världskriget. Industrins expansion, ekonomins uppsving samt den allmänna urbaniseringen gav upphov till en byggrusch, som kulminerade omkring 1970.

En betydande rationalisering av byggnadsindustrin minskade påtagligt byggtiderna. En väsentlig del i detta var husfabrikernas monteringsfärdiga trähus som på allvar gjorde sitt intåg på marknaden på 1950-talet. Därmed tillkom något av en "standardisering" av nya bostadsområden som ofta byggdes som grupper av monteringsfärdiga hus. Såväl hustyp som fasad- och takmaterial blev ofta lika för hela kvarter. Till "standardiseringen" bidrog i viss mån även kraven i bygglagstiftningen och reglerna för de statliga bostadslånen.

Den byggnadslagstiftning som tillkom efter andra världskriget och dess krav på detaljplanering även av relativt små samhällen och bebyggelsegrupper - så kallad tätbebyggelse - satte också sin prägel på bostadsområdenas utformning.

Bostadsområdena kom också att få ett från de ursprungliga centrumfunktionerna allt mer perifert läge, varför även sådana bostadsområden måste förses med egna serviceanläggningar i form av till exempel skolor och butiker.

Under 1950- och 60-talen tillkom också huvuddelen av kommunens flerbostadshus. Många av dessa perifera områden med dess tidstypiska bebyggelse har ofta fått något av en egen karaktär och atmosfär, väl värda att slå vakt om.

15.3 Bytyper

Landets kanske mest klassiska bybildning är den så kallade radbyn. Av de radbyar som kan ha funnits i kommunen återstår praktiskt taget endast fragment. De täta radbyarna sprängdes sönder vid de stora skiftena på 1800-talet, då gårdarna flyttades ut och endast ett fåtal gårdar i raden blev kvar med stora luckor emellan. De gårdar som "fattas" i luckorna finns idag utspridda långt från den ursprungliga byn.

Byar av denna typ som brukar benämnas gruppby eller klungby är en vanlig byform i kommunen, liksom i södra Sverige i övrigt. I en sådan by ligger gårdarna relativt fritt utspridda, kanske med en viss koncentration till en vägkorsning. En sådan bystruktur har oftast uppstått spontant och inte styrts av fördelningsprinciper i något skiftessammanhang.

15.4 Kommunens kulturmiljöprofil

Mönsterås kommuns kulturella utveckling har sin grund i dess skiftande natur och topografi. De viktigaste av dessa element är havet med skärgården, den kustnära slättbygden, inte minst de två stora vattendragen Emån och Alsterån, samt den visserligen mindre, men en gång betydelsefulla Lillån samt dessa vattendrags dalgångar.

De näringsgeografiska särdrag som under århundradena vuxit fram är fortfarande tydliga. Som exempel kan nämnas fiske och småjordbruk i skärgårdsområdet, herrgårdsjordbruken och dess kultur på de bästa jordarna i dalgångarna vid åmynningarna samt industribygderna vid årnas övre lopp. De fysiska lämningarna från varvs- och sjöfartsepoken är däremot mycket få och närmast av museal karaktär. Kommunen kan sägas uppvisa en påfallande "lättläst" kulturhistorisk mosaik. Och över - eller under - denna ligger jord- och skogsbruket, som inom alla kommundelar är de dominerande näringarna utanför tätorterna.

En fortsättning av kommunens långa industri-tradition, till stor del baserad på skogsråvaror och träutskeppning, kan sägas ha förenats i Mönsterås Bruk, Mönsterås säg och Jättersöns hamn.

Längs kommunens kust växte under 1900-talet en betydande turiströrelse upp, ursprungligen i form av sommarpensionat och privat fritidsbebyggelse. Verksamheten har utvecklats till den moderna form den har i dag med bland annat uthyrningsstugor och campinganläggningar.

Sammanfattningsvis kan sägas att Mönsterås kommun är en utpräglad kust- och skärgårds-kommun med levande industri- och turism-traditioner, som inom sina gränser rymmer rikt med minnen från alla historiska epoker. De skönhetsvärden som landskapsbilden skänker har till stor del tillkommit genom flera seklers odlings- och betesformer och utgör en betydande del av kommunens kulturmiljöprofil.

16 Kulturhistoriska miljöer i Mönsterås kommun

I kommunen finns fyra större områden som är klassificerade som riksintressen; Pataholm - Strömsrum - Ålemsområdet, Råsnäs - Långnäs - Kronobäcksområdet, Mönsterås - Kråkerumsområdet, Alebo - Gelebo - Älmhultsområdet samt därutöver mindre delar av Långemåla - Värlebo och Em - Våneviksområdena, vilka till största delarna ligger inom Högsby respektive Oskarshamns kommuner. Härutöver har ytterligare 24 områden av kulturhistoriskt intresse valts och redovisas på omstående karta.

(16.1) Urvalet har, som tidigare nämnts i kap 2, skett efter studier av äldre kartor och de kulturhistoriska inventeringar som gjorts inom kommunen, ängs- och hagmarksinventeringen, kommunens tre hembygdsböcker, samråd med kommunens tre hembygdsföreningar samt därutöver av Howard Nybloms flygfotografering med analys.

Riksintressen

(K-numren hänför sig till länsstyrelsens informationsserie 1988: 9)

1. Pataholm - Strömsrum - Ålem (K54), Ålems socken
2. Kronobäck - Långnäs - Råsnäs (K55), Mönsterås och Ålems socknar
3. Mönsterås - Kråkerum (K56), Mönsterås socken
4. Alebo - Gelebo (K57), Mönsterås socken
5. Del av Långemåla - Värlebo i Högsby kommun (K58), Fliseryds socken
6. Del av Em - Vånevik i Oskarshamns kommun (K62), Mönsterås socken

Övriga valda miljöer

7. Källarholmen - Estenäs, Mönsterås socken
8. Ödänglaområdet, Mönsterås socken
9. Björnöområdet, Mönsterås socken

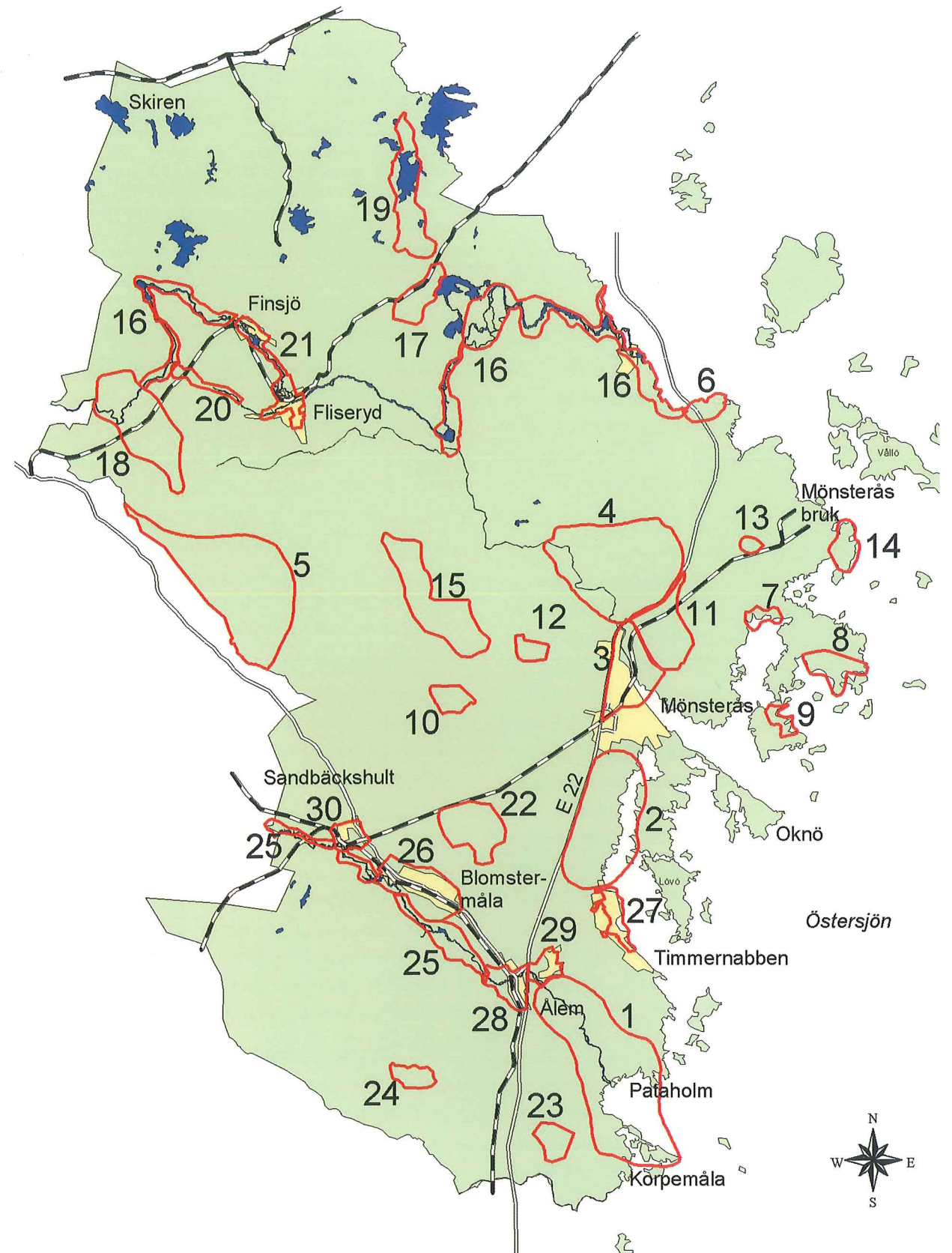
10. Koverhult, Mönsterås socken
11. Torp - Bistingsmåla, Mönsterås socken
12. Habbestorp, Mönsterås socken
13. Nygård, Mönsterås socken
14. Svartö, Mönsterås socken
15. Grimhult - Krokstorp - Gränebo, Mönsterås och Fliseryds socknar
16. Emån, Mönsterås och Fliseryds socknar
17. Kumlemar - Grönskog, Fliseryds socken
18. Bankeberg - Fliseryds gård - Ekhult - Örnås, Fliseryds socken
19. Hökhult - Boda, Fliseryds socken
20. Kvillen, Fliseryds socken
21. Fliseryds tätort, Fliseryds socken
22. Tålebo - Nyebo, Ålems socken
23. Njutemåla, Ålems socken
24. Åslemåla, Ålems socken
25. Alsterån, Ålems socken
26. Blomstermåla tätort, Ålems socken
27. Timmernabbens tätort, Ålems socken
28. Ålems stationssamhälle, Ålems socken
29. Ålems kyrkby, Ålems socken
30. Sandbäckshult, Ålems socken

För kommunens två naturreservat, Vällö och Lövä, vilka båda omfattar såväl huvudöarna med dess bebyggelse som omkringliggande övärld, finns särskilda reservatsbestämmelser med skötselplaner. Med rätt tillämpning av dessa tillgodoses även de betydande kulturvärdena inom reservaten.

16.1 Pataholm - Strömsrum - Ålem, Ålems socken.

Området utgör riksintresse för kulturmiljövärden (K54), vilket i länsstyrelsens informationsserie 1988:9 beskrivs: "Flackt, delvis sankt område intill kusten, stora uppodlade åkrar och betesmarker kring Strömsrum. Kastalen vid Strömsrum omnämns första gången på 1300-talet. "Pata" anges som handelsplats under Strömsrum på 1500-talet. Ett stycke uppströms innanför Alsteråns mynning ligger resterna efter två, möjligen tre, befästningstorn. På toppen av den nordligaste kullen finns ruinrester efter en kastal* eller borg. ▶

Kulturmiljöer i Mönsterås kommun

Denna är omnämnd första gången 1312 som "Kastleholmen". Sannolikt var det Alsterån som viktig transportled in i landet, som föranledde ett fäste här. Under Vasatiden blev anläggningen Vasaättens privata egendom. Johan Skytte, statsråd och grundare av Skytteanska skolan i Ålem, köpte det dåvarande slottet Strömsrum 1622. Lämningsarna efter borgruinen/skansan kallas i dag Skyttes kulle. 1762 byggdes den nuvarande huvudbyggnaden, en timrad trevåningsbyggnad, med högt takfall.

Ansvarig för bygget var dåvarande landshövdingen Carl Rappe. Träslottet som i enlighet med 1600-talets hushållning och säteriförordning ligger på lagom avstånd från farbar väg, intill Alsterån och 2 kilometer från dess mynning, omges av alléer och lövträd. I ån finns än i dag fast fiske och vid kusten ett fiskeläge, öster om huvudbyggnaden, som hör till gården. En flygel (den andra brann ner på 1920-talet), trädgårdsmästarebostaden, arbetarbostäder vid "Rögrind" och ekonomibyggnader finns bevarade.

I omgivningen finns gravar och mindre gravfält från äldre respektive yngre järnåldern. Pata hette den handelsplats som låg under Strömsrum på 1500-talet. Orten låg vid Alsteråns utlopp och intill Högsbyåsen på vilken den stora vägen från uppsverige till Kalmar passerade. Här skall också ha funnits ett kapell. Som handelsplats legaliserades orten i början på 1600-talet, då den efter att ha flyttats söderut blev lydköping till Kalmar. Namnet blev då Pataholm. Platsen var viktig för den sydsvenska sjöfarten. Under 1800-talet var varvsindustrin och trävaruexporten betydande och den livliga handeln medförde att köpmän och obesuttna bosatte sig här. Två av köpmansgårdarna är mycket välbevarade, de så kallade Hullgrenska och Harbergiska gårdarna. Även malmbebyggelsen utmed gamla landsvägen är välbevarad. Köpingen har stora delar av sitt genuina stadsplanemönster oförändrat.

Sammanfattande värde-text

Viktigt väg- och kustavsnitt med medeltida gods, anknytning till farled och sjöled från medeltiden. Försvarsanläggningar, borg- och kastalruiner vid Alsteråns mynning. Här finns också en av Kalmars kustens äldsta handelsköpningar med ursprungligt bebyggelsemönster bevarat.

Skydd

Kulturminneslagen (KML), byggnadsminne (BM): Harbergiska och Hullgrenska gårdarna i Pataholm. Plan- och bygglagen (PBL). Fastställd byggnadsplan med riktlinjer för bebyggelsen. Stadsplanemönster bevaras. Ny bostadsbebyggelse bör helst undvikas. Eventuell nybebyggelse anpassas."

Godset Strömsrum har under århundradenas lopp haft ett stort antal namnkunniga ägare, bland andra Sten Sture den äldre, Gustav Vasa, hans söner Erik XIV och Johan III, Gustav II Adolf, tre generationer Skytte, ett par generationer Bielke och sedan mitten av 1700-talet ett tiotal generationer Rappe, den släkt som fortfarande residerar på Strömsrum. I likhet med de flesta andra frälsegods reducerades också Strömsrum till kronan av Karl XI i slutet av 1600-talet.

Godset är i dag Kalmar läns största jord- och skogsegendom. I närheten av den gamla handelsplatsen, Pata, av vilken dock inga spår kan skönjas, finns grundmurarna till det i länsstyrelsens beskrivning ovan omnämnda kapellet. Platsen undersöktes omkring 1990, det vill säga efter det att länsstyrelsens beskrivning gjordes. De sparsamma fynden kunde dateras till senare delen av medeltiden och in på 1600-talet.

Lantarbetarbebyggelsen vid vägskälet "Rögrind" och söderut utmed vägen mot Pataholm har i all sin enkelhet stora arkitektoniska och miljömässiga kvalitéer, bland annat på grund av enhetligheten i bebyggelsens utformning.

Gårdsmiljön vid Strömsrum med bland annat välbevarade alléer längs tillfartsvägarna och "herrgårdslandskapet" vid ån söder om gårdsbyggnaderna innefattar bland annat en synnerligen praktfull ekhage som fortfarande betas. Många av ekarna har mycket hög ålder. Vissa av dem har sannolikt funnits redan då Gustav Vasa eller Gustav II Adolf ägde godset. Inom hagen och i dess närmaste omgivning finns också hamlade lövträd.

Såväl söder som norr om Pataholm finns välbetade marker, både "ekkullar" och strandängar, vilket ger landskapet en ljus och öppen karaktär. Det öppna landskapet utmed ån uppström Strömsrum är en värdefull del av det storskaliga jordbruks- och "herrgårdslandskapet". Vägen mellan Pataholm och Ålem - Stockholmsvägen - har i stort behållit sin sträckning åtminstone sedan 1600-talet. Strax söder om kapellruinen finns vid vägen en gammal milsten. ►

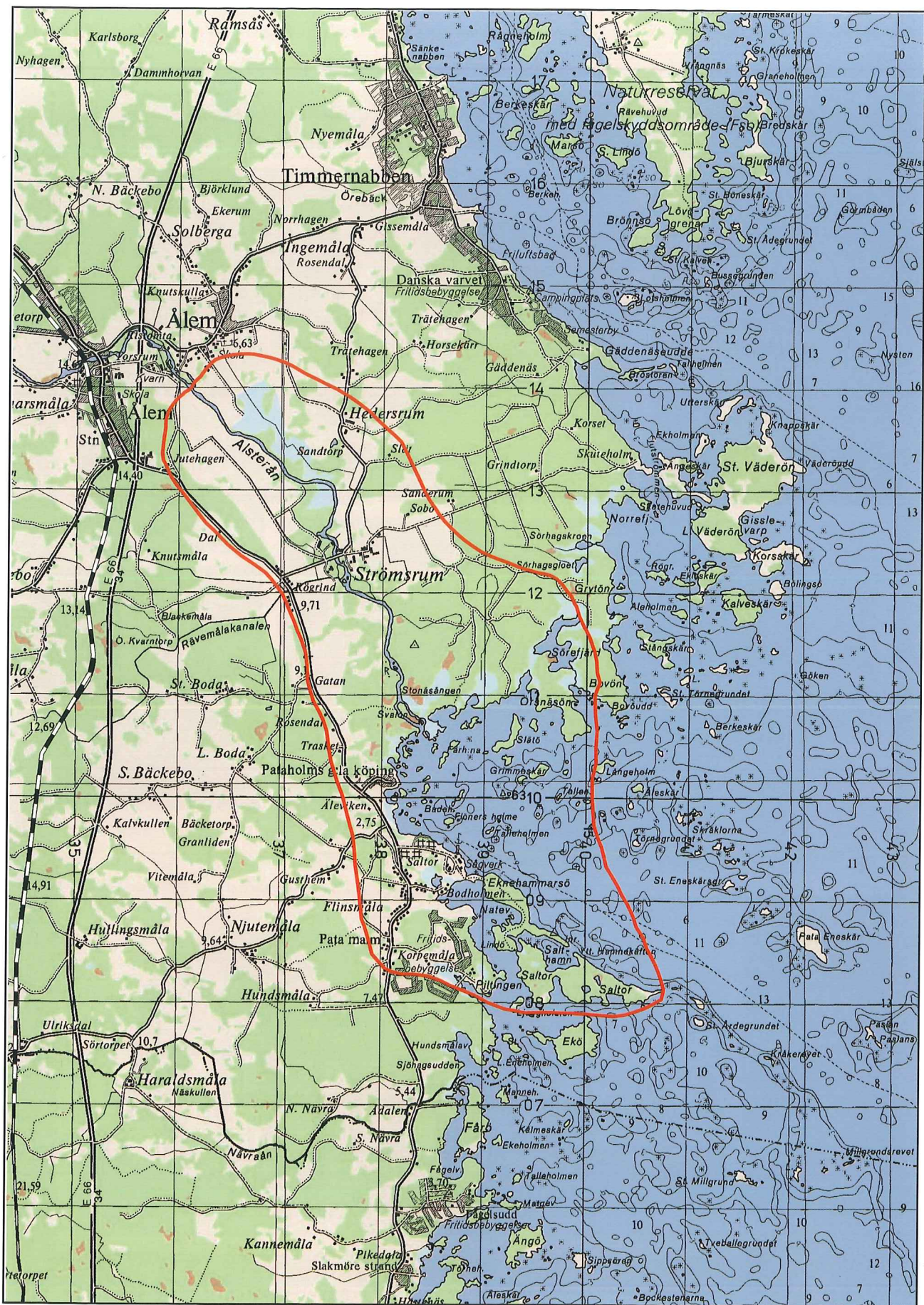
Skogen döljer gamla bebyggelse lämningar

Här låg ett torp med jordkällare

Strömsrums huvudbyggnad från 1760-talet

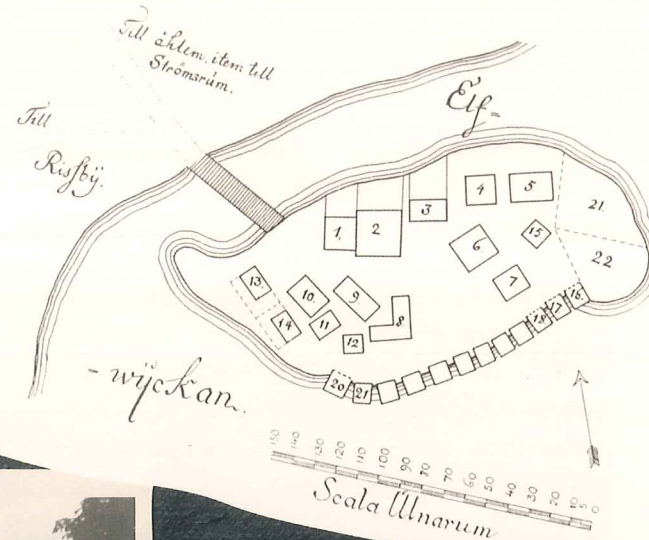

16.1 Pataholm - Strömsrum - Ålem, skala 1:50.000

Ur Terrängkartan © Lantmätarverket Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

Bebyggelsen på "Patas holme" i början av 1700-talet

Pataholms poststation på 1930-talet

Pataholms torg med hembygsgårdarna i förgr.

Kullerstensbeläggningen i Pataholm

Torgbrunnen med sina sinnrikt hopfogade kalkstenar

De små justeringar i vägsträckningen som skett kan tydligt konstateras bland annat genom att stenmurarna finns kvar på de gamla vägavsnitten. I stort sett hela Stockholmsvägen inom detta område omgärdas av vällagda stenmurar. Området mellan Hedersrum och Ålems kyrka uppvisar välbetade ekdungar och en i landskapet väl inpassad byväg.

Vid Jutehagen finns dels ett äldre avsnitt av den gamla Linköpingsvägen och ett bestånd av ålderdomliga ekar. Namnet Jutehagen lär enligt tradition härröra från någon av 1600-talets många duster med danskarna.

16.2 Kronobäck – Långnäs – Råsnäs, Mönsterås och Ålems socknar

Området utgör riksintresse för kulturmiljövården (K55), vilket i länsstyrelsens informationsserie 1988:9 beskrivs: "Moränbundet område med sandig uppodlad mark. I områdets norra del ligger ruinen efter Johanniterordens klosterkyrka, som även innehåller äldre delar. På slutet av 1200-talet omnämns Oknebäckers hospital. 1479 fick Johanniterna, en riddarorden, överta verksamheten. De ägnade sig framförallt åt sjuk- och åldringvård.

Under reformationen beslagtogs ordens tillgångar och under 1500-talets slut upphörde verksamheten helt. Området fick sedan förfalla tills ruinen på 1930-talet delvis undersöktes och restaurerades.

Öster om vägen ligger ett gravfält med 40 anläggningar (stensättningar, högar, resta stenar och en treudd). Vid klosterkyrkoruinen ligger Kronobäckers gård. Den var 1560 - 1680 friherrskap åt ätten Stenbock. Gården blev sedan översteboställe för Kalmar regemente. Huvudbyggnaden flyttades till Borgholm, där den sedermera brann. Den nuvarande byggnaden på Kronobäck byggdes vid 1900-talets början.

I områdets södra del ligger Råsnäs herrgård, en välbevarad barockbyggnad från 1756, omgiven av arbetarbostäder och ekonomibyggnader. Det hela utgör en komplett herrgårdsmiljö. I övrigt kännetecknas landskapet av en mängd bevarade odlings- och röjningsrösen.

Sammanfattande värde-text

Fornlämningarna i området speglar den bebyggelseutveckling som sker här under järnålder och tidig medeltid. Ruinen i Kronobäck utgör i dag det enda bevarade monumentet över Johanniternas verksamhet i Sverige. Det var förmodligen klostrets verksamhet i landskapet som beredde mark för de senare storgodsens.

Skydd

Kulturminneslagen (KML). Översiktsplan med riktlinjer. Landskapet hålles öppet genom fortsatt hävd."

Allmänna vägen som passerar genom området har i allt väsentligt haft samma sträckning i åtminstone 3 - 400 år. De justeringar som gjorts i form av uträtning av kurvor och dylikt kan ganska tydligt iakttas på flera ställen nära nuvarande vägsträckning. I södra Kråkeback finns ett område som uppvisar ovanligt tätt med stenmurar i åkermarken.

Det rikhaltiga sortimentet av kulturelement inom området åskådliggör tydligt kontinuiteten i markanvändningen ända från järnåldern och fram till våra dagar.

Råsnäs herrgårdsbyggnad med omgivande trädgård och gårdsbyggnader är byggnadsminne enligt kulturminneslagen.

16.3 Mönsterås – Kråkerum, Mönsterås socken

Området utgör riksintresse för kulturmiljövården (K56), vilket i länsstyrelsens informationsserie 1988:9 beskrivs: "Mönsterås ligger på en ås invid en vik av Östersjön. I övrigt är samhället omgivet av åkermark.

Marken på åsen brukades under slutet av 1300-talet och fram till 1500-talet som klosterjord under Vadstena kloster och klostergården Åsevad. Om det redan då fanns bebyggelse på själva åsen är oklart, men det är troligt att handelsverksamhet pågick. 1505 härjades och brändes Mönsterås efter att ha blivit inblandat i striderna mellan Unionspartiet och Sturepartiet.

Den goda hamnen och det rika upplandet ledde snart till nya handelsaktiviteter. Detta ledde till ett förbud av Gustav Vasa på 1520-talet mot "olaga hamnar". 1532 påbjöds att köpmännen skulle flytta till stapelstaden Kalmar, vilket dels visar att Mönsterås var bebott av köpmän och dels att de var konkurrenskraftiga. Förbuden till trots växte Mönsterås och fram mot 1600 räknades samhället som en stad. Invånarna bestod av hantverkare, köpmän och folk som sysslade med seglation.

Under Kalmarkriget 1612 brändes Mönsterås helt. Detta ledde till att Mönsterås blev lydköping under Kalmar. ▶

16.2 Kronobäck – Långnäs – Råsnäs, skala 1:50.000

*Lantarbetarbostäder vid
Rögrind, Strömsrum*

*Räsnäs huvudbyggnad från 1750-talet,
skyddad som byggnadsminne
enligt KML*

Kronobäcksröinen

*Innanför Kronobäcksmurarna känner man
"historiens vingslag"*

Mönsterås har gamla marknadstraditioner. Den ursprungliga marknadsplatsen låg vid stranden. En karta från 1726 visar två sammanhängande rader av bodar längs åsens sträckning samt en rad bodar och sjöbodar vid strandkanten. Vägen mellan bodarna är den nuvarande Storgatan, som kom att dela torget i två delar - Landtorget och Sjötorget. På det senare torget tillkom dessutom en bodrad vars läge i dag markeras av Sjögatan. Under 1700-talet började dessa bodar förvandlas till bostadshus. Med tiden tätade bebyggelsen längs Sjögatan och tvärgator började växa fram. Den borgerliga bebyggelsen bredde ut sig på åsens topp längs huvudgatan. Mönsterås fick på detta sätt en stadsplan som brukar kallas "marknadsgatans stadsplan". Under 1700-talet fick flertalet köpingsgårdar den karaktär som gårdarna har än i dag. De sträckte sig från Storgatan ned mot sjön. Mot gatan fanns boningshuset med handelsbod på nedre botten. På tomtens slutning fanns uthusen.

Mönsterås blev en självständig kommun 1862. Den skilde sig från Kalmar och från den omgivande socknen. Detta innebar ett uppsving för köpingen med fabriker, bruk av olika slag, ångkvarn och såg. Hamnen fick muddras. Stadens näringsliv dominerades från 1800-talets mitt och framåt av två personer, Rosén och Fornander. De villor de lät uppföra åt sig vid Storgatans norra del finns kvar.

1863 flyttade marknaden från Landsvägen till torget, som delvis trädplanterades. Under denna tid kom också järnvägen och stationshuset byggdes 1903.

Riksintresset

Storgatan med samma sträckning på åsens höjd sedan marknadsbodarnas dagar.

Den långsmala tomtindelningen från 1748 års karta är bevarad längs hela Storgatan.

Funktioner, placering av husen, gårdsmiljöerna med sina trädgårdar som är likadana som vid sekelskiftet 1800.

Enskilda exteriört välbevarade byggnader (exempelvis kvarteren Korpen 2 och 4, Hyssarebacken 8, 9, Kyrkan 6, Mältan 3, Skarpen 4, Apoteket 2, Flagen 10.

Husbredden sträcker sig inte över en tomts bredd och höjden är inte över två våningar, men takvinkeln varierar lite. Fasadernas ljusa färgskala.

Fördelningen med lagerbyggnader med mera längs Sjögatan som ger gatan dess karaktär.

Sammanfattande värde-text

Trots att industrier och bostäder breder ut sig på ett allt större område har de centrala delarna av köpingen behållit sin småstadskaraktär. Kommersen fortgår kring Storgatan som den gjort i hundratals år. Det är lätt att se och uppleva samhällets förändring från marknadsplats, via viktig utskeppningshamn till köping med välbevarat stadsplanemönster och trähusbebyggelse.

Skydd

Plan- och bygglagen (PBL) fastställt detaljplan. Stadsplanemönster och väg bevaras. Bebyggelsen får ej omvandlas och förvanskas. Eventuell bebyggelse anpassas."

Mönsterås var också tingsställe för Stranda Härad, det vill säga socknarna Ålem, Mönsterås och Döderhult. Det exteriört välbevarade tingshuset uppfördes 1797 och inrymmer nu kommunens huvudbibliotek.

De industrietableringar som kom till i slutet av 1800-talet och under 1900-talet har inte berört Mönsterås äldsta delar, utan till en början lokaliserats till Kuggås. Längs Kuggåsvägen har, både i samband med de tidiga industriernas tillkomst och senare, uppkommit en form av malmbebyggelse, till en början i form av små typiska malmstugor.

På Kuggås fanns på 1700-talet ett livaktigt skeppsvarv, som drevs av Kalmar stad och fartygen som byggdes på varvet levererades i stor utsträckning till kalmaritiska köpmän som var bosatta i Kalmar och Mönsterås. Den tidens skeppsbyggeri skedde mest under bar himmel och lämnade därför inga spår efter sig i terrängen eller bebyggelsen.

Flera andra skeppsvarv fanns i Mönsterås köpings grannskap under flera århundraden. Exempelvis vid Drakenäs på Nynäs och på Verkhölm vid Mönsteråsvikens norra strand.

På åsens smalaste ställe på Nynäs finns ett drag, det vill säga en plats där man dragit mindre fartyg över ett näs från ett vatten till ett annat. I detta fall från Mönsteråsviken till vattnet utanför Gärö och Tokö.

Sjöfarten var livlig i Mönsterås hamn ända till något decennium efter andra världskriget. Inseglingstrännan och hamndjupet fyller inte dagens krav, varför hamnen numera till största delen utnyttjas av fritidsbåtar. Den gamla hamnkranen från 1920-talet och siloanläggningen är representativa minnen från en svunnen sjöfartsepok i Mönsterås. ►

16.3 Mönsterås Kråkerum, skala 1:15.000

Ur Fastighetskartan © Lantmäteriverket Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

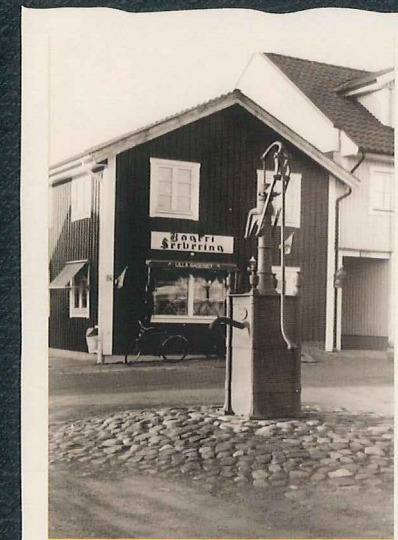
Mönsterås hamn omkring 1860 efter en ögmålning av Sigismund Stanislaus Lecziński på Elgerums hembygdsård

Mönsterås köping från Kuggås på 1880-talet

Mönsterås hamn före kajens tillkomst

Torgbrunnen, där grannarna träffades och hämtade dricksvatten

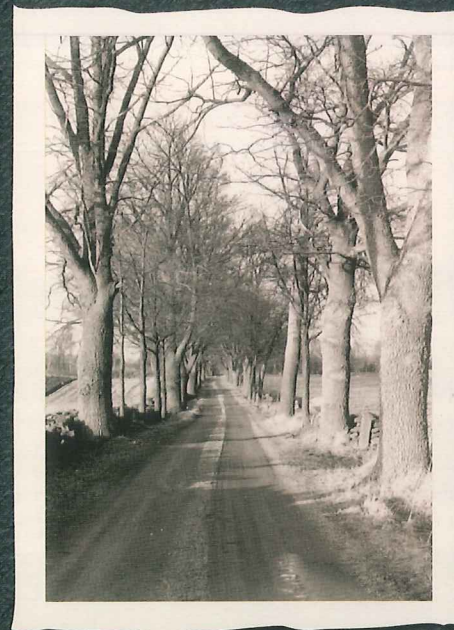
Hamnkranen - ett kulturmärke från 1922

Ett gammalt vykort från 1920-talet - "Gatuparti med kyrkan"

Storgatan omkring 1875

*En bit av den nära två km långa
allen vid Östra Kråkerum*

*Sjöbodarna innan de revs
på 1980-talet*

*Sjöboden vid Sjöboden, där bland annat fiskare från Blekinge sålde
sill vid marknaderna*

Mönsterås från Kråkerumssidan

Västra Kråkerums vita mangårdsbyggnad i lummig grönska

Östra Kråkerums faluröda mangårdsbyggnad

Järnvägen kom till Mönsterås omkring sekelskiftet 18-1900. Riksintresset konstitueras i första hand av Storgatan som haft samma sträckning på åschrönet sedan de äldsta marknadsbodarnas tid, det vill säga i början av 1700-talet. Den långsmala tomtindelningen från mitten av 1700-talet (enligt en karta från 1748) är bevarad längs hela Storgatan. Byggnadernas funktioner och placering och gårdsmiljöerna är i stort sett oförändrade sedan sekelskiftet 17-1800. Flera exteriört bevarade byggnader finns i bland annat kvarteren Korpen, Hyssarebacken, Kyrkan, Mältan med flera. Bebyggelsens skala - som regel två våningar - takvinklar och färgsättning är enhetliga och ger Storgatan en genuin och tilltalande karaktär. Strax norr om torget ligger den byggnadsminnesförklarade handelsgården "Modéerska huset".

Kompletterande bebyggelsehistoriska detaljer och värderingar finns bland annat i "Kulturhistorisk utredning inom del av Mönsterås tätort", utförd av Kalmar Läns Museum 1977.

Kråkerumsdelen

Kråkerum har gamla anor som centrum för frälsemännens imperium i trakten, främst ätten Bielke. Den siste Bielke uppgavs som ägare till Kråkerum 1638. Bielkarnas imperium omfattade stora delar av de tre socknarna Ålem, Mönsterås och Fliseryd, det vill säga nuvarande Mönsterås kommun.

Kråkerum har senare ägts av bland annat släkterna Banér, Drakenhielm, Leijoncrona, Rudebeck, Rappe, Ulfsparré och Lilliehorn.

Godset brändes av danskarna 1677 under ett av detta århundrades många krig. 1954 gjordes fynd vid Östra Kråkerum av elva stora malmgrytor som sannolikt grävts ner i jorden för att räddas från danskarna 1677.

Idag finns två stora jordbruksenheter inom Kråkerum, Östra och Västra Kråkerum, i folkmun "Röda och Vita Kråkerum", vilket anspelar på huvudbyggnadernas färg. Den äldsta gårdsanläggningen från medeltiden låg vid nuvarande Östra Kråkerums brukningscentrum. En flygelbyggnad med en stor "tvillingkällare" är med stor sannolikhet en medeltidsbyggnad som stod kvar efter branden 1677. Nuvarande mangårdsbyggnad i faluröd färg och i en "gammal-svensk" stil med mansardtak* är ombyggd 1815 efter en brand 1810.

Huvudbyggnaden på Västra Kråkerum uppfördes fyra år senare med en exteriör som avsevärt skiljer sig från byggnaden på Östra Kråkerum beträffande såväl stil som färgsättning. Ladugården på Västra Kråkerum är en imponerande, över 100 m lång, byggnad i skiftesverksteknik.

Från Västra Kråkerums brukningscentrum går mot nordväst en cirka 1,5 km lång tillfartsväg, som på hela sträckan kantas av en välbevarad allé av stort miljömässigt och kulturhistoriskt värde.

De öppna hagmarkerna och havsstrandsängarna mot Mönsteråsviken, vilka fortfarande betas, ingår som värdefulla element i riksintresset.

16.4 Alebo - Gelebo, Mönsterås socken

Området utgör riksintresse för kulturmiljövården (K57), vilket i länsstyrelsens informationsserie 1988: 9 beskrivs:

"Moränbundet, flackt område med inslag av stora, uppodlade leriga och sandiga jordar.

Området ligger på gränsen mellan kustslätt och skogsbygd.

I skogsmarken och på impediment i åkrarna finns cirka 200 fornlämningar, rösen och stensättningar. De är samlade i åtta gravfält med 6 - 25 anläggningar och cirka 80 är enskilt belägna. I anslutning till gravar finns ett antal lokaler med skärvtsten (boplatssindikerande) och tre fossila åkerytor.

Kulturlandskapet från Alebo mot Forsa och Älmhult är ett välbevarat 1850-talslandskap.

Vägarna kring Alebo och Gelebo är i stort sett oförändrade sedan 1800-talets mitt. Byarna Alebo, Gelebo och Skräckemåla ligger kvar på de gamla bytomterna. I Lilla Forsa finns Mönsterås gamla komministerboställe, en parstuga från 1700-talet. ►

Sammanfattande värde-text

Miljön är en av länets fornlämningsrikaste med anknytning till både bronsålderns och järnålderns kulturlandskap. Här finns ett välbevarat kulturlandskap sedan laga skiftetiden med byar och gårdar med välbevarade planmönster.

Skydd

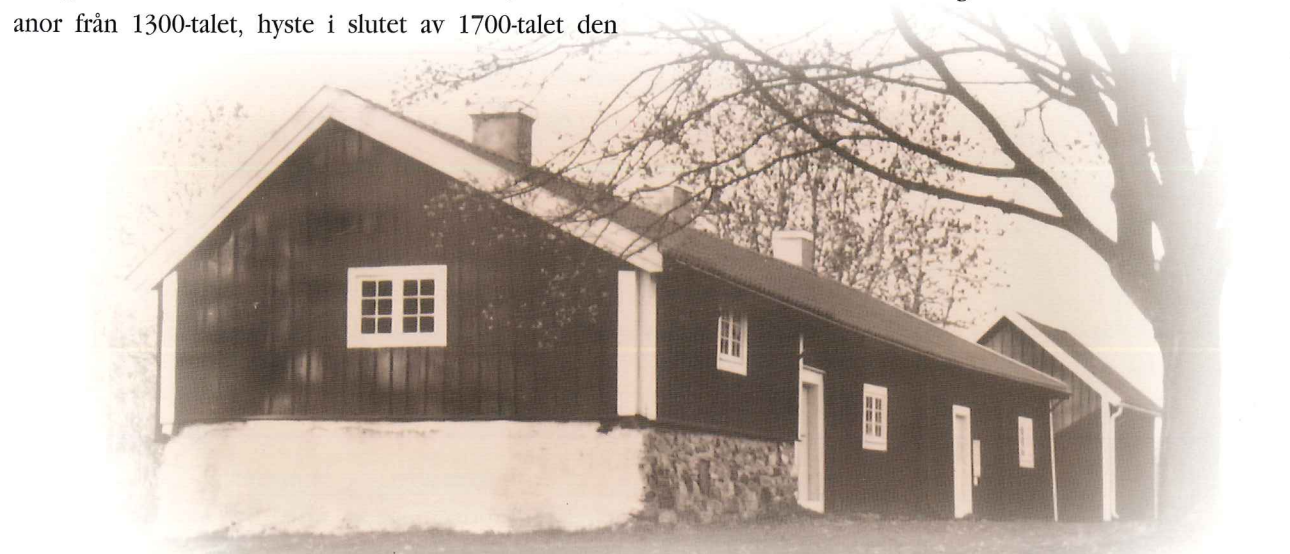
Kulturminneslagen (KML).

Äldre vägnät bibehålls. Eventuell ny bebyggelse anpassas. Landskapet hålls öppet med hänsyn till dess innehåll. Fornlämningsområdena vårdas.”

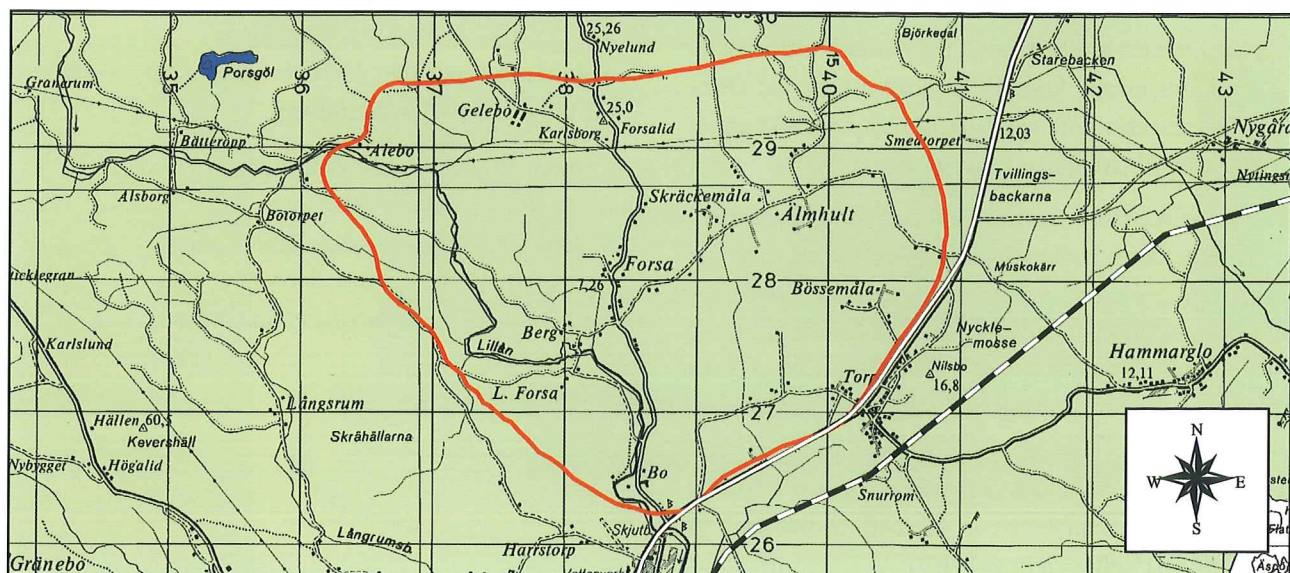
Det gamla komministerbostället i Lilla Forsa, som har anor från 1300-talet, hyste i slutet av 1700-talet den

litteräre kyrkoherden Jacob Wallenberg, författaren till "Min son på Galejan". Gården fick funktionen som prästboställe redan 1358, då den donerades till socknen av Nils Turesson Bielke, herre till Kråkerum.

De relativt stora gårdarna inom området, Alebo, Berg, Bo, Gelebo och Älmhult, har under århundradenas lopp ingått i traktens stormäns jordinnehav, främst Bielkeättens, men också i till exempel Skyttes, Rappes och Ulfsparras. Genom områdets södra del rinner Lillån längs vars stränder många lösfynd från stenåldern registrerats. Inom fornlämningsområdet norr om Alebo samt norr och väster om Forsa finns större bevarade och hävdade blandlövhagar som fortfarande betas.

Jacob Wallenbergs komministerbostad i Lilla Forsa

16.4 Alebo – Gelebo, skala 1:50.000

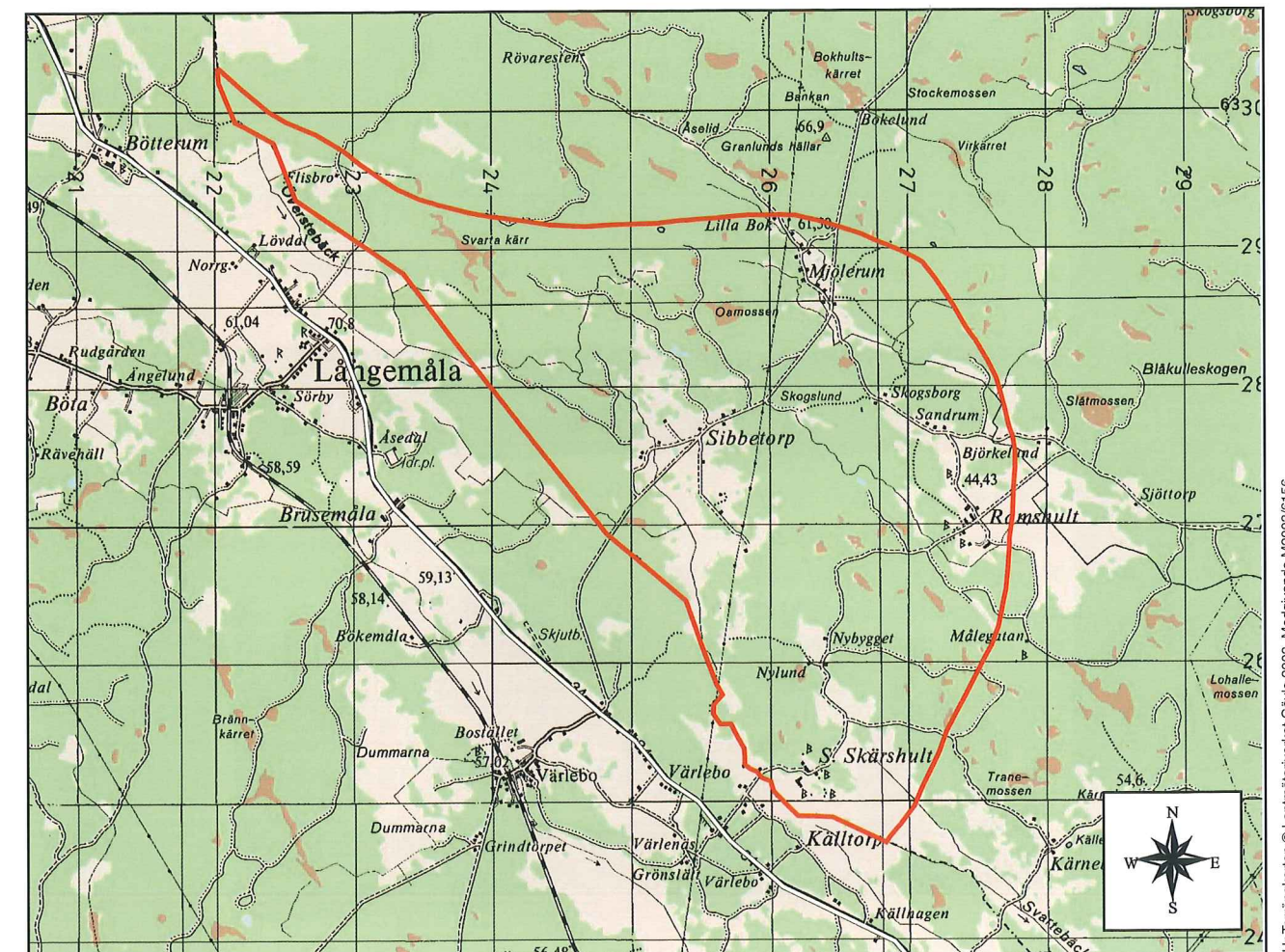
16.5 Del av Långemåla – Värleboområdet i Högsby kommun, Eliseryds socken

Området ingår i riksintresseområde (K58), vilket i länsstyrelsens informationsserie 1988:9 beträffande den del som faller inom Mönsterås kommun beskrivs: "Sibbetorp är en bymiljö med spridd bebyggelse. Flera av gårdarna har mycket välbevarade gårdsmiljöer och enskild bebyggelse av stort kulturhistoriskt värde. Byvägarna kantas av breda stenmurar och gårdesgårdar. Det omgivande kulturlandskapet har ålderdomlig prägel med öppna åkertegar och betade marker av lövängstyp närmast byn. I periferin vidtar tät skog.

Ramshult sätesgårds huvudbyggnad från 1700-talet, övertäckning tillbyggd på 1920-talet. Välbevarade uthusbyggnader som korsvirkesloge och knuttimrat magasin. Gården omges av ett kuperat kulturlandskap med hagmarker, ängs- och åkermark, lövskog med ek- och bokbestånd växlande med tall och gran.

Efter vägen till Mjölerum och Sibbetorp ligger strax norr om Ramshult torpbebyggelse. Skola av kulturhistoriskt värde finns i Skogsborg och Sandrum.

Södra Skärshult är en storgård av herrgårdstyp med välbevarad bebyggelse. Gården omges av ett ålderdomligt kulturlandskap på gränsen mellan tät skog och öppen åkermark med inslag av betade marker av lövängstyp. Cirka en kilometer norr om gården finns bevarad torpbebyggelse - Nylund och Nybygget. Den nuvarande vägen mellan gården och torpbebyggelsen och vidare mot Ramshult, kantad av gårdesgårdar och stenmurar, ingår som en viktig del i kulturlandskapet. ▶

16.5 Långemåla – Värlebo, skala 1:50.000

Ramshult

Det gamla timrade magasinet på Ramshult

Södra Skärshults huvudbyggnad - samma arkitekt som till Fliseröds gård?

Sammanfattande värdetext

Välbevarade bebyggelse- och kulturlandskapsmiljöer med mångfacetterat innehåll. Bygravfält och slagghvarpar visar på vikingatida/medeltida kolonisation, ett småskaligt odlingslandskap med kyrkby, sätesgård, torp, gästgivargård och stationssamhälle utgör en komplett miljö med långt historiskt perspektiv.

Skydd

Byggnadsminne (BM): Gästgivaregården. Begravningskungörelsen. Kungörelsen med föreskrifter om det offentliga byggnadsväsendet. Kulturminneslagen (KML). Eventuell ny bebyggelse anpassas. Landskapet hålls öppet."

Den sammanfattande värdetexten och redovisningen av skyddsbehovet gäller till vissa delar området som ligger i Högsby kommun.

Ramshults historia kan följas långt tillbaka i tiden. I slutet av 1500-talet ägdes gården av släkten Slatte som även ägde Högsrum, Finsjö och Torp i Fliseröds socken. Senare beboddes Ramshult av en rad höga militärer, bland andra släkten Weidenhjelm.

I Sibbestorpstrakten förekom en mycket tidig järnhantering med myrmalm som råvara. I byns omgivning finns lämningar av denna verksamhet i form av slagghvarp. Mycket talar för att det kan finnas fler sådana lämningar i trakten.

Nordväst om byn finns välbetade björkhagar. I byn finns också den tidstypiska och kulturhistoriskt intressanta föreningslokalen "Församlingshyddan".

16.6 Del av Em - Våneviksområdet i Oskarshamns kommun, Mönsterås socken

Området ingår i riksintresse (K62), vilket beträffande den del som faller inom Mönsterås kommun i länsstyrelsens informationsserie 1988:9, beskrivs: "Em. Just vid mynningen av Emån låg det medeltida (känt från 1300-talet) Emrholm. Än finns det i ån rester efter de spärrar som förmodligen var avsedda att skydda laxfisket. Norr om ån finns fornlämningar i form av jordvallar, möjligen rester efter en skansanläggning.

Ems nuvarande mangårdsbyggnad har 1600-tal i bottenvåningen medan den i övrigt är 1800-tal i gustaviansk stil. Anläggningen består av huvudbyggnad, två par flygelbyggnader, laxbod, trädgårdsmästarebostad och lusthus.

Sammanfattande värdetext

Medeltida anor från fast fiske för lax, ål och sik med kontinuitet till i dag. Träbro med lämningar av fasta fiskebyggnader. Huvudbyggnaden med flyglar typisk för de herrgårdar som tillkom under senare delen av 1700-talet.

Vånevik är av central betydelse för förståelsen av stenindustrins utveckling i norra länets kustland. Stenvillan i sig är dels ett unikt monument över stenhuggarnas yrkesskicklighet och dels ett exempel på hur företagsledare då manifesterade sin makt och rikedom. Som bostadskontrast kan arbetarkasernen från 1874 ses.

Skydd

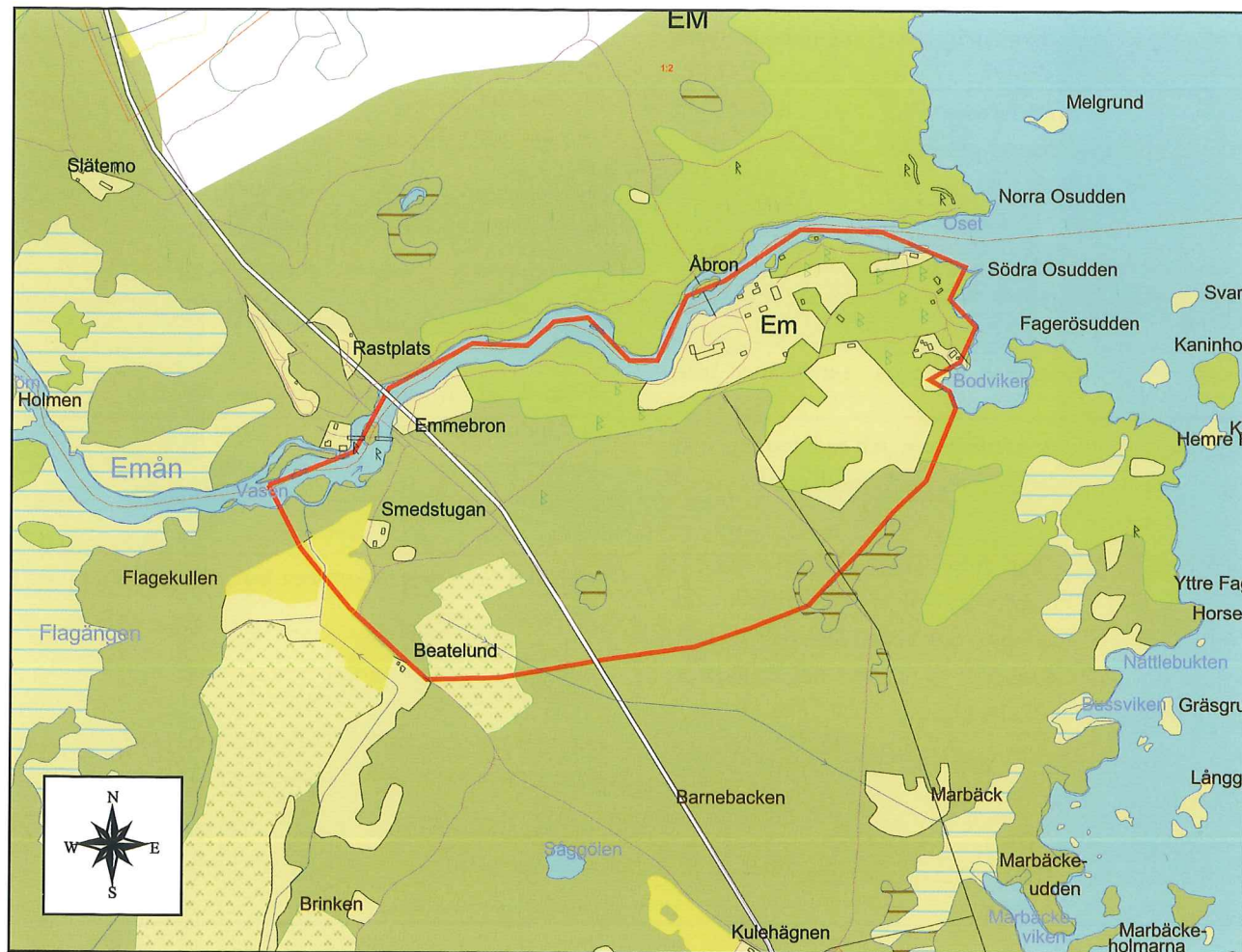
Kulturminneslagen (KML), Byggnadsminne (BM): Stenvillan. Översiktsplan med riktlinjer.

Bebyggelsestrukturen bevaras. Byggnaderna får ej omvandlas eller förvanskas. Ny bebyggelse anpassas. Stenbrottsområdet vårdas och kajer underhålls. Ems herrgård, Emåns mynning."

Den sammanfattande värdetexten och redovisningen av skyddsbehovet gäller till vissa delar sådana delar av området som ligger i Oskarshamns kommun.

Troligen har Em under medeltiden ingått i Bielkarnas imperium. Senare, i slutet av 1600-talet, ägdes gården av Maria Skytte från Strömsrum och därefter av hennes systerdöttrar Anna Maria och Sophia Mörner. Även Em brändes av danskarna 1677. Under 1700-talet kom även Åserum att ingå i Ems domäner. Sedan omkring 1760 har ätten Ulfsparre varit herrar till Em och Åserum.

Trädbeståndet längs tillfarten till gårdsbebyggelsen från europavägen består av gamla och mycket grova tallar och ekar och har ett betydande miljömässigt värde.

Ur Fastighetskartan © Lantmäteriet Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

16.6 Em - Vänerik, Skala 1:15.000

Em:s huvudbyggnad med flyglar

16.7 Källarholmen - Estenäs, Mönsterås socken

De låglänta kustområdena nordost om Mönsterås hade under medeltiden goda förutsättningar för kontakter med omvärlden genom läget invid den farled som gick genom Lyckefjärd och Dragsrännan.

I havet utanför passerade den segelled - Valdemarsleden - som finns beskriven redan på 1200-talet.

Källarholmen har ett strategiskt läge vid Lyckefjärd. De medeltida lämningar som finns där, bland annat rester av en 165 m lång bro från fastlandet, en större källarruin, husgrunder, brunnar och strandskoning, talar för att anläggningen på holmen varit fast etablerad under ganska lång tid. Bebyggelsen har varit grupperad på ett sätt som

kan tyda på att försvaraspekten var viktig. Källarholmens lämningar har undersökts vid olika tillfällen. En grundlig undersökning gjordes i mitten av 1990-talet. Viss datering har gjorts. En dendrokronologisk* analys av en stock från brokonstruktionen visade att trädet fällts 1348 - 1349. Träkolsprov och en stengodsskärva daterades båda till 1300-/1400-talet.

Det är sannolikt att anläggningen ingick i Bielkeättens verksamhet i trakten. Fortsatta undersökningar kan förhoppningsvis ge klarare besked om Källarholmens roll i bygdens historia.

Havsstrandängarna nordost om Källarholmen är mycket väl hävdade och bär spår av långvarigt och kontinuerligt utnyttjande. Där finns äldre åkermark, odlingsrösen och stenmurar.

Ur Fastighetskartan © Lantmäteriet Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

16.7 Källarholmen - Estenäs, skala 1:15.000

16.8 Ödänglaområdet, Mönsterås socken

Ödänglahalvön är ett mycket flackt kustområde. Endast på ett par ställen når höjden 10 m ö h. Näset mellan Hammarglo och Ödänglahalvön når på lägsta punkten endast någon dryg meter över nuvarande havsnivå. Detta betyder att Ödängla by för ett par hundra år sedan var en ö och att Lyckefjärd då hade fri förbindelse med Kalmarsund även norrut.

Vid Näset, omkring högsta punkten och väderkvarnen, finns lämningar från ett tidigt läge för Ödängla by, innan den i mitten av 1800-talet flyttades längre norrut till nuvarande läge. Lämningarna efter byn på Näset, de så kallade Tomterna, är av högt kulturhistoriskt värde.

På ön Ekö finns rester efter en världkase som på ekonomiska kartan är R-märkt*.

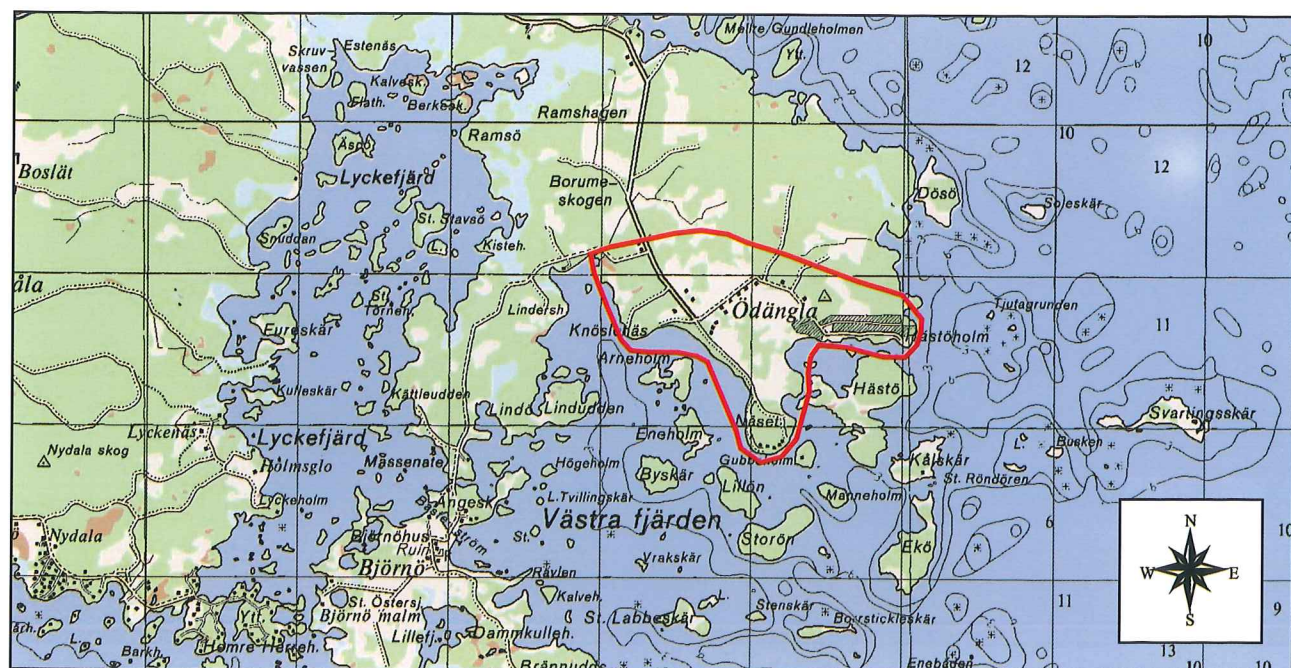
På Svartingskärr finns en sjömansgrav som är tydligt utmärkt på ön och som är ett intressant inslag i den lokala skärgårdshistorien.

Ödängla är en av kommunens fastlands yttersta utposter mot havet. Stränderna och strandängarna bär tydliga spår av långvarigt utnyttjande för boskapsskötsel och fiske, bland annat lämningar efter olika generationer sjöbodarna

mot Västra fjärden. Sjöbodarna och hamnen på halvöns sydöstra del ut mot havet är ett litet komplett fiskeläge för det traditionella, relativt småskaliga skärgårdsfisket.

Jordbruksbebyggelsen är till större delen en ursprunglig radby med bostadshusen och ekonomibyggnaderna på varsin sida om bygatan, kanske den mest typiska radbyn inom kommunen.

Landskapet på Ödänglahalvön är starkt präglat av småskaligt jordbruk, främst av betesdrift. Såväl på strandängarna som lite längre upp från strandlinjen har det på flera ställen utvecklats buskrika hagmarker. Sjöbodarna, kåser och andra anordningar som hör till skärgårdsböndernas försörjning kompletterar beteslandskapet. Detta gör Ödängla till en komplett representant för den kustlandskapstyp som formats av flera hundra års kontinuerligt utnyttjande av den traditionella kombinationen jordbruk och skärgårdsfiske.

16.8 Ödänglaområdet, skala 1:50.000

Ödängla - en utpost mot havet

Ödänglabodarna med ett levande fiske

16.9 Björnöområdet, Mönsterås socken

Området ingår i det stora sammanhängande kustområdet omkring Lyckefjärd och Västra Fjärden som avslutas med Ödänglahalvön. Kärnan i kulturområdet är ruinen efter det imponerande "stormanshuset" Björnöhus, belägen mitt i Björnö by. Vilken funktion byggnaden en gång hade är inte fullt klarlagt, men det får anses klart att anläggningen ingått i Bielke-imperiet under 1600-talet. Vissa delar av murarna kan möjligen vara av senmedeltida ursprung.

Även längre ut mot havet på Björnös sydöstra delar finns fasta fornlämningar, sannolikt efter försvarsanläggningar.

De välbetade strandängarna mot Västra Fjärden ingår som en del i bilden av ett kustlandskap med månghundraårigt utnyttjande för kreatursskötsel och fiske.

Baström har sannolikt utgjort en förbindelse för mindre farkoster mellan Lyckefjärd och Västra Fjärden och vidare ut mot havet och Valdemarsleden.

Båtbyggeri och varvsverksamhet i mindre skala har förekommit på lämpliga platser vid traktens stränder. Ängskär uppges ha varit en sådan plats. Några spår på land finns dock inte. Vid sådana enkla varvsplatser kan dock rester av slipar och dylikt påträffas ute i vattnet.

Björnöområdet ingår även i ett större riksintresseområde för naturvård.

16.10 Koverhult, Mönsterås socken

Byn Koverhult är ett exempel på utspridningen av gårdarna vid laga skiftet. Från byn förgrenar sig ett rikt system av byvägar mot alla väderstreck.

Koverhultsbäckens dalgång, på vars slutningar byn är grupperad, ligger på cirka 20 - 25 meters höjd över nuvarande havsnivå. Invid vattendrag på denna nivå finns det förutsättningar för lösfynd och boplatslämningar från stenåldern.

Byns odlingsmarker är koncentrerade till dalgångens bredaste och flackaste del norr om bäcken och öster om bebyggelsen. Kulturlandskapet representerar 1800-talets odlingslandskap med bland annat en del hamlade lövträd.

16.9 Björnöområdet, skala 1:15.000

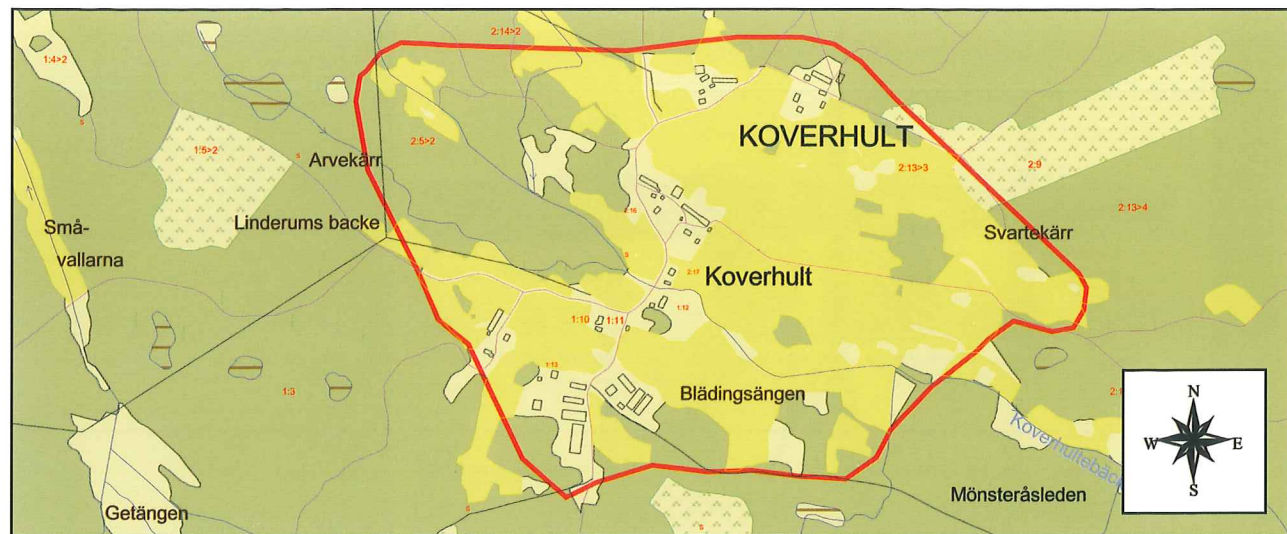

Fiskeredskap på tork vid Västra Fjärden, Björnö

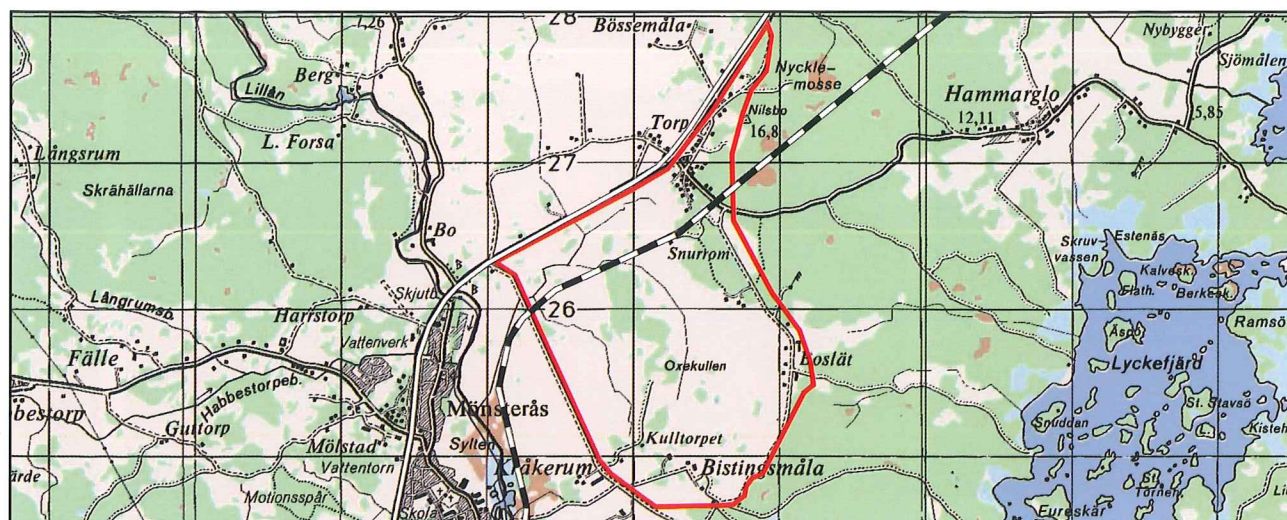

Björnöruinens mäktiga murar

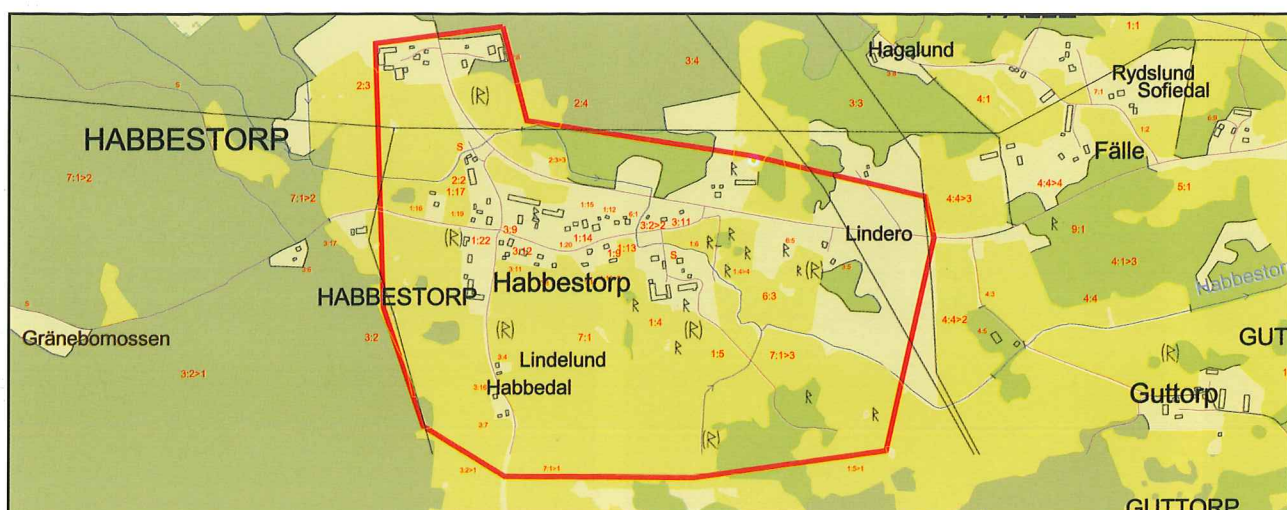

16.10 Koverhult, skala 1:15.000

16.11 Torp - Bistingsmålaområdet, skala 1:50.000

16.12 Habbestorp, skala 1:15.000

16.11 Torp - Bistingsmålaområdet, Mönsterås socken

Landskapet inom området är till större delen ett mycket öppet och relativt kuperat åkerlandskap och i södra delen sparsamt bebyggt beroende på att jordbruksfastigheterna inom denna del består av stora brukningsenheter. Längst i norr - vid Torp - tar dock barrskogen vid öster om europavägen. Kulturlandskapet överensstämmer väl med det landskap som fanns före laga skiftet.

I västerslutningen mot skogsområdet i öster finns, på båda sidor om Hammarglo-Svartövägen, en samling ålderdomliga jordkällare, belägna på en bysamfällighet. Källarna är ett minne från tiden före laga skiftet, då byn samlat sina källare till en lämplig fast mark, lätt åtkomliga från vägar. Källarna har ett betydande kulturhistoriskt värde.

Området är ett av länets fornlämningsrikaste. Lämningsarna är från såväl brons- som järnålder och kulturlandskapet visar många tecken på att kontinuerligt ha utnyttjats sedan dess. Den betade björkhagen Oxekullen inrymmer ett imponerande gravfält bestående av cirka 115 fornlämnings i form av bland annat högar, stensättningar, domarringar och resta stenar. Det glesa vägnätet är gammalt och orört sedan före skiftenas tid.

16.12 Habbestorp, Mönsterås socken

Habbestorpsområdet omfattar markerna i och omkring en liten dalgång längs Habbestorpsbäcken, som ett par kilometer längre österut förenar sig med Långsrumsbäcken och rinner vidare till Lillån. Lillån i sin tur rinner ut i innersta delen av Mönsteråsviken. Byns åkermark ligger i huvudsak söder och öster om bybebyggelsen.

Bebyggelsen ligger väl samlad söder om nuvarande Fliserydsvägen invid en äldre väggeneration. Byn innehåller, förutom jordbrukens brukningscentra, de flesta traditionella byelementen, såsom äldre skolhusbyggnader med lärarbostäder, samlingslokal och ett äldre byvägskäl.

Terrängen närmast byn ligger på en höjd omkring 15 - 20 m över havet. Den höjer sig markant mot norr och nordost, däremot långsamt mot sydväst. På nivåerna omkring 20-metersstreck i bäckens närhet har rikligt med lösfynd från stenåldern gjorts. Rikedomen på lösfynd, nivån och närheten till bäcken och dalgångens förbindelse med Mönsteråsviken är faktorer som talar för en mycket tidig bosättning inom Habbestorpsområdet. Notabelt är att i byns utkant, norr om Fliserydsvägen, finns en mindre hällristning, kommunens enda.

16.13 Nygård, Mönsterås socken

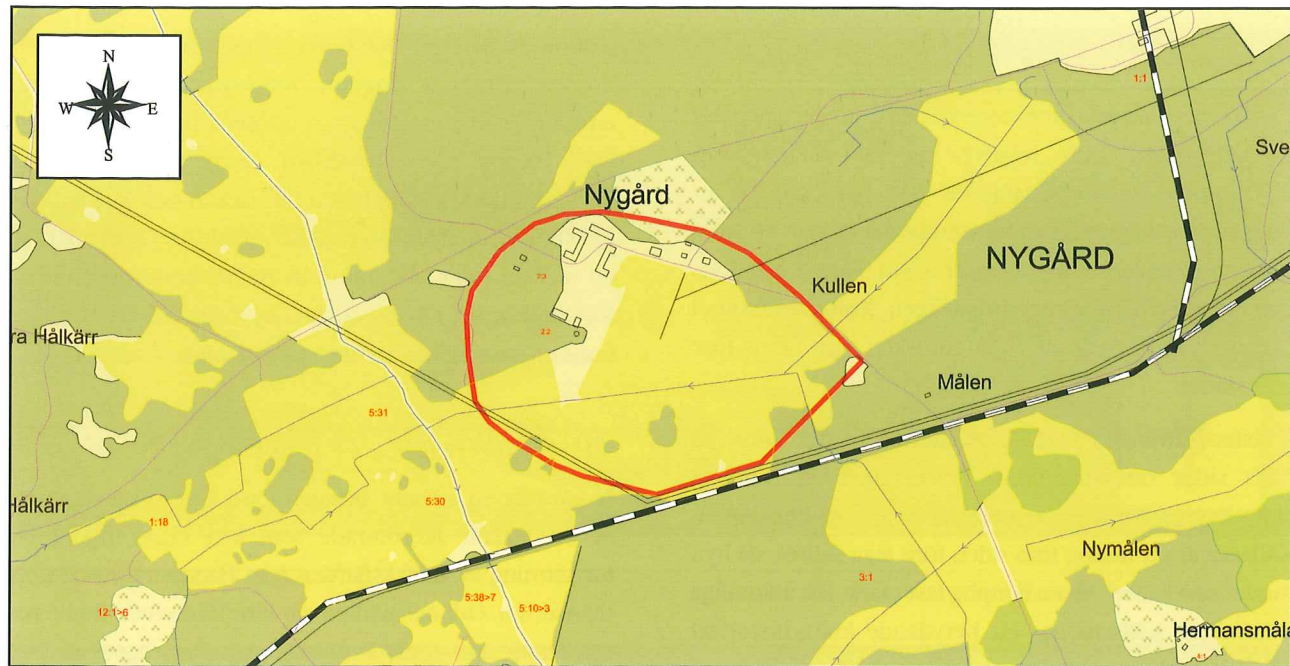
Nygård är en ensamt belägen gård i nordöstra kanten av ett låglänt åkerområde som kan sägas utgöra en fortsättning av Lerviksfjärden från Hammarglo och upp till Åserum. Odlingsmarken når inte 10-metersnivån över nuvarande havsnivå. De lägsta partierna ligger endast någon meter över havet.

Gårdsnamnet Nygård är inte särskilt gammalt, beroende på att gården bildats så sent som under 1800-talet genom sammanslagning av mark från Nytingsmåla och Siggehorva samt dåvarande Slubbemåla. "Herrgårdslandskapet" och bebyggelsen på Nygård med praktfull mangårdsbyggnad, stora gårdsbyggnader, arbetarbostäder och allén vid tillfarten från sydost är en genuin gårdsmiljö med landskapsmässigt värdefull vegetation med stora lövträd.

16.14 Svartö, Mönsterås socken

Svartö är kommunens mest utpräglade fiskeläge och utpost mot havet. Den gamla segelleden med anor från 1200-talet, Valdemsleden, passerade alldeles utanför Svartö. Bebyggelsen har vuxit upp omkring fisket och sjöfarten och andra verksamheter som hörde till havet, exempelvis lotsning och tullverksamhet. Svartö hamn har i alla tider varit landningsplats för Vällöborna som förutom i fisket var engagerade i lotsningen.

Svartö hör till de strandlägen i kommunen som under 1800-talets livliga skeppsbyggarepok hade goda förutsättningar för varvsverksamhet och här byggdes också ett antal mindre fartyg under enkla förhållanden.

16.13 Nygård, skala 1:15.000

16.14 Svartö, skala 1:15.000

*Nygårds huvudbyggnad,
sannolikt 1870-tal*

*Magasinsbyggnad på
"stolpen" vid Nygård*

Svartö fiskehamn och Vallö-bornas landningsplats

Ur Fastighetskartan © Lantmäterverket Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

16.15 Grimhult – Krokstorp – Gränebo, Mönsterås och Fliseryds socknar

Området är en fortsättning på den flacka sänka som från Mönsteråsviken skjuter in förbi Habbestorp och slutar i Grimhult. Nivåskillnaden från Habbestorp och upp till Grimhult är dock betydande; närmare 20 m.

Områdets kulturvärden konstitueras i första hand av kulturlandskapet som i stort är bevarat från 1800-talets mitt och av vägen genom området med ett genuint byvägskäl vid Krokstorp. Söder om vägskalet finns också en betad blandlövhage.

Jordbruksbebyggelsen inom Grimhults by är ett illustrativt exempel på utspridningen av gårdarna vid laga skiftet. I Grimhult finns inget kvar av jordbruksbebyggelsen före laga skiftet, beroende på den omfattande brand som ödelade byn vid tiden för skiftet.

16.16 Emån, Mönsterås och Fliseryds socknar

Området består av flera delområden, det vill säga sådana delar av Emån med närmaste omgivning, vilka inte ingår i andra och större områden som beskrivs under sina respektive områdesnummer och benämningar.

Det var via Emån som kommunens nordvästra inland koloniserades och de första människorna slog sig ner i åns omgivning.

16.17 Kumlemar – Grönskog, Fliseryds socken

Området omfattar Grönskogs gård, del av Kumlemar och markerna mellan dessa. Grönskog är en av kommunens ur kulturhistorisk synpunkt mest intressanta egendomar. Godset är välkänt, åtminstone sedan 1200-talet. Under medeltiden spelade Grönskog en betydelsefull roll i traktens näringsliv. Bland annat fanns det inte mindre än omkring 45 gårdar i Döderhults, Fliseryds och Mönsterås socknar som lydde under Grönskog, de flesta i Döderhult. Bland dessa under Grönskog lydande gårdar i nuvarande Mönsterås kommun kan nämnas Torp, Berg, Läggevi samt Östra och Västra Åby.

I början av 1300-talet var en av den tidens rikaste män, Birger Persson, genom giftermål ägare till Grönskog. Birger och hans hustru Ingeborg blev bland annat föräldrar till "Heliga Birgitta".

På 1400-talet var Sture-ätten ägare till godset. Sedermera ärvdes Grönskog, i likhet med bland annat Strömsrum, av Gustav Vasa genom hans släktskap med Sturarna. Då blev Grönskog kungsgård och lär vid flera tillfällen ha gästats av Gustav Vasa.

Senare har godset bebotts av olika adelsätter, till exempel Svinhufvud och Ehrenstral. Enligt uppgift var det E G Ehrenstral som 1744 lät uppföra den huvudbyggnad som brann ner till grunden i början av 1990-talet. Den nuvarande byggnaden får anses vara en återuppbyggnad av 1700-talsbyggnaden. Framför huvudbyggnaden finns två flygelbyggnader som i flera avseenden, bland annat läget vid infarten från den gamla landsvägen, har karaktären av den tidens tullhus vid stads- och köpingsinfarter. Byggnaderna är från 1700-talets mitt och har plåtvimplar med årtal 1747. Till miljön i gårdens omgivning hör också en utspridd lantarbetarbebyggelse och ett skolhus från 1860-talet.

Kumlemar är en liten by samlad vid ett ålderdomligt vägsystem. Markerna invid byn har 1800-talsprägel och bete förekommer i ett par björkhagar, såväl intill bebyggelsen som på nordvästra sidan om landsvägen. I byns omgivning finns flera hamlade lövträd.

I norra kanten på Kumlemar - Grönskogs-området går den gamla banvallen till den i mitten av 1960-talet nedlagda Ruda - Oskarshamn-järnvägen. Den till bostad ombyggda före detta Grönskogs station finns kvar och den lilla stugan, även den om- och tillbyggd, vid hållplatsen Kopparhäll har till och med hållplatsnamnet kvar på väggen.

16.18 Bankeberg – Fliseryds gård – Ekhult – Örnäs, Fliseryds socken

Bankeberg - Fliserydsgårds-området ligger i sydöstra kanten av det relativt vidsträckt slättland som utbreder sig på båda sidor om Emån mot nordväst förbi Ekhults gård. Slättlandet är en utpräglad gammal sjöbotten från en sjö som en gång fanns och som genomflöts av Emån. Terrängen har mycket små nivåskillnader med obetydliga fallhöjder i ån, som här ringlar fram i stora slingor. Höjden över havet är drygt 60 meter. Det sista av sjön försvann vid ett sänkningsföretag så sent som på 1890-talet.

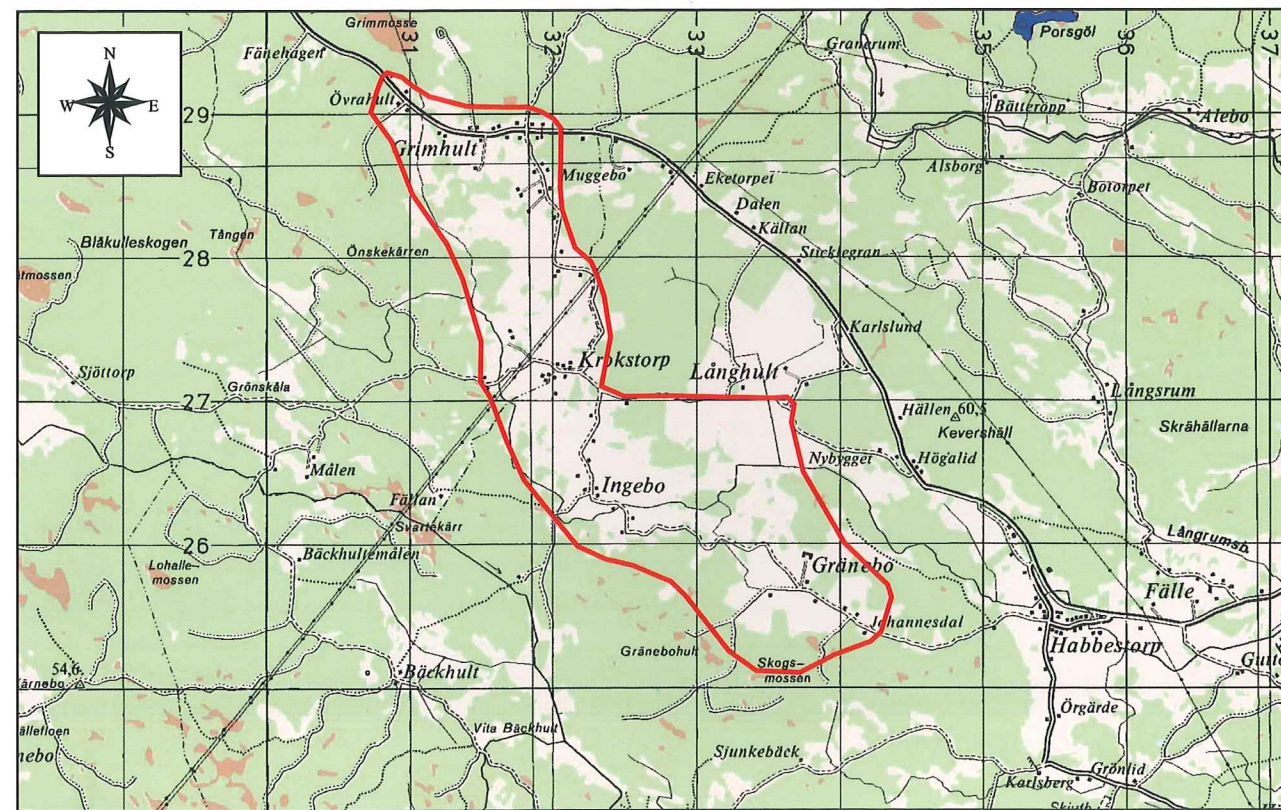
Där Fliseryds gård ligger, låg tidigare en by, Kyrkeby. Nära gården finns resterna av Fliseryds gamla kyrka från 1200-talet. Den forna byn var således en kyrkby och förmodligen därav namnet Kyrkeby. Läget invid sjön innebär att platsen var bebyggd mycket tidigt, åtminstone sedan slutet av 1200-talet. Fynd som visar att trakten varit befolkad redan på stenåldern har också gjorts.

Sedan 1600-talet var Kyrkeby - Fliseryds gård säte för höga militärer vid småländska regementen, bland annat

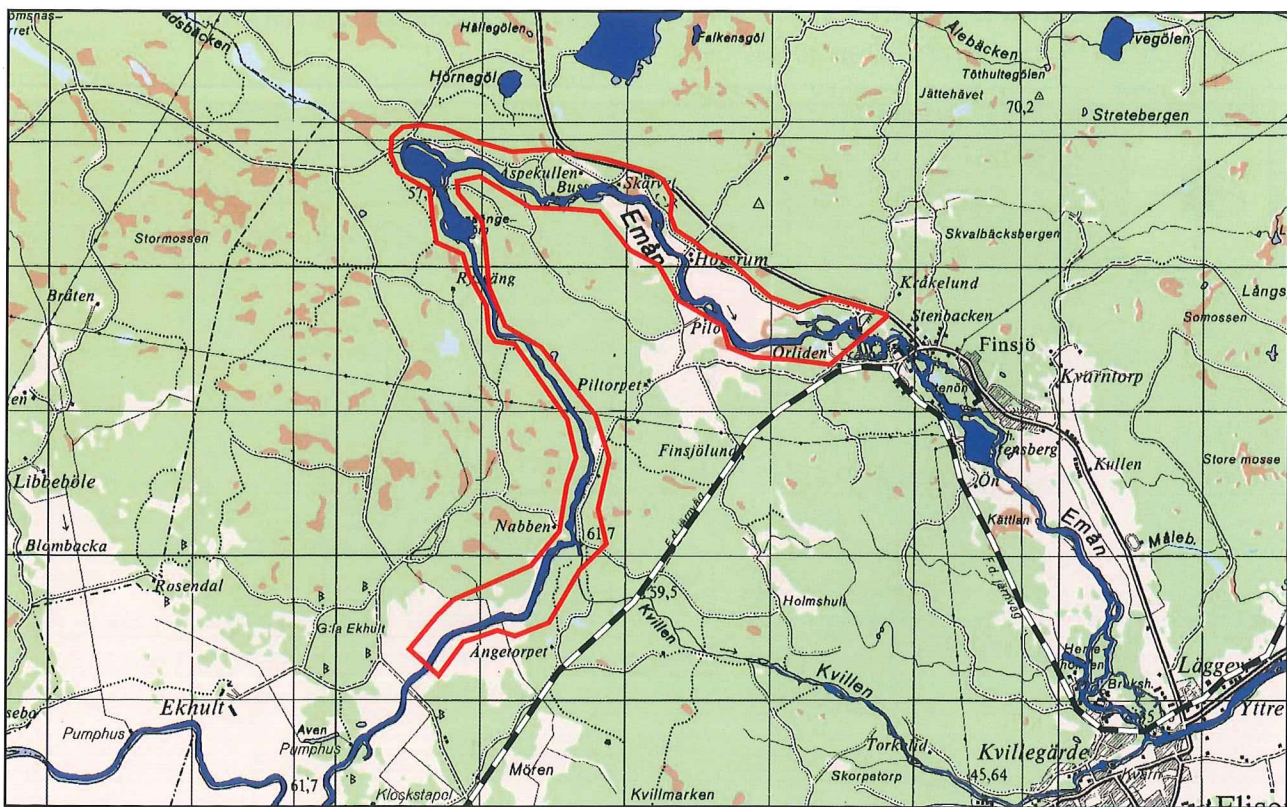
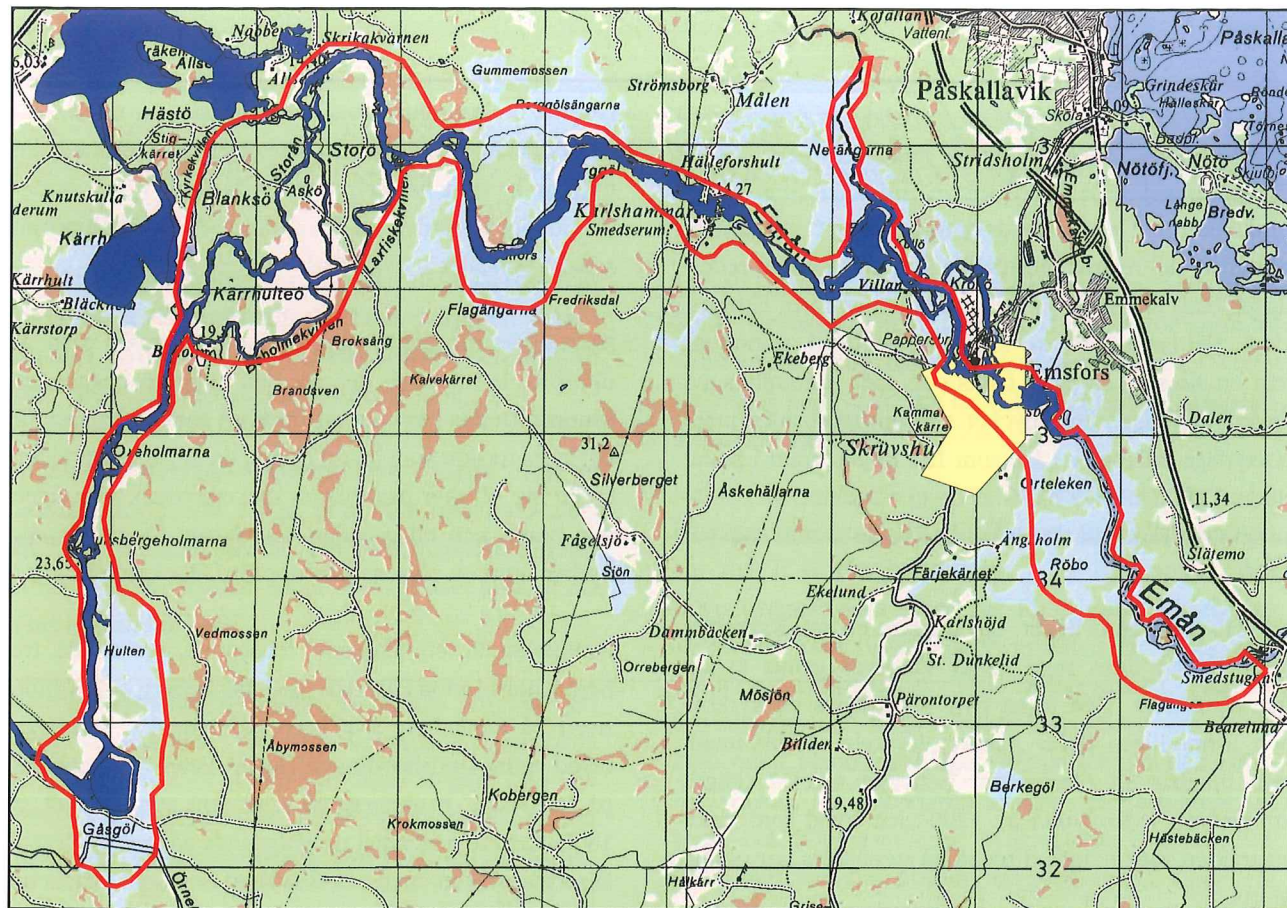
Lorentz de la Grange, som i sin ungdom var en av Karl XII:s drabanter. Sedermera har ätten Nordenankar en följd av år varit herrar på Fliseryds gård, vilken under sin tid gjorde gården till fideikomiss, en institution som sedan 1960-talet är avskaffad.

Nuvarande mangårdsbyggnaden på Fliseryds gård är uppförd 1910, efter det att den tidigare byggnaden brunnit. Denna i sin tur var uppförd som ersättning för det stora träslott som brann endast tio år gammalt. Elden spred sig till den närbelägna sockenkyrkan, som även den brann ned till grunden. På platsen för den gamla kyrkan finns en på senare år uppförd klockstapel.

Bankeberg är ett gammalt frälsegods, ett av de tre herresätena i trion Fliseryds gård, Bankeberg och Ekhult. Även på Bankeberg har ätten Nordenankar residerat, bland andra landshövdingen Gustav Peter Nordenankar på 1820-talet. Bankeberg hade så sent som i slutet av 1800-talet ett stort antal underlydande gårdar, de flesta i Fliseryds socken, men också så långt bort som i Bäckebo och Kråksmåla socknar. Godset drev många skiftande verksamheter baserade på Kvillens vattenkraft, bland andra pappersbruk, sågverk och kvarn. ▶

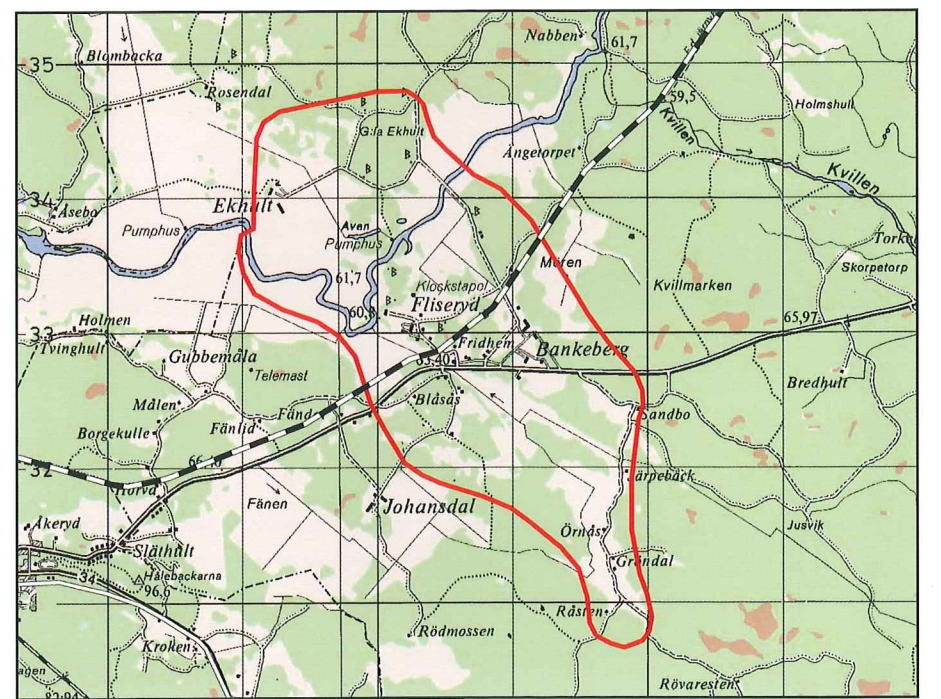
16.15 Grimhult – Krokstorp – Gränebo, skala 1:50.000

16.16 Emån, skala 1:50.000

16.17 Kumlemar - Grönskog, skala 1:15.000

16.17 Bankeberg -
Fliseryds gård -
Ekhult - Örnäs,
skala 1:50.000

Emån och den delvis raserade stenvalvsbron vid Högsrum

Grönskogs återuppförda huvudbyggnad

1700-talsbodarna vid infarten till Grönskoj från gamla vägen

Bankebergs långa huvudbyggnad, vänd mot gamla vägen

Bankebergs vattentorn, ett konstfärdigt tegelbygge

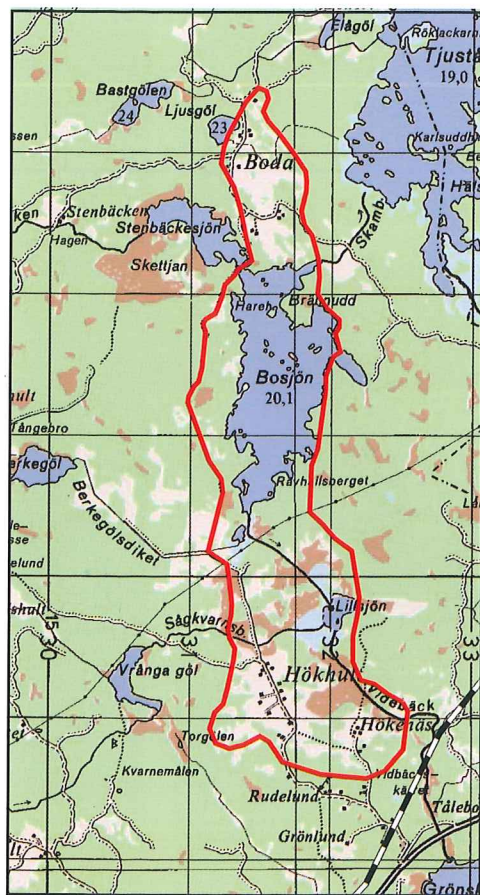
Klockstapel, nära platsen för Fliseryds (Kyrkebys) gamla kyrka

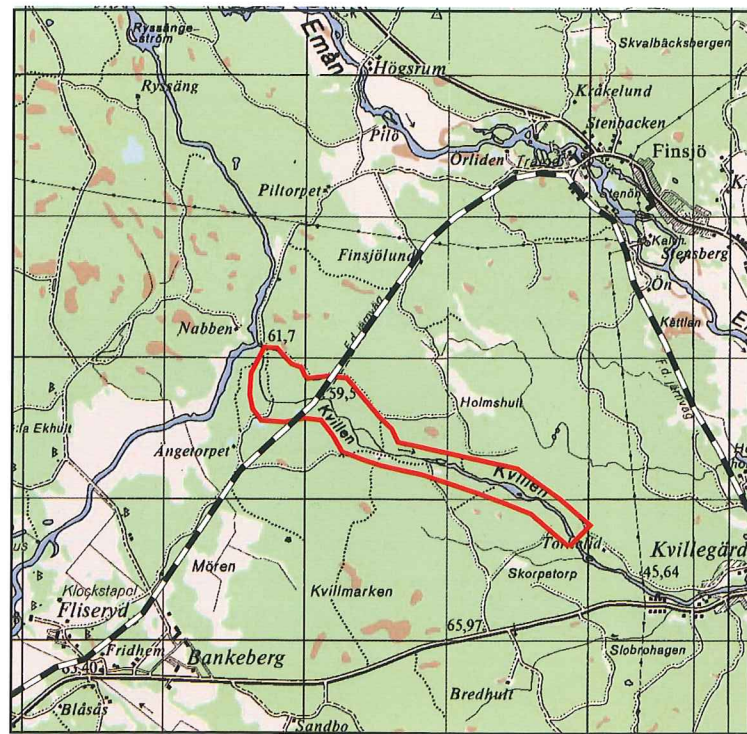
Huvudbyggnaden på Fliseryds gård - Samma arkitekt som till Södra Skärshult?

Kopparhålls fd hållplats

16:20 Kvillen Skala 1:50.000

*16:19 Hökhult - Boda
Skala 1:50.000*

På gården anlades redan under 1800-talet ett vattenledningssystem med ett vattentorn i tegel som magasinerade vatten från en artesisk* källa. Vattenkällan försåg alla gårdens byggnader med vatten. I anslutning till vattentornet anlades också ett växthus. Såväl vattentornet som växthuset fick påkostade utformningar. Byggnaderna finns kvar, men används nu för bostadsändamål.

Den pilasterförsedda huvudbyggnaden är uppförd i början av 1800-talet och är vänd med fasaden mot dåtidens landsväg. Söder om byggnaden finns ett lusthus med rik "snickarglädje". Lantbruksbyggnaderna på Bankeberg utgör en genuin gårdsmiljö.

Mellan Bankeberg och Fliseryds gård passerade Ruda - Oskarshamn-järnvägen; sträckan Ruda - Finsjö, och banvallen finns kvar. Bankeberg hade också egen järnvägsstation.

I nordvästra delen av "slättlandet" och norr om Emån ligger Ekhults herrgård. Gården har traditioner ända sedan 1300-talet och har en gång varit biskopsgård. På 1600-talet tillhörde Ekhult ätten Ulfsax.

Gården låg tidigare en halv kilometer norr om nuvarande plats, dit den flyttades efter sjösänkningen 1897. Det var först efter denna som Ekhult fick sina stora åkerarealer och förvandlades från en skogsgård invid en sjö till en betydande jordbruksenhet. I slutningarna till de lövbeväxta kullarna öster om gården finns tydliga tecken på att de varit utsatta för ursvallning av den forna sjöns vågor.

Nuvarande huvudtillfarten, från sydost, tillkom under 1890-talet. Tidigare var man hänvisad till en flera gånger längre utfart mot norr.

I kulturområdet ingår också den sydligaste utlöparen av Ekhult - Bankebergs-landskapet, gamla vägen förbi Sandbo och markerna omkring bebyggelsen i Örnås. Det är i första hand de betade björkhagarna på båda sidor om Örnås-bebyggelsen som är av kulturhistoriskt intresse, dels på grund av att det är fråga om ovanligt stora arealer i bete och dels på grund av förekomsten av spår av äldre odlingar och odlingsrösen.

16.19 Hökhult - Boda, Fliseryds socken

Från Grönskogssjön sträcker sig ett sjö- och sankmarksområde genom den närmare en mil långa dalgången norrut upp mot Tjuståsjön och Tjuståsa by i Oskarshamns kommun. I detta område ligger byarna Hökhult och Boda, två mycket gamla byar med ett kulturlandskap som väl överensstämmer med 1800-talets odlingslandskap.

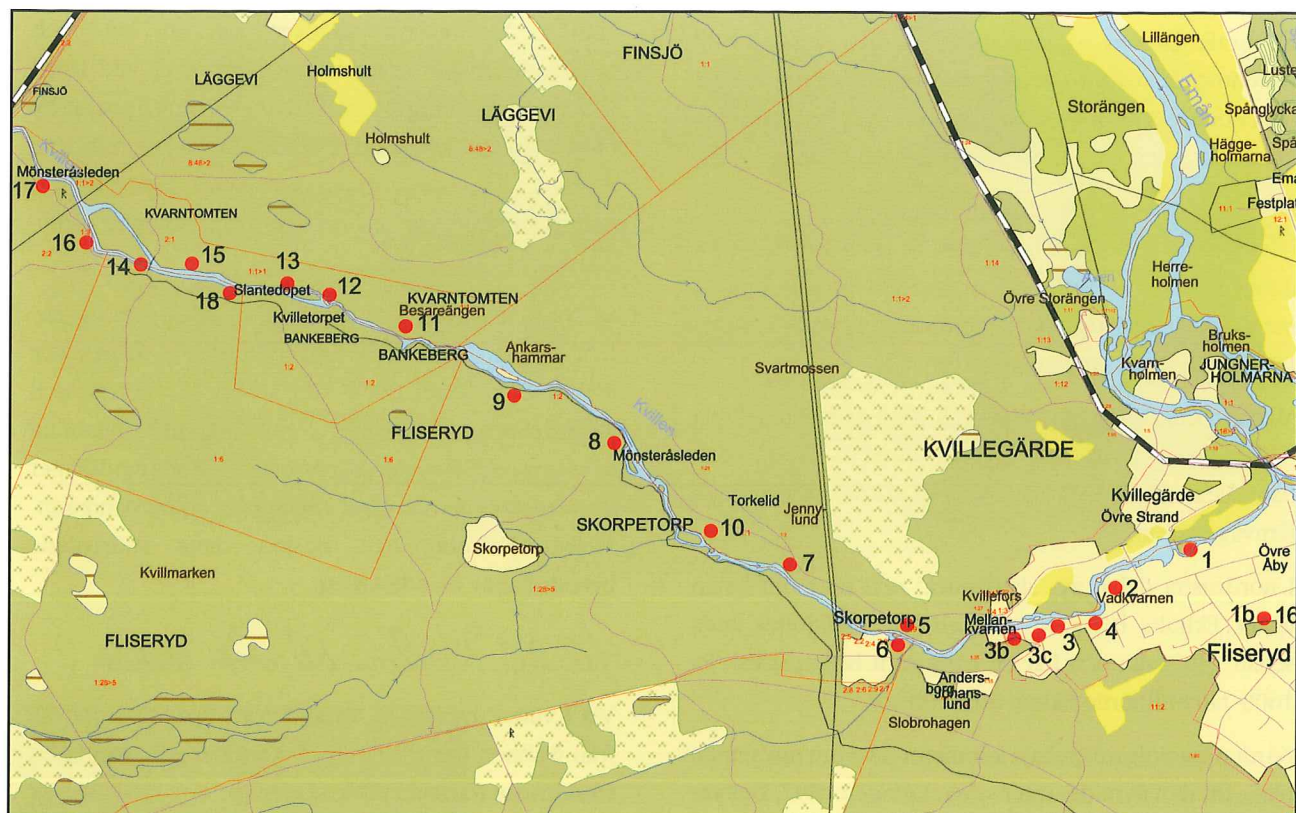
Hökhult är en förhållandevis stor by med åtta gårdar. Byn har medeltida ursprung och en del byggnader är bevarade sedan tiden före 1800-talets skiften och ägoindelningen motsvarar i stort sett den indelning som laga skiftet medförde. Även Boda-landskapet överensstämmer väl med 1800-talets odlingslandskap. Mellan Hökhult och Bosjön finns välhävda beteshagar av blandlövsog.

16.20 Kvillen, Fliseryds socken

Via Kvillen* tar sig en del av Emåns vatten en genväg från Nabben ner till Fliseryd. Vattendraget ingår i ett riksintresse för naturvärden, men är i hög grad även av kulturhistoriskt intresse.

Vattenkraften i Kvillen kan med fog sägas vara upphovet till Fliserydstraktens näringsliv och till samhället Fliseryds uppkomst. Kvillen och dess stränder rymmer kommunens äldsta och mest koncentrerade industrihistoriska lämningar, även om många i dag kanske inte är så lätta att finna. ▶

Industriminnen vid Kvillen

Exempel på industrier som utnyttjat Kvillen, Skala 1:15.000

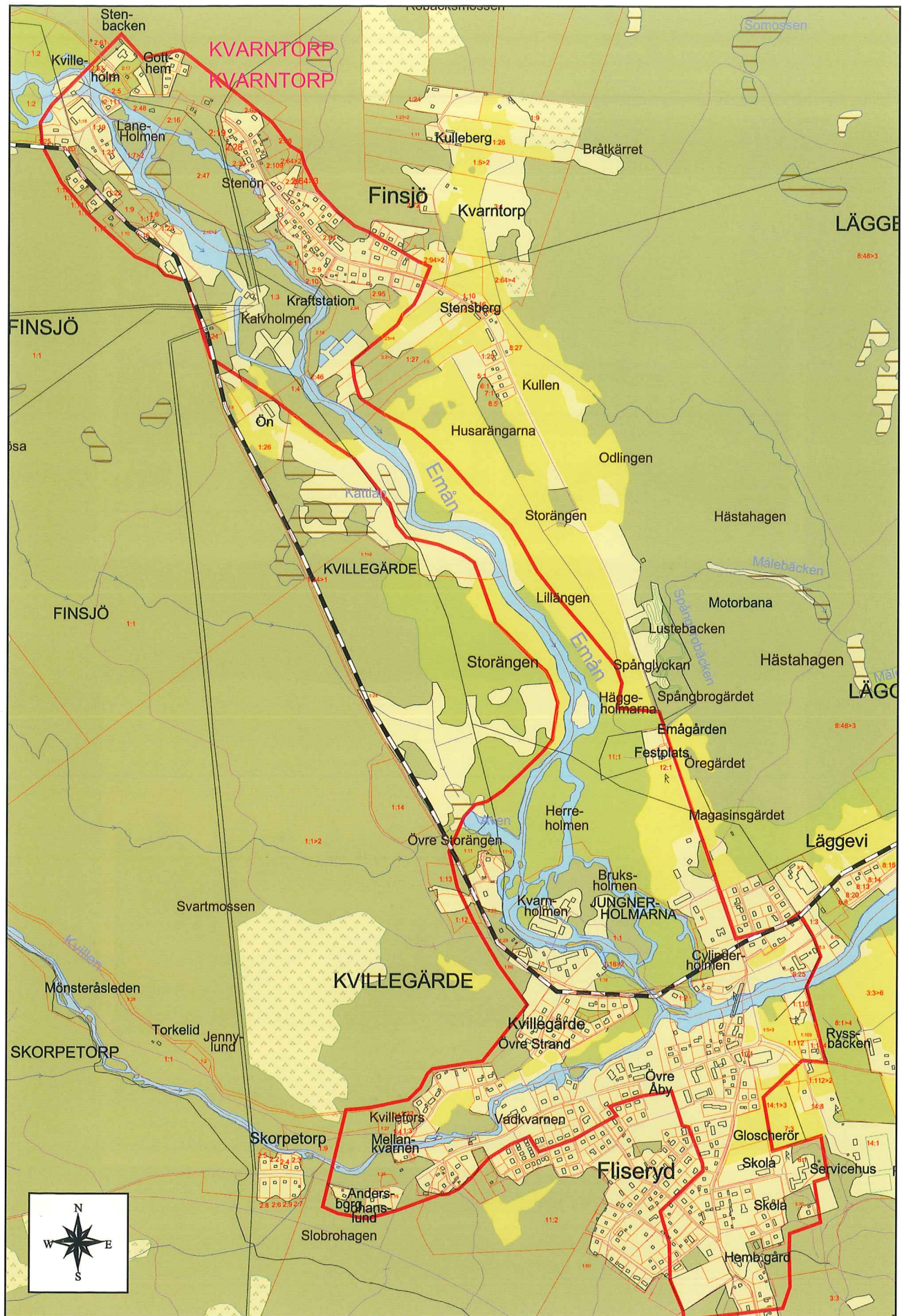
1. Åbyfors kvarn. Från 1868, i drift	10. Gjuteri. 1750-1860
2. Tegelbruket. Utplånat	11. Ankarhammars järnmanufakturverk.
1780 till omkring 1910
3. Garveri. 1800-1850-talet	12. Snickerifabrik. Fram till omkring 1900
3b. Oskarsfors garveri. 1860-1910	13. Bankebergs kvarn. Fanns 1744 och drevs till 1936.
Äldre damm från 15-1600-talen
3c. Limkokeri	14. Fliseryds kvarn. I bruk till 1938
4. Lundgrens snickerifabrik. Från 1910	15. Snickerifabrik. Drevs till omkring 1920
5. Kvillsfors såg. 1700-talets början till cirka 1920	16. Kyrkeby kvarn och såg. Anlades på 1600-talet
6. Kvillsfors kvarn. I drift till 1935. Byggnaderna kvar	17. Bankebergs handpappersbruk
7. Kolkvarn. Enligt muntlig tradition	18. Bankebergs gamla kvarn. Från 1600-talet.
Lämningar av gammal damm och hus
8. Skorpatorps såg. Fanns i slutet av 1770-talet	
9. Skorpatorps handpappersbruk. Från 1750	

Åbyfors kvarn, Fliseryd

Kvillsfors kvarn

Tidig bebyggelse längs Kvillegården

Fliseryds mejeri

16.21 Fliseryds tätort med Finsjö och den nedlagda järnvägen.
Skala 1:15.000

Ur Fastighetskartan © Lantmäteriet Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

Utöver de kända lämningarna inom den del av Kvillen som ligger inom miljöområdet 16.21, Fliseryds tätort - Finsjö, finns åtminstone ett 15-tal kända lämningar i Kvillen, några av mycket gammalt datum. Man vet till exempel att Bankebergs kvarn fanns redan på 1740-talet och att Bankebergs handpappersbruk anlades år 1775. Vid rivningen av kvarndammen vid Bankebergs kvarn fann man lämningar av en tidigare damm som daterades till 15 - 1600-talet.

Det är sannolikt att Kvillens stränder och vattenfåra gömmer ytterligare lämningar av till exempel brofästen och fasta fiskeanordningar.

16.21 Fliseryds tätort med Finsjö, Fliseryds socken

Samhällena Fliseryd och Finsjö har båda vuxit upp omkring de industrier som vattenkraften i Emån och Kvillen utgjort förutsättningar för. Den i större sammanhang mest kända anläggningen under 17- och 1800-talet var Fliseryds Krutbruk, beläget på holmar i Emån vid Lägevi och uppfört omkring 1740 som ett av landets sex krutbruk. Brukets byggnader var av säkerhetsskäl utspridda på flera holmar i ån. Denna särpräglade industriverksamhet pågick till 1890-talet.

Krutholmarna skulle i början av 1900-talet bli plats för den största industri som funnits i Fliseryd, Jungners. Holmarna kom därefter att få heta Jungnerholmarna. Verksamheten med i första hand batteritillverkning pågick ända fram till 1974. Fliserydsfabriken var en del i den stora Jungnerkoncernen som hade tillverkningar av de mest skiftande slag, till och med skeppsbyggeri, och hade export och affärsförbindelser över stora delar av världen. Jungnerholmarnas industrihistoria fram till saneringen 1999 finns dokumenterad i Mönsterås kommuns "Jungnerholmarna - en industriepok vid Emån."

Det var Finsjö som blev traktens första industrisamhälle. Där fanns redan tidigt pappersbruk, snickerifabrik, träsliperi, tegelbruk, såg med mera. I Finsjö byggdes också under de första åren på 1900-talet Emåns första kraftstation, vilken sedermera utvecklades till det kraftföretag som kom att svara för elektrifieringen av norra delen av Kalmar län.

Fliseryd, som ligger där Kvillen och Emån flyter samman, kom dock av olika orsaker snart att ta över Finsjös roll som bostadsort och centrum för den omgivande bygden. Fliseryds läge är det klassiska för en samhällsetablering från industriepokens tidigare år - korsande landsvägar vid ett vattendrag med fallhöjder och en bro över vattendraget.

I Fliseryd, närmare bestämt vid den så kallad Allmännebacken - där kyrkan nu ligger - förekom, åtminstone under tidigt 1800-tal, köp och byte av jord- och skogsprodukter under marknadsliknande former. Officiella torgdagar hölls sedan från början av 1870-talet söder om kyrkan. De levde vidare som kreatursmöten ända till mitten av 1940-talet.

Såväl norr som söder om kyrkan har funnits längor med kyrkstallar. De senare brann så sent som 1949, stallarna på norrsidan revs. Prästgården är av ganska sent datum, en typisk 1920-talsbyggnad med brutet tak.

Fliseryds roll som centrum förstärktes då den nya kyrkan stod färdig en knapp kilometer söder om Emån invid Mönsteråsvägen. Samhället omges fortfarande av en mycket glest bebyggd genuin landsbygd, men de stora gårdarna inom denna, med många herresäten, var på den tiden betydelsefulla produktionsenheter för jord- och skogsprodukter. De hade ett stort behov av olika slags hantverks- och annan service, till exempel kvarn, sågverk, mejeri, smedja, konstgödselhandel, bank, skomakare, skräddare, sadelmakare, snickare, målare, garvare och dylikt. Allt detta kom också till i Fliseryd.

Redan i mitten av 1800-talet fick Fliseryd sitt mejeri, som även det utnyttjade vattenkraften. Kärnan och vattenpumpen drevs av en vattenturbin inmonterad under mejerigolvet, där vattnet dragits fram i en grävd och sprängd kanal från en slinga av Emån. Mejeribyggnaden finns fortfarande bevarad.

Ruda - Oskarshamn järnväg, som var färdig 1907, bidrog påtagligt till industriernas förutsättningar och utvecklingsmöjligheter. Järnvägen drogs så att den passerade både Finsjö och Fliseryd med station på båda platserna. Fem år efter järnvägens tillkomst byggdes Ekåsa ålderdomshem, som är samhällets mest monumentala byggnad. Intill Ekåsa finns den lilla träbyggnaden, "cellen", ett närmast makabert minne av hur man även i ganska sen tid behandlade sjuka och utstötta människor. ►

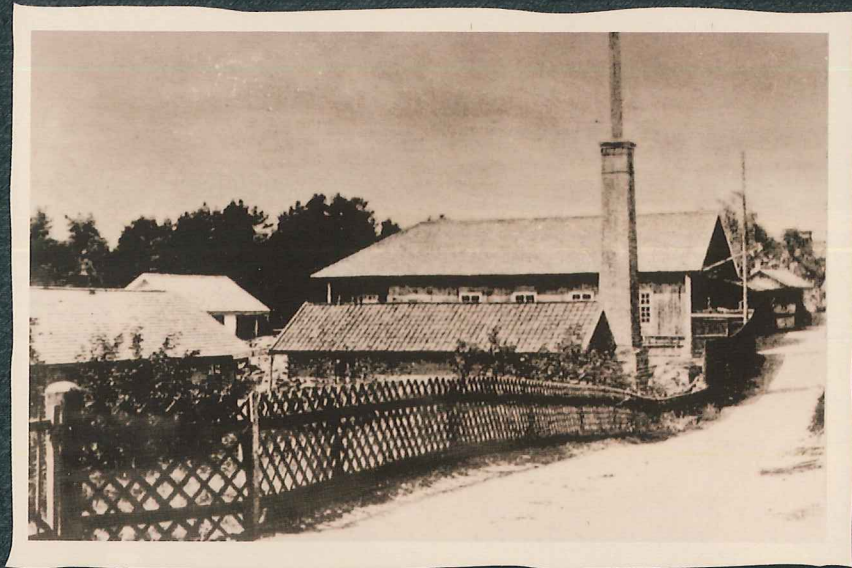
Fliserydsbron, länets mest imponerande valvbö

Fliseryds kyrka - mitt i byn. Vem anar att det till största delen är en träbyggnad?

Nya Kruthuset, bland annat före detta biograflokal

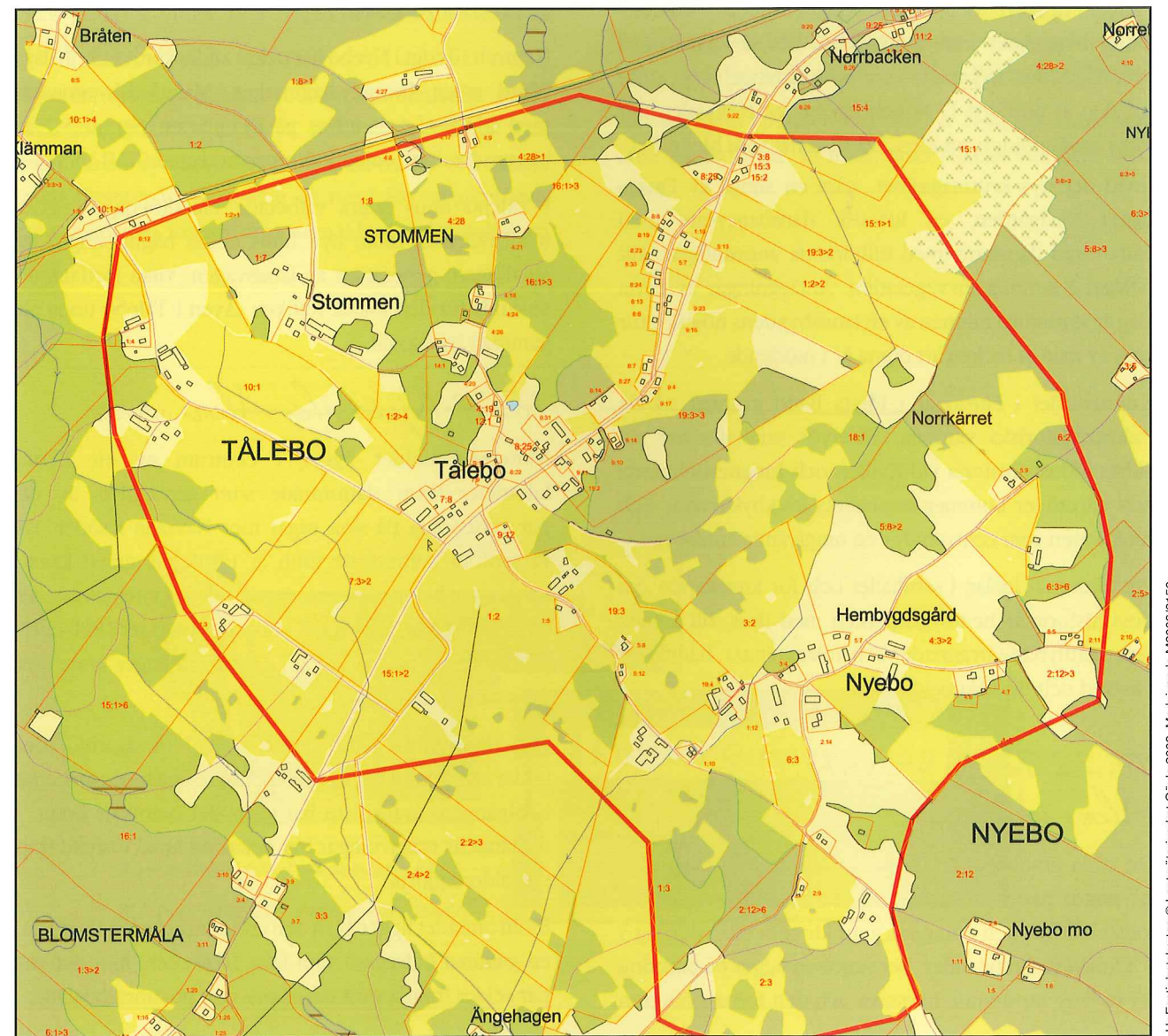
Halls pappersbruk vid Kvarntorp

Emågården, ett nostalgiskt kulturminne i skön miljö

Ekasa

16.22 Talebo, Skala 1:15.000

I södra delen av samhället finns också det gamla välbevarade husartorpet Strömsborg.

Inom Fliseryd - Finsjöområdet ligger också Läggevi herrgård. Läggevi var från början en by som, förmodligen under 1700-talet, slogs ihop till en enda stor gård. Hela byn hade redan på 1300-talet haft en enda ägare, Birger Persson - Heliga Birgittas far - vilken också ägde Grönskog och det närbelägna Åby. Bland senare ägare till Läggevi finns ätten Marks von Würtenberg. Läggevi hade tidigare en ståtlig herrgårdsbyggnad i två höga våningar, vilken dock brann ner 1905 och då ersattes med den nuvarande, vilken är en ombyggnad av en av flyglarna till den nerbrunna byggnaden.

Mellan Läggevi och Finsjö ligger en av traktens äldsta byggnader intill landsvägen, det så kallade nya krutmagasinet. Byggnaden är, trots namnet, långt ifrån ny; den är uppförd 1799 och har under 1900-talet haft olika användningsområden, bland annat som biograf.

Invid det nya krutmagasinet, nära en slinga av Emån, ligger Emågården, en klassisk dansbaneplats med välbevarad dansbana med tillhörande anordningar, allt beläget i lummig lövvegetation. Anläggningar av detta slag är värdefulla minnen av en landsbygdens nöjeskultur som av många tecken att döma är i utdöende.

Kulturvärdet i Finsjö är i första hand grundat på de industrihistoriska värdena. Fliseryds samhälle har sin äldsta industrihistoria vid Kvillen och Jungnerholmarna och därutöver kommer samhällets kyrkbykaraktär och funktionen som centrum för en omgivande landsbygd.

Ett värdefullt inslag i samhället och för kunskapen om dess historia är hembygdsparken med dess, till största delen ditflyttade byggnader och anläggningar, hämtade i Fliseryd och dess omnejd.

16.22 Tålebo - Nyebo, Ålems socken

De båda grannbyarna Tålebo och Nyebo är utspridda på högre partier i norra delen av ett en gång ganska vidsträckt sjö- och sankmarksområde som utbreddes sig 3 - 4 km vidare mot söder. Bebyggelsen ligger på omkring 25 m över nuvarande havsnivå och den forna sjöbotten

5 - 10 m lägre. Byarnas läge talar för att området befolkades tidigt. Ett antal lösfynd från stenåldern styrker detta.

Båda byarna, i första hand Tålebo, är belysande exempel på hur gårdarna spriddes ut vid laga skiftet. I Tålebo finns det sådana utflyttade gårdar som ligger närmare en km från den ursprungliga byklungan. Tålebo var kanske kommunens största by vid tiden för laga skiftet; 23 gårdar och i Nyebo fanns ytterligare ett tiotal.

Kulturlandskapet i byarna har en god överensstämmelse med 1800-talets odlingslandskap. Landskapet i Nyebo har därutöver andra kulturhistoriskt värdefulla element, främst stora vållagda odlingsrösen och stenmurar samt ett genuint byvägskäl.

Naturen i övrigt i Nyebo har också andra värdefulla inslag, bland annat betade hagmarker. Mangårdsbyggnaden med trädgård och uthus på fastigheten Nyebo 5:7 är byggnadsminne enligt kulturminneslagen (KML).

I Tålebo finns några välbetade blandlövhagar väster om bykärnan. Inom byn finns också några slingor av en tidigare generation av landsvägen, vilka fortfarande används för den lokala trafiken. Även i Tålebo finns ett gammalt byvägskäl.

16.23 Njutemåla, Ålems socken

Njutemålaområdet ligger i centrum av ett flertal kilometer långt slättområde som genomflyts av ett par vattendrag på sina vägar mot Nävraån i söder. En västerifrån kommande gren är en delvis grävd kanal, varigenom bland annat en ungefär tre kilometer västerut då befintlig sjö - Skarvesjö - dikades ut under 1800-talet. De flacka odlingsmarkerna i dalgången ligger under 10-metersnivån.

Byns bebyggelse är utspridd utmed byvägarna, som bildar ett centralt byvägskäl. De högre liggande markerna i dalgångens grannskap har sannolikt befolkats tidigt. I dalgångens omgivning har också ett antal lösfynd från stenåldern gjorts.

Inom området ligger även den ensamma gården Vitemåla, en gammal fräsegård som från 1600-talets mitt och ett par sekler framåt varit länsmans- och postförarboställe.

Det mycket öppna kulturlandskapet har god överensstämmelse med 1800-talets odlingslandskap.

16.24 Åslemåla, Ålems socken

Åslemåla är en relativt liten by, glest grupperad i ett odlingsområde söder om Kvarnbäcken. Byn kan anses ligga i östra gränsmarkerna av den vidsträckt skogsbygd som karakteriserar Ålems sockens inland. Höjden över havet är 20 - 25 m, en stigning på drygt 10 m från de ett par kilometer närmare kusten belägna odlingsmarkerna vid den utdikade sjön Skarvesjö i grannbyn Sjöboda.

16.25 Alsterån, Ålems socken

Området består av flera delområden uppströms Ålems stationssamhälle - sådana delar av Alsterån med närmaste omgivning som inte ingår i andra och större områden, vilka beskrivs under sina respektive områdesnummer och benämningar.

Alsterån spelade samma roll för kommunens södra delar som Emån för de norra. Det var via Alsterån som kommunens sydvästra inland koloniserades och denna trakts första människor slog sig ner i åns omgivning. En stor mängd lösfynd från stenåldern tyder också på detta.

Längs den aktuella sträckan av ån är det endast vid Skälleryd - Skäppentorp som terrängen avslöjar att Alsterån varit utvidgad till en sjö, vars mycket plana botten nu är åkermark.

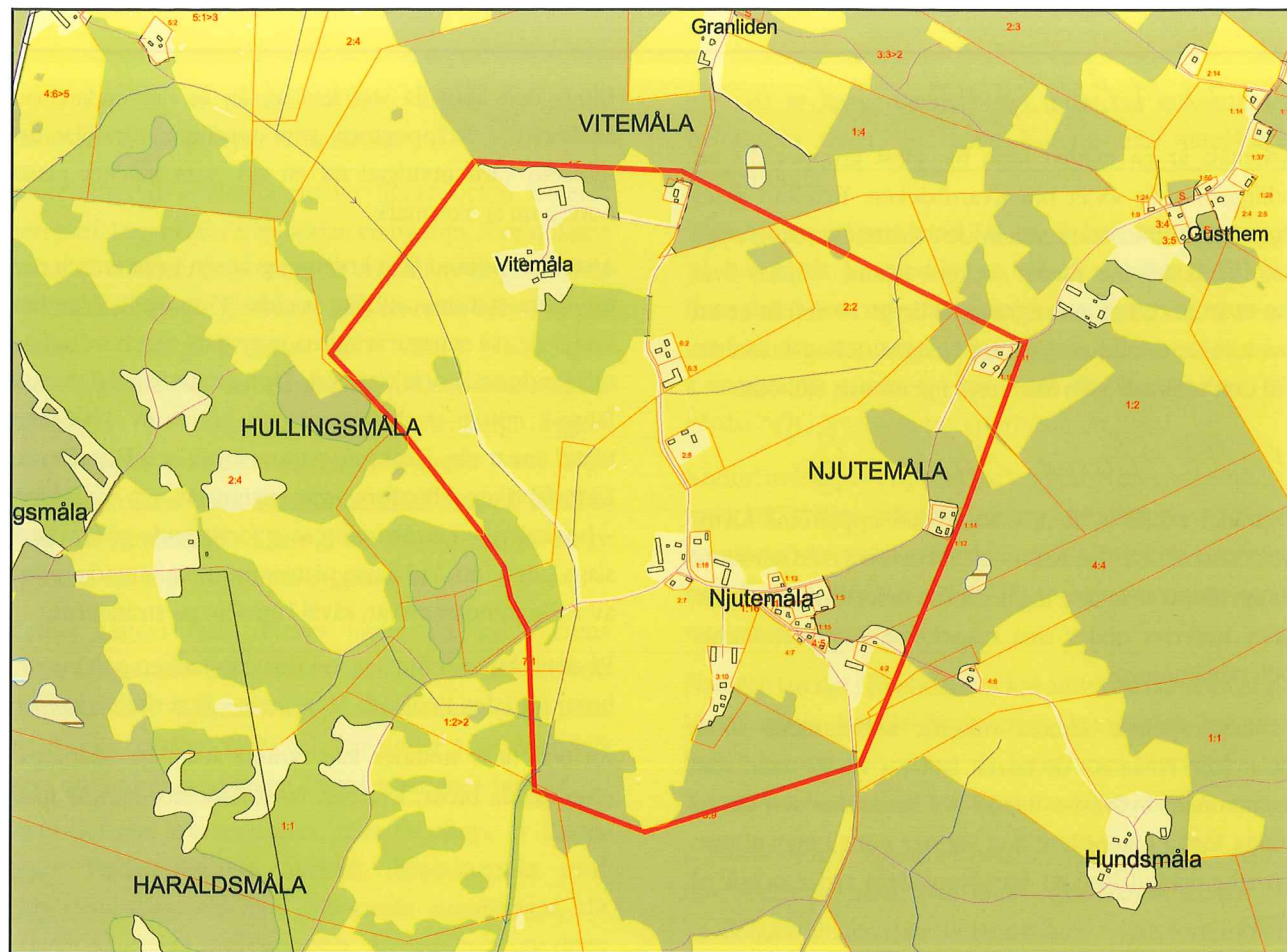
Alsteråns fallhöjd från kommungränsen i väster och ner till Ålems stationssamhälle är cirka 35 m. Fallhöjden har under de två senaste seklerna utnyttjats till en mångfald olika industrier och kraftverk. Uppströms Sandbäckshult fanns i mitten av 1800-talet och början av 1900-talet bland annat såg, järnbruk, pappersbruk och läderfabrik. Läderfabriken, Boxfors, gav namn åt ett kalvskinn - boxkalv - en benämning som fortfarande gäller detta slags kalvskinn. Vid dessa platser finns omfattande rester av anläggningarna kvar, såväl i ån som på stränderna.

På detta åavsnitt finns också järnvägsbanken och ett par broar från den nedlagda Mönsterås - Fagerhults järnväg.

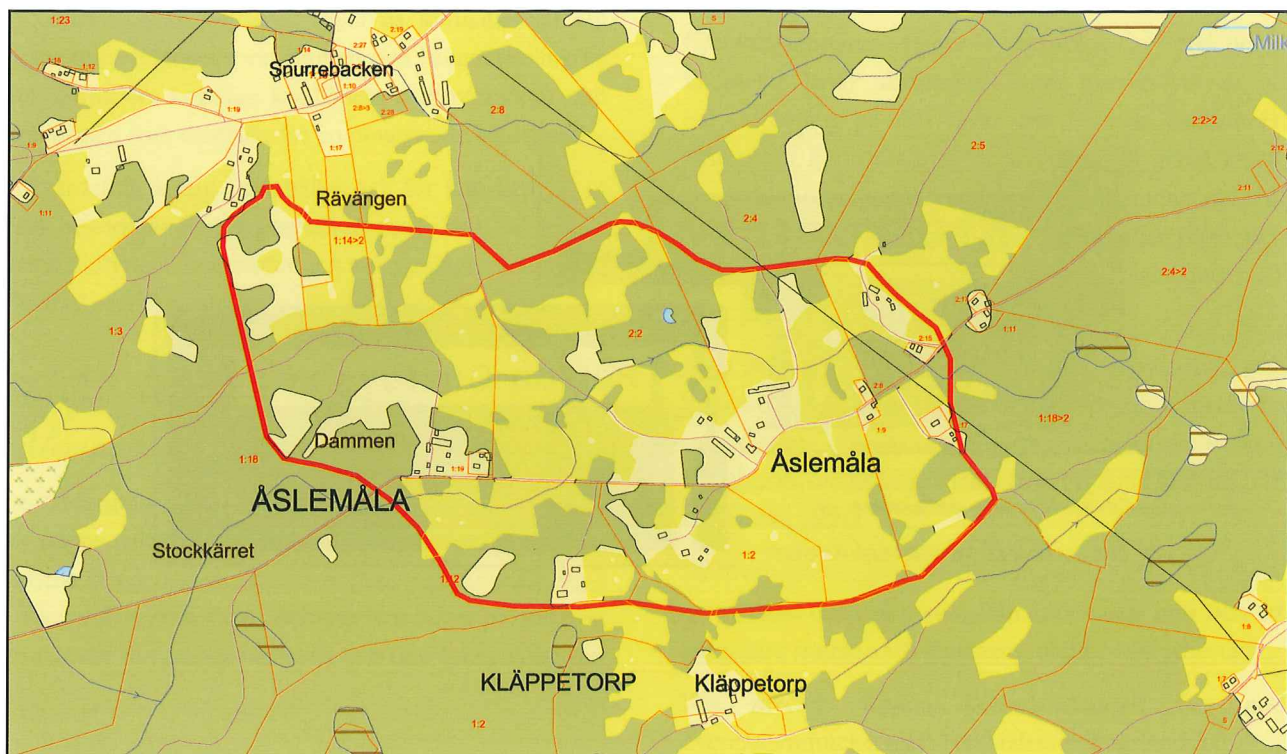
Ån och dess stränder kan rymma åtskilliga lämningar efter gamla broar, kvarnar, fasta fiskeanordningar med mera.

Lokallistoriska gatunamn är ett bra sätt att väcka nyfikenhet

16.23 Njutemåla, skala 1:15.000

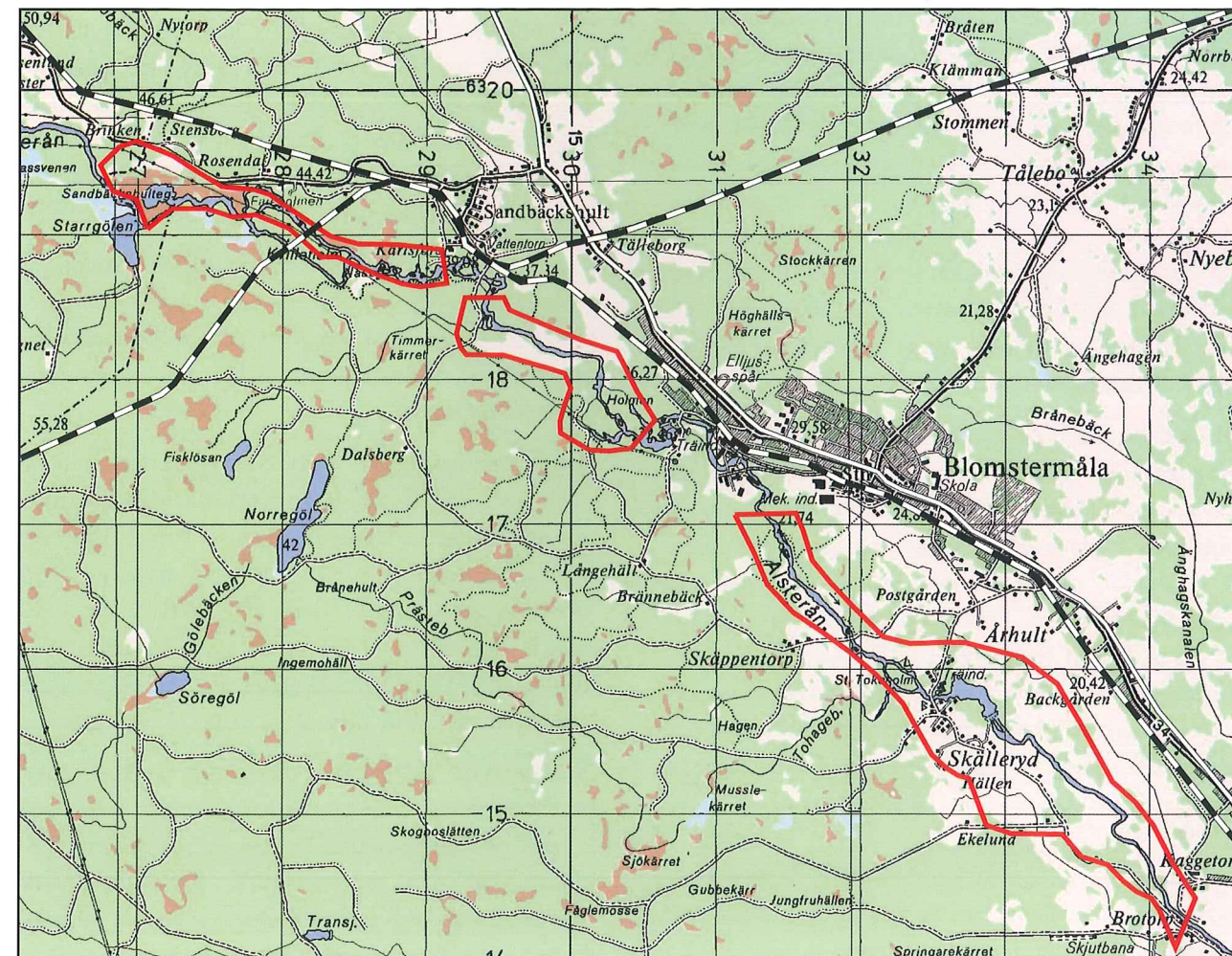

16.24 Åslemåla, skala 1:15.000

Ur Fastighetskartan © Lantmäteriverket Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

Konstfärdigt lagt odlingsröse i Nyebo

16.25 Alsterån, skala 1:50.000

16.26 Blomstermåla tätort, Ålems socken

Blomstermåla är kommunens mest utpräglade industrisamhälle. Grundförutsättningen för den livliga industrietableringen är givetvis Alsteråns fallhöjder.

Samhället har växt fram på krönet, och i första hand nordsluttningen, av Högsbyåsen som här går parallellt med Alsterån och kan sägas utgöra ådalens norra strand. Åsens höjd över havet är ungefär 25 - 30 m, det vill säga cirka 10 m över Ancylussjöns* nivå.

Nordost om nuvarande samhället sträcker sig i nord-sydlig riktning ett låglänt stråk med ett par vattendrag som avvattnar det långsträckt forna sjöområdet, som går upp mot Tålebo. Det ena vattendraget är en kanal - Ångchagskanalen - som tillkom vid sänkningen av den så kallade Ångchagssjön under 1800-talet. Mellan det låglänta stråket och det nuvarande samhället låg den ursprungliga bosättningen Blomstermåla.

Här, men framförallt inom Århults by, har en stor mängd lösfynd från stenåldern gjorts. Fynden i Århult har till största delen gjorts i åkermarken på åsens sydsluttning och mellan åsen och ån. Den stora koncentrationen av fynd i Århult är till stor del resultatet av några enskilda lantbrukares stora arkeologiska intresse under 1900-talet, men visar ändå tydligt att det var på åssluttningen och vid ån samt i sjöområdet på norra sidan åsen som de första människorna i trakten uppträdde. Ån, och sannolikt även en primitiv väg på åskrönet, var mycket tidigt betydelsefulla transportleder.

Vägen eller stigen på åskrönet blev med tiden större och anpassades till transporter med hjulfordon och kom under senmedeltiden att bli en av Smålands viktigaste vägar, Stockholmsvägen. Denna väg är föregångaren till nuvarande riksväg 34, som i huvudsak ligger på åsens nordsluttning. Från Blomstermåla gick redan vid denna tid en väg norrut mot Mönsterås, den s.k. Spetalehultsvägen. Namnet anses komma av att vägen ledde till och förbi den medeltida spetälskeplatsen i Kronobäck. Slingor av denna gamla väg finns kvar längs Mönsteråsvägen.

Då Kalmar - Berga järnväg kom till, 1897, drogs den på åskrönet genom Blomstermåla, där kanske den första klövjestigen en gång slingrade sig fram.

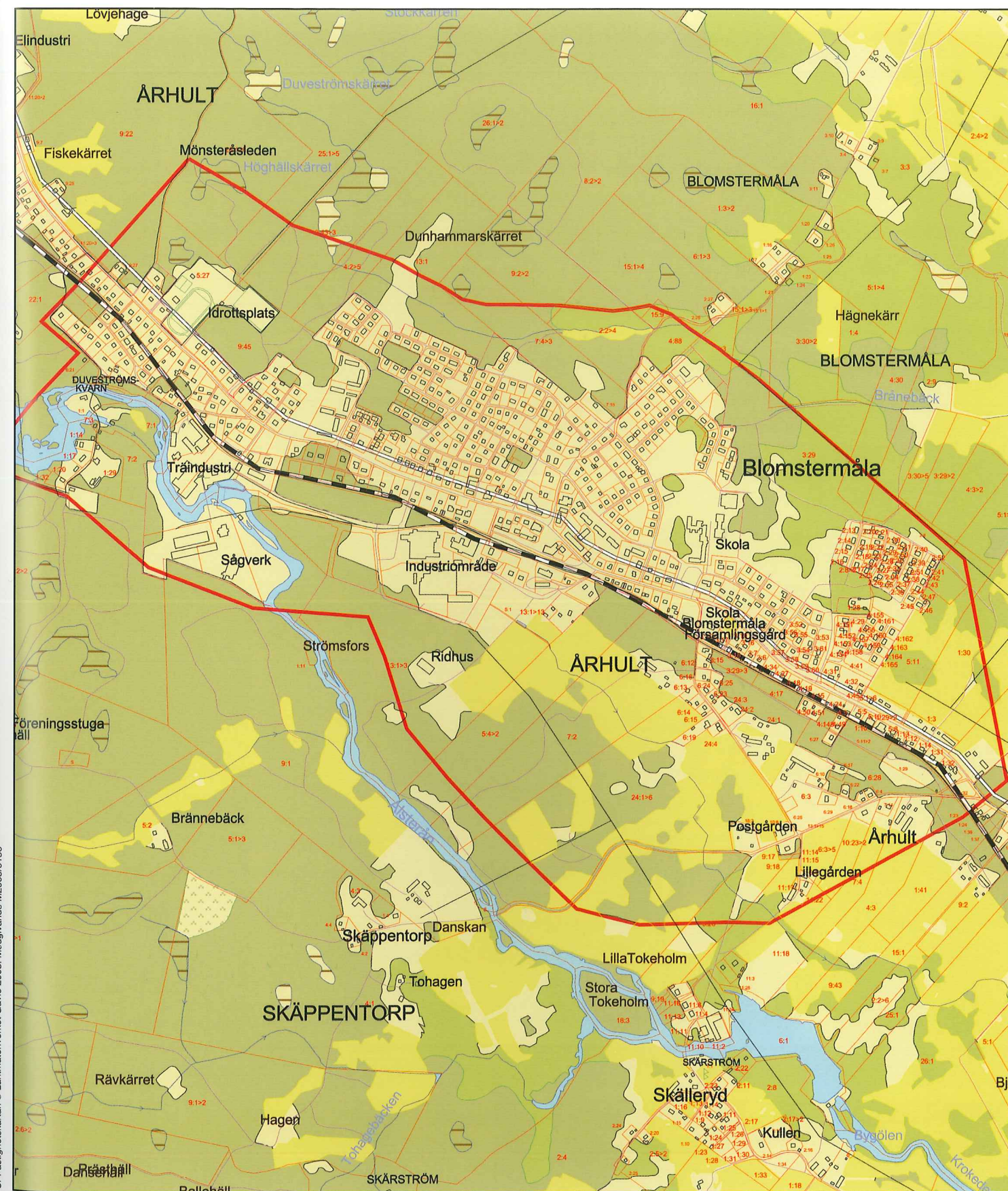
Före industriernas tid fanns endast ett antal mindre bostadslägenheter på Århults och Blomstermålas byars ägo, bebodda mest av arbetare och hantverkare. En del av arbetarna arbetade på kvarnar och sågar som låg vid Alsteråns vattenfall. Några av fallen hade en fallhöjd på närmare 5 m, vilket är mycket för sydsvenska förhållanden.

Vattenkraften kom så småningom att utnyttjas för industrier och kraftverk. Då järnvägen kom gav den ytterligare vind i seglen åt industrierna. Till en början var det mest träindustrier och möbelfabriker. Vattenkraften ersattes efter hand av ångmaskiner och på 1920- och 1930-talen av el. Industritraditionen sedan vattenkraftens tid levde vidare även då denna kraftkälla spelat ut sin roll och industrin fortsatte att etableras i Blomstermåla. Samhället fick med tiden flera kända industrier. Äldst av de ännu verksamma, men under nya namn, är Bohman & Johanssons Fanérfabrik, Maskinfabriks AB Norrbacken och Blomstermåla Elektroverkstad & Installationer, numera Kährs Blomstermåla AB, Norba och Bevi. Den före detta möbelfabriken i Skälleryd har byggts om till industrihotell och där finns idag bland annat en mekanisk firma, NCC-Teknik samt Ålems Orgelverkstad, som också för "möbeltraditionen" vidare. Vid Åfors Möbelfabrik fortsätter produktionen av bland annat de berömda Carl Malmstensmöblerna. Gjuteritraditionen lever vidare i Blomstermåla Metallgjuteri.

I industriernas spår följde en kraftig expansion av bostadsbyggandet, till en början i form av egna-hemsbebyggelse, men senare också som flerfamiljshus och radhus. Samhället fick också en väl utbyggd kommersiell service.

Det är naturligt att arbetarrörelsen och Kooperationen tidigt fick starka fästen i industrisamhället Blomstermåla och att det var där kommunens första Folkets Hus kom att byggas, redan 1907. Den första konsumbutiken i Blomstermåla startades i början av 1920-talet. Det första Folkets Hus ersattes 1963 av en av länets landsbygds mest kända Folkets Husanläggningar. Det gamla Folkets Hus är numera Filadelfialokal.

Blomstermåla fick 1939 också en Folkets Park, en anläggning som fortfarande finns kvar och är ett värdefullt kulturminne som väl passar in i industrisamhällets kulturmönster. Även nuvarande Folkets Hus är, trots att det endast har knappt 40 år på nacken, ett kulturmonument från modern tid.

Ur Fasnighetskartan © Lantmateriverket Gävle 2003. Medgivande M200306156

16.26 Blomstermåla tätort, skala 1:15.000

Bomans Fanérfabrik i Blomstermåla omkring sekelskiftet 18-1900

Gamla Folkets Hus 1907-1963. Därefter Filadelfias möteslokal

Norrbackens Maskin AB, 1927

Blomstermåla omkring 1940

Folketshus i Blomstermåla uppfört på 1960-talet

16.27 Timmernabbens tätort, Ålems socken

Timmernabben är kommunens mest utpräglade kustsamhälle. Det växte upp omkring byarna Nyemålas och Gissemålas lastageplatser, det vill säga utskeppningsbryggor. Nyemåla bys hamnläge hette Timmernabben och Gissemålas Tillingenabben. Nabbe är detsamma som udde. Första gången namnet Timmernabben nämns i skrift är så relativt sent som på 1720-talet. I beskrivningarna av hur danskarna brände och härjade i trakten, bland annat på Lövo och i Ålem och Pataholm, nämns inte Timmernabben. Om samhället funnits då hade det sannolikt inte skonats. Kartor från 1800-talets början visar endast enstaka hus.

Bakgrunden till att det på relativt kort tid - omkring 50 år - växte upp ett livligt samhälle vid de båda lastageplatserna* var industrialiseringsprocessen ute i Europa, som medförde att folket flyttade från jordbruk och självhushåll till de industriorter som höll på att etableras. Ångmaskinen hade gjort sitt inträde i industrin och man var inte längre bunden till vattendragen utan kunde lokalisera sina industrier till andra lägen, som kanske var bättre ur andra synpunkter. Då uppstod ett stort behov av byggnadsvirke, vilket det fanns god tillgång till i de småländska skogarna. Detta resulterade i en guldålder för skogsbruket i Smålands inland och för sågverk, sjöfart och varv i kustorterna. Timmernabben hörde till de platser där det växte upp flera varv, sågverk och rederier. Omkring tiden för första världskriget hade Timmernabben till och med fler fartyg än Kalmar.

I spåren av de goda konjunkturerna för dessa näringar kom bostäderna för sågverks- och varvsarbetare och för sjöfolket. Från 1840-talet och ungefär 80 år framåt i tiden byggdes det i runda tal ett bostadshus och ett fartyg om året i samhället. Varvsindustrin var i Kalmar län lika stor i personalstyrka och producerat värde som alla övriga industrigrenar tillsammans. Ett samhälle med en så blomstrande arbetsmarknad drog också till sig hantverkare och affärsidkare.

Bebyggelsen från den tiden, kärnan i samhället, har vissa särdrag. Sjöfolkets bostäder kännetecknas ofta av att vara oljemålade i ljusa pastellkulörer och försedda med mer eller mindre påkostad "snickarglädje". Ganska mycket av den bebyggelsen finns kvar, främst utmed Strandavägen. Då denna bebyggelse tillkom var det naturligt att bygga utmed en befintlig väg, i detta fall Strandavägen, som i stort sett haft samma sträckning

i 300 - 400 år. Följden av detta sätt att bygga blev ett mycket långsträckt samhälle.

I övrigt var så gott som all verksamhet lokaliserad till stranden och området mellan Strandavägen och stranden. Här låg varven, sågverken och bryggorna, där in- och utskeppningen skedde och där många segelfartyg låg under vintrarna. Varven, där det mesta arbetet skedde under bar himmel, har knappast lämnat några spår efter sig, hamnarna finns kvar som småbåtshamnar och sågverken är helt borta. Det varv som var verksamt längst var det så kallade Olssonska, som låg i samhällets norra del. Där byggdes fartyg från 1840-talet till 1921. Ett annat varv låg från 1800-talets mitt och ungefär trettio år framåt där dansbanan idag ligger. Ett tredje varv låg längst i söder och var verksamt endast under några få år på 1850-talet, det så kallade Danska varvet.

Strandområdet, där det förr rädde ett hektiskt arbetsliv, är numera föremål för ortsbefolkningens intresse mest på fritiden.

Timmernabben har en lång tradition som semesterort. Redan före första världskriget utnämnde en författare i Svenska Turistföreningens årsskrift trakten till "Smålands riviera". Till för 30 - 40 år sedan fanns också ett par sommarpensionat i samhället.

Yrkesfisket har aldrig varit någon riktigt stor näringsgren i Timmernabben. Visst yrkesmässigt havsfiske bedrivs dock numera med de gamla hamnlägena som bas.

Keramikfabriken, som är samhällets enda industri av större omfattning, har gamla anor i Timmernabben. Den första keramikfabriken byggdes på 1860-talet på samma plats där den fortfarande ligger. Väderkvarnen vid fabriken, som är samhällets mest iögonfallande byggnadsprofil, ligger på samma plats där den byggdes 1865. Gabriel Keramik är kommunens äldsta i drift varande industri.

Till kustsamhällets karaktär hör också den omfattande fritidsbebyggelsen i södra delen, etablerad redan på 1930-talet. Denna bebyggelse uppvisar särdrag från olika epoker.

Samhällets tradition med aktiviteter vid stranden - från början olika slags näringsverksamheter och senare bad- och båtliv - har skapat en speciell atmosfär.

För Timmernabbens äldre delar finns särskild historisk utredning, utförd av Kalmar Läns Museum.

16.27 Timmernabbens tätort, Skala 1:15.000

*Olssonska varvet i
Timmernabben på
1890-talet*

*Den första sågansfabriken i Timmernabben med väderkvarn av "Skånetyp", byggd på platsen 1865.
Fabrikören var dansk, vilket kanske förklarar byggnadstekniken - korsvirke.*

Timmernabbens redd omkring 1902 med "vinterbyggare"

Kaptensbostäder i Timmernabben

Enklare sjömansbostad

16.28 Ålems Stationsområde, Ålems socken

Ålems stationsområde har vuxit upp som en följd av Kalmar - Berga järnvägs tillkomst 1897.

Bebyggelsen omkring och norr om järnvägsstationen ligger i stort sett på Litorinahavets strandvall, det vill säga 14 - 15 m över havet. Sydost om området utbreder sig, sydväst om Alsterån, ett flera kilometer långt, låglänt åkerområde som endast ligger ungefär 5 m över havsnivån, vilket innebär att det var en havsvik för 4000 - 5000 år sedan.

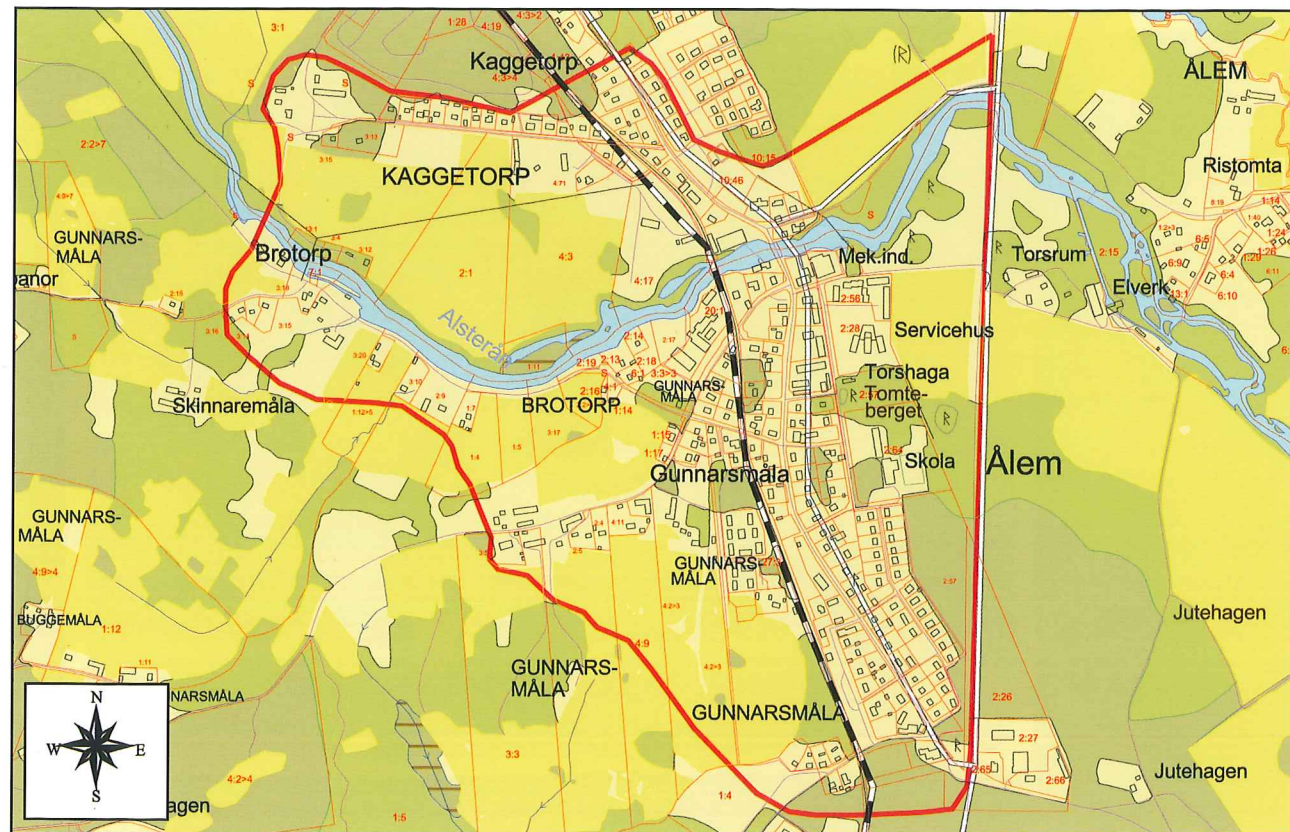
Väster om Litorinavallen har man gjort både sten- och bronsåldersfynd och norr om ån har man gjort fynd av flintyxor. Trakten har alltså varit befolkad tidigt.

Innan järnvägen kom fanns dock bebyggelse i områdets norra del, vid korsningen mellan Alsterån och den, åtminstone sedan 1500-talet, kända så kallade Stockholmsvägen. Där fanns redan på 1700-talet bland annat tingsställe och gästgiveri och dessutom häradshäkte, spöpåle och avrättningsplats. Gästgiveriet var i bruk långt efter det att tingsstället dragits in, troligen till i slutet av 1800-talet.

På båda sidor om ån, nära bron, fanns i slutet av 1800- och början av 1900-talet flera små vattenkraftsdrivna industrier, bland andra färgeri, garveri och vadmalstamp. Före detta Broholms Fabriker, vars byggnader fortfarande finns kvar - även den fyrkantiga fabrikkörstenen - kom till i slutet av 1800-talet och blev på 1930-talet fanérfabrik. På södra sidan ån byggdes så sent som 1929 Ålems andelsmejeri, i vars byggnader nu finns en metallindustri.

Det centrum, omkring vilket området utvecklats och vuxit ihop med den gamla industribebyggelsen vid ån, utgjordes av järnvägsstationen med hotellet på ena sidan och banken på den andra. Hotellet och banken kom till endast några få år efter järnvägsstationen. De tre byggnaderna är i allt väsentligt bevarade och bildar en tidstypisk miljö av stort kulturhistoriskt intresse.

Detta centrum drog också till sig andra samhällsfunktioner, som affärer, post och så småningom förvaltningshus för dåvarande Ålems kommun, ålderdomshem med mera. Då nuvarande europavägens sträckning kom till separerades stationsområdet ytterligare från socknens ursprungliga "centralort", Ålems Kyrkby som numera förlorat all kommersiell service.

16.28 Ålems stationsområde, Skala 1:15.000

Ålems Sparbank, stationen och hotellet omkring 1905

Samma motiv år 2000

16.29 Ålems Kyrkby, Ålems socken

Bebyggelsen i Ålems Kyrkby ligger på högre partier inom ett i övrigt låglänt område norr om Alsterån. Högsta nivåerna når knappt 10-metersnivån, de lägsta knappt 5 m över havet. Detta innebär att höjdpartierna för 4000 - 5000 år sedan var öar i en sjö, eller möjligen en havsvik.

Byn Ålem var en ganska stor jordbruksby som vid tiden för laga skiftet mest var koncentrerad till den högst belägna kullen vid Ristomtå. Gårdarna i klungbyn köptes strax efter skiftet upp av Strömsrum och bildade gården Ristomtå, varvid de gamla byggnaderna försvann.

Ålems Kyrkby är i övrigt en typisk samhällsbildning omkring sockenkyrkan. Nuvarande kyrkan stod färdig 1830 på i stort sett samma plats där det åtminstone sedan 1500-talet funnits en kyrka.

Intill kyrkan tillkom redan 1637, genom dåvarande godsherrn på Strömsrum, riksrådet Johan Skytte, en skola som var öppen för alla socknens barn. Denna allmänna skola inrättades alltså mer än 200 år innan man genom lagstiftning fick allmänna skolor i Sverige. Delar av den ursprungliga skolbyggnaden kan finnas bevarade i en av de nuvarande byggnaderna till Skytteanska skolan, vilken fortfarande är i bruk för de allra lägsta klasserna. Den äldsta skolbyggnaden är byggnadsminne enligt kulturminneslagen (KML).

Nära kyrkan finns också ett före detta ålderdomshem med annex, det förra numera ett sjukhem och det senare ett föräldrakooperativt daghem. Ett hundratal meter sydost om kyrkan, utmed Strandavägen, ligger nuvarande kyrkoherdebostaden, uppförd 1855. Lika långt norr om kyrkan, vid vägskälet till Solberga by, finns ett före detta barnhem, nuvarande dagcenter. Byggnaden är flyttad till platsen från Hedersrum, där den fram till 1862 var kyrkoherdebostad, i samband med att ny kyrkoherdebostad byggdes där. Till kyrkan hörde också den så kallade Klockaregården, belägen omedelbart norr om kyrkan, en byggnad med en välbevarad "snickarglädje".

Invid kyrkan har också funnits en del sådana byggnader som brukade finnas vid en sockenkyrka, bland andra en lång räcka kyrkstallar, belägna väster om Strandavägen, och ett sockenmagasin. I övrigt har kyrkbyn hyst ett rikt sortiment av hantverkare, såsom smed, sadelmakare, skomakare, målare med mera och haft ett rikt utbud av affärer. Allt detta är nu borta, det mesta successivt överflyttat till stationssamhället, från vilket kyrkbyn numera är effektivt avskärmat av europavägen.

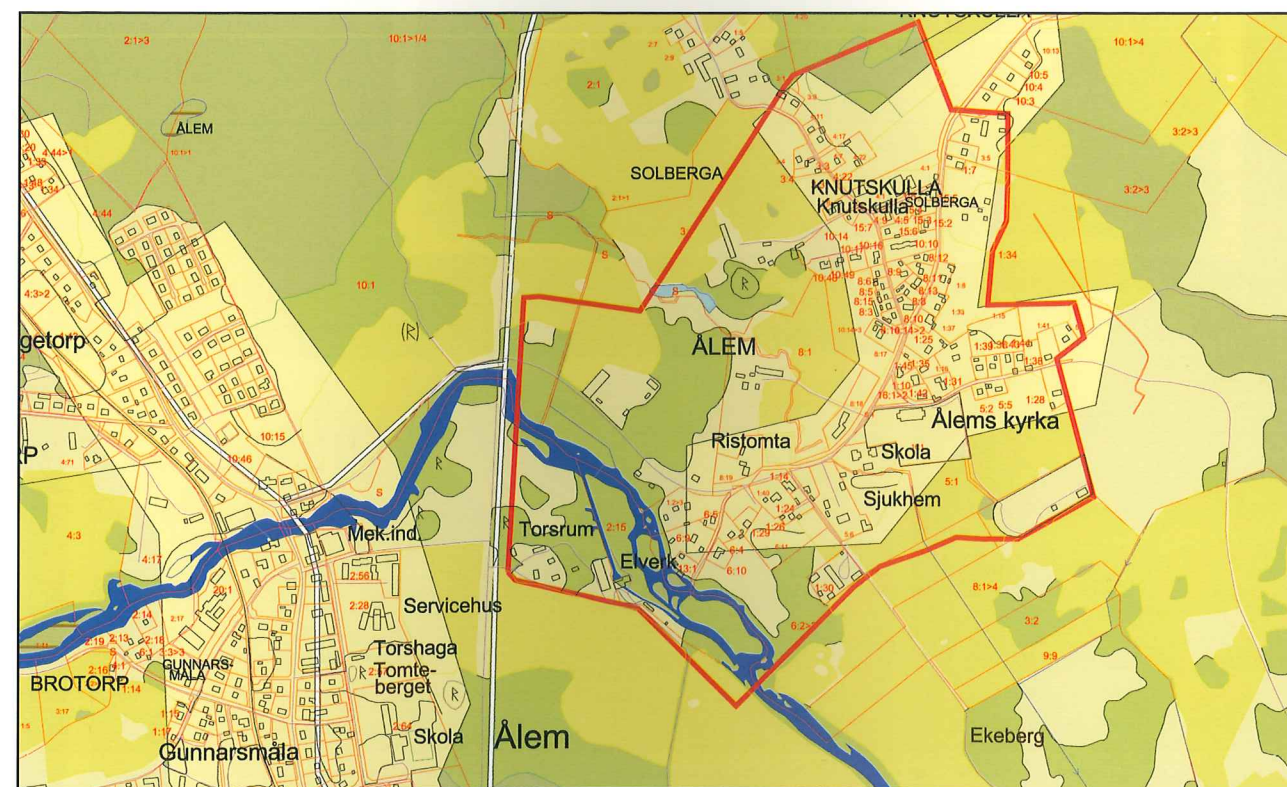
I Ålems Kyrkbys södra del finns en gammal stenvalvsbro över Alsterån på en för cirka 50 år sedan nedlagd sträcka av Strandavägen. Bron har fem valv. Ytterligare en bro har funnits över en annan gren av ån strax söder om den förra bron, men den revs efter det att vägsträckan tagits ur bruk. Invid den bevarade bron ligger också vad som återstår av Ålems bykvarn. Bron och kvarnresterna bildar tillsammans en värdefull kulturmiljö, även om endast nedre delen av den gamla kvarnen är intakt. Några hundra meter uppströms Ålemskvarnen ligger Torsrums kvarn och ett gammalt kraftverk som fortfarande är i drift. Kraftverksdammen med laxtrappa och kanalsystem utgör tillsammans med den nedlagda kvarnen och kraftstationen en värdefull kulturmiljö. Det mycket gamla kraftverket med dess turbin har ett stort industrihistoriskt värde. Till miljön hör också de väster om kvarnen och kraftstationen belägna byggnaderna, i första hand bostadshusen, varav det största är det från Broholm flyttade före detta tingshuset och gästgiveriet.

Nordväst om själva kyrkbyn ligger Solberga by med en relativt utspridd bebyggelse längs en slingrande bygata. Vid gatans södra del finns en liten rad av små bostadshus av malmbebyggelsekaraktär, sannolikt från 1800-talets senare hälft. Solberga har viss lövvegetation, bland annat en betad blandlövhage i norr.

För Ålems Kyrkby/Solberga finns en särskild av Kalmar Läns Museum utförd kulturhistorisk utredning.

Skibordet och sågverksbyggnader vid Gunnarström år 2000

Ur Fastighetskartan © Lantmäteriet Gävle 2003. Medgivande M2003/6156

16.29 Ålems Kyrkby, Skala 1:15.000

*Den äldsta av skolbyggnaderna
vid Skytteanska skolan,
byggnadsminne enligt KML*

Stenvalsbron på gamla Strandavägen vid Ålems bykvarn

Ålems bykvarn innan träöverdelen revs 2002

16.30 Sandbäckshult, Ålems socken

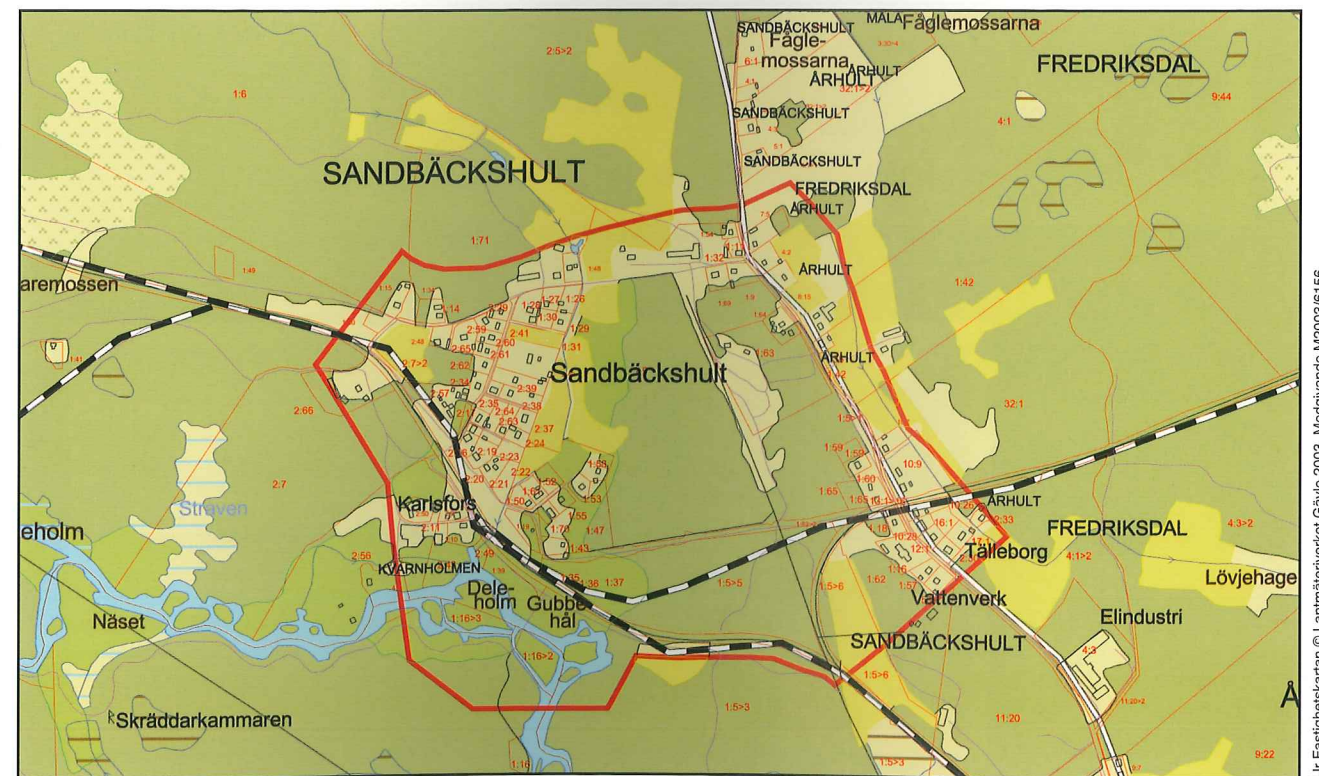
Sandbäckshult har vuxit upp omkring de industrier som Alsteråns fallhöjder gav upphov till. Efter Kalmar - Berga- och Mönsterås - Fagerhultjärnvägarnas tillkomst omkring 1900 blev Sandbäckshult en järnvägsknutpunkt, vilket gav samhället och industrierna nya utvecklingsmöjligheter.

Den äldsta av industrierna var Carlsfors eller Qvarnholmens Bruk som byggdes redan 1832 vid ett tidigare för såg och kvarn utnyttjat fall i Alsterån. Bruket kom så småningom att övergå till andra produkter, bland annat slipmassa. Den tidiga industrietableringen skapade en industritradition i samhället som bidrog till att ytterligare industrier kom till i Sandbäckshult under 1900-talets första hälft. Tillgången till järnväg och Stockholmsvägen, nuvarande riksväg 34, var gynnsamma förutsättningar för industrietableringar.

Järnvägen bidrog också till sysselsättningen och omkring stationen - som haft två generationer stationshus - tillkom såväl bostadshus för järnvägens anställda som hotell och pensionat samt olika slags affärer. Av de till järnvägen hörande anläggningarna återstår i stort sett endast ett vattentorn, varifrån man fyllde på vatten i ångloken.

Järnvägstrafiken förbi Sandbäckshult består nu av godstrafik till Mönsterås Bruk, vilken numera emellertid viker av från Kalmar - Bergabanan sydost om samhället, samt persontrafiken med "Kustpilen" mot Berga - Linköping och Stockholm. Bandelen från Sandbäckshult mot Fagerhult är nedlagd sedan 1960-talet, men banvallen finns kvar väster om samhället.

Industrierna är borta från Sandbäckshult, men vissa rester finns dock kvar, de flesta i dåligt skick. Ett maskinhus med innehåll vid Carlsfors har ett industrihistoriskt värde liksom rester av anordningar i ån och kanalsystem på samma plats.

16.30 Sandbäckshult, Skala 1:15.000

Lämningar av industrier i Alsterån, uppströms Sandbäckshult. Nyverk-Boxfors

Skogen har tagit över en gammal arbetsplats vid Nyverk-Boxfors

Vy af Carlsofs Sågverk.

Bra att läsa

Carl Fries 1930: "I svenska marker"

Carl Fries 1965: "Gammalsverige" ISBN-91-46-13262-7

Sten Selander 1955: "Det levande landskapet i Sverige"

E. Marvall 1985, Naturvårdsverket: "Landskapsvård i odlingsbygd"

G. Arnborg m fl 1987: "Mulens marker" ISBN 91-970175-5-3

S. Edman: "Bondens landskap", Svenska naturskyddsföreningens årsskrift 1988

U. Ekstam 1988: "Ångar och naturliga slättermarker i odlingslandskapet"

Sporrong, Ekstam, Samuelsson, Naturvårdsverket 1995: "Svenska landskap" ISBN 91-620-1146-4

Emå-projektet 2000: "Idé- och åtgärds katalog för natur- och kulturmiljövård i Emåns avrinningsområde"

Länsstyrelsen i Kalmar län 2000: "Kulturhistoria ur dimma". Emåns avrinningsområde

Brunius-Ferm: "Det medeltida Sverige, Småland - Handbörd, Stranda" ISBN 91-7192-811-1

M. Hofrén - Nordiska museet 1946: "Pataholm". Nordiska Museets handlingar: 25

Länsstyrelsen i Kalmar län 1985: "Ett läns utveckling". Länsstyrelsen informerar 1985:18 ISBN 91-781-475-0

M. Hofrén - Ålems hembygdsförening 1949: "Ålems socken"

Åke Domeij m fl 1963: "En bok om Mönsterås"

Martin Tärnfors, Mönsterås kommun 1976: "Historia över Fliseryds socken"

Ivar Modéer 1956: "Skeppsnamn och skärgårdsnamn"

"Blomstermåla från förr till nu". Dokumentation genom ABF 1982-84. ISBN 91-7970-237-6

T. Werne 1993: "Böndernas bygge" ISBN 91-7119-151-8

T. Werne 1997: "Tolv hus" ISBN 91-7988-144-0

Thomas Hall - Katarina Dunér 1995: "Svenska hus" ISBN 91-7798-90-23

Thomas Hall - Katarina Dunér 1998: "Den svenska staden" ISBN 91-522-1797-3

J M Byggnads- och fastighets AB: "Bevara och förnya"

Riksantikvarieämbetet - Boverket - Bostadsstyrelsen: "Bostadsförbättring med varsam hand"

O. Hidemark: "Så renoveras torp och gårdar"

Hans Mårtensson 2000: "Snickarglädje" ISBN 91-973529-1-8

Tidskrifter:

Byggnadskultur. Utges av Svenska Föreningen För Byggnadskultur, Stockholm

Kulturmiljövård. Utges av Riksantikvarieämbetet

Förkortningar

BM (Byggnadsminne)

KML (Kulturminneslagen)

MB (Miljöbalken)

PBL (Plan- och bygglagen)

Ordförklaringar *

Ancylussjön Ett förstadium till Östersjön. Ancylussjön var en sötvattensjö som fyllde Östersjösänkan i Östersjöns utveckling efter den senaste nedisningen för 9500 till 8000 år sedan.

Areella näringar Jord- och skogsbuk samt fiske.

Artesisk Med självtryck.

Dendrokronologisk Dendrokronologi = tidsbestämning med ledning av trädens årsringar.

Hamla Hamling = kapning av grenar och kvistar på lövträd och buskar för skottbildning och lövtäkt för att få vinterfoder till kreatur samt för att släppa in ljus i lövängen. Förr ett viktigt moment i ängsskötseln i vissa trakter.

Kambrisk Kambrium = geologisk period, cirka 570 - 510 miljoner år före nutid, även namn på den geologiska lagerföljd som bildats under den kambriska perioden.

Kastal Försvarstorn.

Kvill En mindre föregrening av en å. Föregreningen ansluter efter hand till åns huvudfåra. På vissa platser uppstår ett fint nätverk av små flöden, *bifurkationer*.

Kåser Urgrävningar i strandkanten för förtöjning av mindre båtar.

Lastageplats Gammalt ord för lastplats.

Littorinahavet Saltvattenstadium i Östersjöns utvecklingshistoria mellan cirka 8000 och 3000 år före nutid. Det senaste förstadiet till Östersjön. Det är uppkallat efter släktet *Littoria*, strandsnäckor.

Mansardtak Brutet yttertak.

R-märkt Fast fornlämning.

Vårdkase Bål som användes som signal eller varningseld.

Huvudman Kommunstyrelsen

Programförfattar Gunnar Svensson, Timmernabben, ledamot i kulturnämnden

Foto Gunnar Svensson, Timmernabben

Kartor Magnus Lind, Mönsterås kommun, Exploateringsavd.

Layout, produktion Vibra Publishing AB, Kalmar

Illustrationer Peter Blomkvist, Kalmar

Tryckeri Åkessons Tryckeri, Emmaboda

Att lära känna sin bygds historia ger insikter om hur vår tids kultur och levnadsformer har utvecklats. Det ger också kunskaper som är värdefulla för planeringen av vår framtid.

Mönsterås kommun är en utpräglad kust- och skärgårdskommun med levande industri- och tursimtraditioner, som inom sina gränser rymmer rikt med minnen från alla historiska epoker.

I detta kulturminnesvårdsprogram beskrivs området natur och landskapets förändringar sedan förhistorisk tid. Vidare presenteras i ord och bild ett stort antal kulturhistoriskt intressanta miljöer, av vilka flera är klassificerade som riksintressen.

Mönsterås kommun
Kommunstyrelsen